

REGIETEM
BIBLIOTHECA
KÖNYV

1973 SEP 1

3

P 4n 3139 / 1973 / 1

*acta
iurivnum*

történelem'73

P4n 3139

acta
invenum

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSÉSZETTUDOMÁNYI KARA
KISZ-SZERVEZETÉNEK TUDOMÁNYOS KIADVÁNYA

történelem

BUDAPEST, 1973 1. SZÁM

Szerkesztő Bizottság:

Csikós Ella
Farkas Géza
Klaniczay Gábor
Madas Edit
Neményi László
Takács József
Zsiga Ágnes

Lektorálták:

H. Balázs Éva docens
Balázs Györgyné docens
G.Bolla Ilona adjunktus
Mócsy András egy.tanár
Szabad György egy.tanár

Felelős szerkesztő:

Donáth Péter

Szerkesztőség címe

Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
KISZ Bizottság
Felelős kiadó: Nagy István

Budapest, V.

Pesti Barnabás u. 1.

Megjelent 220 példányban

T A R T A L O M J E G Y Z É K

Előszó /Irtta: H.BALÁZS ÉVA egy.docens/.....	5
--	---

TANULMÁNYOK

LŐRINCZ BARNABÁS:

C.Iulius Commodus Orfitiánus cursus honorumához.....	9
--	---

ZSURKA ÁGNES:

Egy kisenemesi család birtoktörténete az Árpád- korban.....	33
--	----

SUDÁR KORNÉLIA:

Joseph von Sonnenfels, a reformpolitikus.....	55
---	----

BAKCSI ERZSÉBET:

A forradalmár Vasvári Pál elméleti munkásságáról: filozófiai és történelmi nézetei.....	85
--	----

A TÖRTÉNELEMOKTATÁS KÉRDÉSEI

DONÁTH PÉTER:

Kísérlet a marxizmus-oktatás új módszerére a középiskolai harmadik osztályos történelem- tanításban /vázlat/.....	105
---	-----

DOLGOZATOKRÓL - RÖVIDEN

CSORBA CSILLA:

A reformkori Győr, Petőfi vidéki bázisa 1847-ben..	137
--	-----

RING ÉVA:

A lengyel reformmozgalom és a varsói értelmiség kapcsolata 1788-1794-ig.....	142
---	-----

MAJOROS ANNA:

Dózsa történeti képe.....	146
---------------------------	-----

VARGYAS PÉTER:

Az értelmiség társadalmi szerepe az ókori keleten.....	149
---	-----

BEMUTATJUK :

A KARI TÖRTÉNESZ TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRÖKET

Feudáliskori Egyetemestörténeti TDK - Középkori Szekció...	152
Feudáliskori Egyetemestörténeti TDK - Későfeudális Szekció	153
Középkori Magyar Történeti TDK.....	154
XIX. századi Magyar Történeti TDK.....	155

SZAKDOLGOZAT - SZEMLE

ÁRVAJ PÉTER: A fegyarmati függés problematikájához: Portugália és Anglia viszonya a XVIII.sz.-ban	156
BASACS ÁGNES: Az oroszországi szabadkőművesség a XVIII. században és a XIX. század küszöbén.....	157
DEME PÉTER: Hajdu Gyula és a pécsi munkásmozgalom.....	158
KÁLMÁN BÉLA: Kogalniceanu és Magyarország.....	159
MAJOR ZOLTÁN: Tisza Kálmán és az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája.....	160
MOMETH MÁRIA: A paraszti terhek alakulása a XV. század második felében Észak-Franciaországban.....	161
POK ATTILA: A "Huszedik Század" című folyóirat polgári radikális társadalomszemléletének kiala- kulása /1900-1906/.....	162
SOUS GABRIELLA: A servitóri birtokigazgatás a XVI- XVIII. századi Magyarországon.....	163
SZŐKE BÉLA: Nagy Morávia "városai".....	164
E számunk munkatársai.....	166

ELŐSZÓ

Az Acta Iuvenum több évi szünet után, megújult külsővel ismét megjelent. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának fiataljai megint publikációs lehetőséget kaptak és ez a "történelem-régész" szám a bevezető; követi még egy esztendő leforgása alatt az "irodalmi-esztétikai", a "filozófiai-pszichológiai" és a "nyelvész" kötet. A bölcsész-hallgatók és az oktatók együtt örülnek. Közös munka, közös tervezgetések eredménye valósult meg.

Ez csak a kezdet – úgy gondoljuk jó kezdet –, annak természetes és rokonszenves hibáival. Az olvasó, aki a kötetet kézbe veszi bizonyára rögtön felfedezi az "első számmal" együttjáró problémákat. Méltán kifogásolhatja a szerkesztéstechnikai megoldások néhány fogyatékoságát, a megjelent anyag egyenetlenségeit. De az ifjú szerkesztőbizottság, élén a szerkesztővel nem akart manipulált szövegeket, átszűrt tanulmányokat, megfeszített kivonatokat és rezüméket, fontolt hangú jelentéseket a diákkörök munkájáról. A valóságot akarta bemutatni: így dolgoznak, így készülnek a tanári, a kutatói hivatásra a bölcsészkar hallgatói. A valóságnak ez a bemutatása, sőt felmérése rokonszenves és hasznos is.

Ez a "régész-történelem" szám nem csak arra hivatott, hogy kifelé dokumentálja az elvégzett, a folyamatban lévő munkákat, önmagunk számára is tanulságos. Megmutatja az erős és gyenge pontokat, hiány-jelzéseket is ad és a hiányok pótlására serkent.

A kötet szerkezete önmagáért beszél: részben diákkörökben, részben szakkollégiumokban született és megvitatott dolgozatokat közöl és képet nyújt az 1971. és 1972-es évek Történész Napjainak pályamunkáiról. Megmutatja, milyen mozgósító erőt jelent az Országos Diákköri Konferencia, milyen fontosak a Kollégiumi Napok, milyen további lehetőségeket kínálnak a Történész Napok kiírt pályázatai, s azt, mennyire szükséges, hogy az egyes tanszékek a már megvalósult kiscsoportos oktatáson túl a tudományos diákkörök munkáját is szorgalmazzák. A nyertes, itt közölt pályamunkák is tanúsítják, hogy a régészeti tanszék, a feudalizmus korával foglalkozó magyar és egyetemes történeti tanszék, az ujkori magyar történet reformkori szakaszát oktató professzor már szervezeti keretben tömörítette az együtt dolgozó fiatalokat. Az együtt-ön van a hangsúly. Köztudott, hogy az ókori studiumok, az egyetemes történet ujkori problematikája, a legujabbkori magyar történet kérdései igen tehetséges fiatalokat vonzanak magukhoz - milyen öröndetes lenne, ha a régebben működött diákkörök itt is felélednének. Ezek a kis kollektívák az ifjúság számára belső erőforrást jelentenek, s az egyetem állami vezetése, a KISZ törekvései számára is a legjobb bázist adják. Minél szélesebb és differenciáltabb a diákkörök hálózata, annál gazdagabb tematikával jelentkezhetnek a hallgatók az országos és kari megmozdulásokon.

A tematika - az Acta Iuvenum e számának tanúsága alapján elmondható - már most is gazdag. Az ókori Kelet problematikájától a magyar munkásmozgalom kérdéséig a Bölcsészkaron folyó munka széles spektrumát villantja fel. Fontosnak érezzük a módszertani tanulmányt is. Az olvasót nyilván örömmel tölti el, hogy a közölt dolgozatok a szakirodalom, a források alapos ismeretéről, biztos anyagkezelésről, bátor állásfoglalásról tanuskodnak. A kivonatossan közölt pályamunkák, vagy az egy-egy oldalnyi szakdolgozati rezümék mindezt csak sejtetik, s talán nem felesleges jelezni: a kép nem teljes. Volt néhány szakdolgozatíró - csak a jeles szakdolgozatok kerültek itt ismertetésre - akik tévesen

ugy érezték, hogy tudomány-eszmetörténeti munkájuk eredménye nem summázható a megadott rövid terjedelemben.

Az Acta Iuvenum e száma a szigorlatok, államvizsgák lázas hangulatában készült, öntevékenyen, lelkesen, s mint ez a folyóiratok sorsa - sürgősen. Fogadják szeretettel.

H.B.É.

tanulmányok

LŐRINCZ BARNABÁS

C. Iulius Commodus Orfitianus cursus honorumához

I.

1900-ban Esztergom határában, a Borzhegyen /1. kép/ találtak egy 76 cm hosszú, 71,2 cm magas, 34,5 cm vastag, profilált léckerettel ellátott, bal oldalán töredékes mészkrétáblát, amelyet az esztergomi Balassa Bálint Múzeum őriz¹. A felirat négy soros, az 1. sorban a betűmagasság 14,5 cm, a 2. sorban 6 cm, a 3. sorban 7 cm, az 4. sorban 6 cm. A felirat szövege a következő: LEG V I V A[---]/ LEGATO [---]/ C V IVLIO V C[---]/ ORFIT[---]. A kiegészítési lehetőségek korlátozottak. Első kiegészítési lehetőségként a 3-4. sorból kell kiindulnunk, ugyanis a senator teljes neve, amellyel a feliraton is szerepel, több feliratról ismert²: C. Iulius Commodus Orfitianus. A 3-4. sor tehát a következőképpen egészíthető ki: C. Iulio C[ommodo]/ Orfit[iano.]. A 4. sorban még egy betű számára van hely; itt valószínűleg a fecit szó állt, kezdőbetűjével rövidítve. A 2. sor kiegészítése nagyobb problémát jelent, ugyanis azt kell eldöntenünk, hogy a senatort milyen tisztségében említi a felirat: 1./ mint a legio I Adiutrix legatusát, vagy mint 2./ Pannonia Superior helytartóját. E kiegészítésnél figyelembe kell vennünk, hogy a 2. sorban három betű fér ki.

A legioi legatusait feliratokon vagy leg. leg.-ként, vagy leg. Aug.-ként nevezik meg³. Bár a leg. Aug. megjelölés ritkán

consularis helytartók megnevezéseként is előfordul⁴, de a csapat-testek állította feliratokon a leg. Aug. pr. pr.⁵, ill. a cos.⁶ megjelölés használatos. Mivel a 2. sorban csak 3 betű fér ki, a 2. sort legato [Aug(usti)] vagy leg(ionis)]-re egészíthetjük ki. Mivel az 1. sorban a legio neve állt, a kiegészített felirat szövege ez esetben a következő /2-3. kép/: leg(io) I A[di(utrix)]/ legato [Aug(usti)] vagy [leg(ionis)]/ C(aio) Iulio C[ommodo]/ Orfit[iano f(ecit)]. A kiegészített felirat hossza ez esetben kb. 122 cm.

Második kiegészítésnél abból kell kiindulnunk, hogy a legio neve után fel van tüntetve a p(ia) f(idelis) jelző. E kitüntető jelzőt a legio legkésőbb a dák háborúk során nyerte el⁷. Bár a jelző minden valószínűség szerint a legio 124. évi táborépítési feliratán nem szerepel⁸, e feliraton ezzel a kiegészítési lehetőséggel is számolnunk kell. Ez esetben a felirat kiegészítése a következő: leg(io) I A[di(utrix) p(ia) f(idelis)]/ legato [Aug(usti)] vagy [Aug(usti)] leg(ionis)]/ C(aio) Iulio C(ai) [f(ilio) Commodo]/ Orfit[iano fecit]./4-5. kép/. Mivel a felirat kiegészítésére más lehetőség nincs⁹, és a fenti kiegészítéseknél a 2. sorban nem fér ki a leg. Aug. pr. pr. megjelölés, a felirat C. Iulius Commodus Orfitianus legio I Adiutrix legatiojának bizonyítékként értékelhető.

A felirat érdekessége, hogy a tisztség megnevezése előbb áll a feliraton, mint az említett személy neve¹⁰. A felirat valószínűleg a legio egy kisebb építkezését örökítette meg¹¹. A lelőhelyről kapcsolatban csak annyit szeretnénk megjegyezni, hogy Esztergomról és környékéről a legio I Adiutrix feliratos emlékei nem ismertek¹². Az esztergomi táborról, amely valószínűleg a Várhegyen volt¹³, keveset tudunk, így nem dönthető el, hogy innen származik-e a felirat. Lehetséges, hogy eredetileg a szőnyi táborban állt.

Mint fentebb említettem, a feliratot C. Iulius Commodus Orfitianus legio I Adiutrix legatiojának bizonyítékként értékelhetjük. A senator cursusának eme állomása ismeretlen a szakirodalomban¹⁴. A továbbiakban megvizsgálom C. Iulius Commodus Orfitianus karrierjét,

egyrészt azért, hogy mikorra tehető cursusának e szakasza, másrészt pedig azért, hogy karrierje beilleszthető-e a kutatásban újabban felmerült "karriersémák" valamelyikébe.

II.

C. Iulius Commodus Orfitianus cursusának első állomásaként eddig a kutatás thráciai helytartóságát ismerte¹⁵. Ennek egy időpontját pontosan ismerjük egy karakjutuki feliratról: 154/155¹⁶. Az Antoninus Pius-kori thráciai helytartólistáról két összeállítás áll rendelkezésre¹⁷, azonban ezek igen tág időhatárok közé sorolják az egyes helytartókat. Ezért az újabb, ill. a korrigált adatok alapján megkíséreltem az Antoninus Pius-kori thráciai helytartólista összeállítását. Ez elősegíti C. Iulius Commodus Orfitianus brigetioi tartózkodásának pontosabb meghatározását.

A. vagy (L?) Pompeius Vopiscus: W. Hüttl thráciai helytartóságát a 145-155 közötti időszakra teszi¹⁸. Ez a feltételezés azon alapult, hogy M. Antonius Zeno már 139/140-ben Thracia helytartója volt¹⁹, így utódja, C. Fabius Agrippinus 143-145 között követte²⁰. Azonban az új kiegészítés szerint M. Antonius Zeno felirata 141/142-re datálható²¹, és mivel a csak érnek révén ismert Pompeius Vopiscus helytartósága nem tehető 142 utánra, ezért valószínű, hogy 139-141 között tartózkodott Thraciában.

M. Antonius Zeno: A korábbi kutatás helytartóságát 139/140-től dátálta egy görögnyelvű felirat alapján²². Ez a felirat azonban G. Mihailov olvasása szerint 141/142-re datálható²³. Mivel azt tudjuk, hogy 143 októberében volt consul utódjával, C. Fabius Agrippinus-szal²⁴, ezért helytartóságának kezdetét 141/142-re tehetjük. Kb. 145-ig tartózkodott Thraciában, majd C. Fabius Agrippinus követte, aki talán consul designatus volt.

C. Fabius Agrippinus: Consulsága, 148 októbere előtt volt Thracia helytartója²⁵.

M. Pontius Sabinus: A korábbi kutatás helytartóságát 145-153 közöttette²⁶. Mivel 153-ban volt consul²⁷, és 151/152-ben már C. Gallonius Fronto volt Thracia helytartója²⁸, ittletének végpontja 151.

C. Gallonius Fronto C. Marcius Turbo: Helytartósága két felirat alapján ismert, amelyek egyike 151/152-re datálható²⁹. Mivel a fentebb elmondottak alapján ez helytartóságának kezdő időpontja, C. Iulius Commodus Orfitianus elődje volt kb. 151/152-154 között.

C. Iulius Commodus Orfitianus: Helytartósága öt felirat alapján ismert³⁰, amelyek egyike 154/155-re datálható. Ez helytartóságának kezdő időpontja. Távozásának ideje vitatott /157, 159, 159/160/³¹. Mivel L. Pullaienus Gargilius Antiquus, az utódja valószínűleg 161-ben volt consul designatus³², ezért távozásának legvalószínűbb időpontja 158.

L. Pullaienus Gargilius Antiquus: Helytartóságának egy időpontja 160/161-re tehető³³. Valószínűleg ekkor volt consul designatus is³⁴, így kb. 159-161 között tartózkodott Thraciában³⁵.

Ismeretlen: Ismert ebből az időszakból /147-161 közé datálható/ egy töredékes felirat³⁶, amelyről letört a helytartó neve. Mivel 147-161 között újabb helytartóval nem számolhatunk³⁷, az e feliraton szereplő helytartó valamelyik 147-161 között Thraciában lévő helytartóval azonos.

A fentiek alapján az Antoninus Pius-kori thraciai helytartólista a következőképpen állítható össze:

A. (L.?) Pompeius Vopiscus	?139-141?
M. Antonius Zeno	141/142-145?
C. Fabius Agrippinus	?145-148
M. Pontius Sabinus	?148-151?
C. Gallonius Fronto C. Marcius Turbo	151/152-154
C. Iulius Commodus Orfitianus	154/155-158?
L. Pullaienus Gargilius Antiquus	?159-161?

Mintthogy C. Iulius Commodus Orfitianus 154/155-158 között volt Thracia helytartója, a legio I Adiutrix legatusa ezt megelőzőleg lehetett. A következőben áttekintem a legio I Adiutrix legatusait, hogy C. Iulius Commodus Orfitianus elhelyezhető-e közöttük.

III.

A felső pannoniai legiók legatusainak összeállításakor a következő legio I Adiutrix legatusok voltak ismertek³⁸;

L. Attius Macro	130 körül ³⁹
[---] Maximus	kb. 133-136 ⁴⁰
T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo	142 körül ⁴¹
P. Helvius Pertinax	kb. 171-173 ⁴²
M. Valerius Maximianus	177/178 ⁴³
L. Aurelius Gallus	190 körül ⁴⁴
Claudius Piso	207 ⁴⁵

1961 óta még a következő személyeket kísérelték meg a legio I Adiutrix legatusaként értékelni:

1./ Ti. Claudius Claudianus⁴⁶: Cursusa a rusicadei felirata alapján teljesen ismert⁴⁷. E felirat azonban nem említi ezt a tisztségét. Mivel további cursusa az ún. pannoniai karriersémába tartozik, Fitz J. egy másik, töredékes feliratát⁴⁸, amelyen szerepel az ADIVTR rövidítés, (leg(ato?)) l(eg(ionis) I) Adiutr(icis)-re egészítette ki⁴⁹. Azonban a kutatás, mivel cursusfelirata ezt az adatot nem említi, e kiegészítést elvetette⁵⁰, és a már korábban W. Reidinger által javasolt kiegészítést⁵¹ fogadta el: [leg(ato)] Aug(ustorum trium) [p]ro pr(aetore) [prov(inciae)] Pan(noniae) infer(ioris) it(em)q(ue) l(eg(ionis) II) Adiutr(icis). Így Ti. Claudius Claudianus nem sorolható a legio I Adiutrix legatusai közé.

2./ C. Iunius Faustinus Placidus Postumianus⁵²: Cursusa Septimius Severus korára datálható⁵³. A legio I Adiutrix legatusa kb. 195/196-ban volt⁵⁴.

3./ Q. Cornelius Valens Cu[lius] Honestianus Iunianus: E tisztsége cursusfelirata alapján ismert⁵⁵. Numidiai helytartósága, amely előtt a legio I Adiutrix legatusa volt, 202-211 közé, valószínűleg 210-212-re datálható⁵⁶. Így a legio I Adiutrix élén Claudius Piso utódjának tekinthető.

Mivel az újabb adatok csak a lista II. század végi-III. század eleji részét módosítják, C. Iulius Commodus Orfitianus - T.

Flavius Longinus és P. Helvius Pertinax között -, 151-154 között volt a legio legatusa.

IV.

Thraciai helytartósága után volt consul⁵⁷, vagy 159-ben, vagy 160-ban⁵⁸. Ezután 161/162-ben volt M. Iallius Bassus-szal curator operum publicorum⁵⁹. Ezt követte helytartósága Syria Palaestinában, amely 162/163-ban kezdődött⁶⁰. Itt kb. 166-ig tartózkodott⁶¹, majd Flavius Boethus követte⁶². Cursusának utolsó ismert adata felső pannoniai helytartósága⁶³. Korábban vitatott volt, hogy M. Iallius Bassus elődje, vagy utódja volt-e⁶⁴. Ujabban a kutatás M. Iallius Bassus utódjának tekinti, mivel az egyetlen felirat, amely alapján e tisztsége ismert, csak egy Augustust említ⁶⁵. Fitz J. vetette fel annak a lehetőségét, hogy senatorunk e helytartósága alatt, a nagy markomann-quad betörés idején elesett⁶⁶. E feltételezés mellett szól az általa vizsgált történeti eseményeken kívül az is, hogy C. Iulius Commodus Orfitianus utolsó általunk ismert tisztsége helytartósága Pannonia Superiorban. Ez kb. 168-169-re datálható⁶⁷.

V.

A kutatásban nemrégiben felmerült az a feltételezés, hogy a senatorok cursususa a II. század elejétől kezdve a III. század elejéig valamilyen rendszer, ún. sémák szerint volt szabályozva, amelyek néhány kivételtől eltekintve az említett időszakra érvényesek⁶⁸. Pannonia Superior legio legatusai esetében e séma kétféle lehet a fenti feltételezés szerint: moesiái-britanniai séma és pannoniai séma⁶⁹. A következőkben csak az utóbbival kívánok foglalkozni, így ennek a lényegét vázolom: Pannonia Superior legio legatusainak egyike a 120-as évektől kezdve a III. század elejéig mindig e tisztsége után Pannonia Inferiorban volt helytartó, majd consulsága után Pannonia Superiorban⁷⁰.

Mivel azt fentebb láttuk, hogy C. Iulius Commodus Orfitianus a legio I Adiutrix legatusa volt, és consulsága után Pannonia Superior helytartója, azt kell megvizsgálnunk, hogy beilleszthető-e cursusa a fentebb vázolt sémába, azaz lehetett-e Pannonia Inferior helytartója. A kérdés eldöntéséhez szükséges a provincia 156-160 közötti helytartóinak vizsgálata⁷¹:

1./ M. Iulius Bassus Fabius Valerianus: Eddig helytartóságának egy időpontja volt ismert egy aquincumi feliratról: 156⁷². A dunakömlődi diploma, amelyet 157 február 8-án bocsátottak ki⁷³, szintén az ő nevét említi. A korábbi kutatás helytartóságát a 156-os adat alapján vagy 154-156, vagy 156-160 közé tette⁷⁴. Az újabb kutatások ezt 156-158/9-re teszik⁷⁵. Ezt megerősíti a dunakömlődi diploma is.

2./ C. Iulius Gemin(us) Capellianus: Helytartósága egy felirat és három töredékes diploma alapján Antoninus Pius korára datálható⁷⁶. A diplomák 151-160 közé datálhatók⁷⁷. Mivel a diplomákon ismert a két consul neve, R. Syme ez alapján megkísérelte pontosabb datálásukat⁷⁸. A 150-es évek consuladatait figyelembe véve Capellianus helytartóságát 158/159-161 közé tette⁷⁹. A diplomákon szereplő tanuk neveinek vizsgálata megerősíti R. Syme datálását. Egy Banasában előkerült töredékes diploma⁸⁰ említi az alsószentiváni és az adonyi diplomákon szereplő consulok egyikét, L. Cassius Iuvenalist. A diplomatöredék másik oldalán egymás alatt két tanu nevének a töredéke olvasható: [C. Belli] Ur[bani] / [C. Pomponi] St[atiani]. A 149-153 közötti diplomákon e tanuk nevei nem ismertek⁸¹. C. Pomponius Statianus neve legkorábban a 154. november 3-án kibocsátott ősküi diplomán tűnik fel⁸². A két tanu neve a banasai diplomán lévő sorrendben először a bizonytalan datálású /156 vagy 157 december 13-án kibocsátott/ zupai diplomán tűnik fel⁸³. E sorrendben nevük megtalálható még a 157. február 8-án kibocsátott dunakömlődi⁸⁴, valamint a 158. július 8-án kibocsátott maroskereszturi diplomán⁸⁵. A fentiek alapján az alsószentiváni és az adonyi diplomák, mivel a 155 november-decem-

beri consulok ismertek⁸⁶, legkorábban 157, legkésőbb 160 december 27-ére datálhatók⁸⁷. Valószínűbb azonban, mivel M. Iulius Bassus 158 augusztusa után volt consul⁸⁸, a diplomák 158-160 közé datálása. Akármelyik dátumot fogadjuk el, a fentiek megerősítik R. Syme datálását, így újabb helytartóval 156-160 között nem számolhatunk. Mivel C. Iulius Commodus Orfitianus nem lehetett Pannonia Inferior helytartója, szükség az un. pannoniai karrierséma bizonyítékainak felülvizsgálása.

VI.

A séma a következő személyeknél bizonyítható teljes biztossággal: 1./ M. Nonius Macrinus⁸⁹; 2./ C. Vettius Sabinianus⁹⁰. További két esetben azt lehet kimutatni, hogy az illető Pannonia Superiorban volt legatus legionis, majd utána Pannonia Inferiorban helytartó: 3./ L. Attius Macro⁹¹; 4./ [---] Maximus⁹². További négy esetben az bizonyítható, hogy az illetők mind Pannonia Inferior, mind Pannonia Superior helytartói voltak: 5./ L. Neratius Priscus⁹³; 6./ M. Pontius Laelianus⁹⁴; 7./ M. Iulius Bassus⁹⁵; 8./ Ti. Claudius Claudianus⁹⁶. A fenti adatok a séma bizonyítékai⁹⁷. E karrierséma ellen azonban C. Iulius Commodus Orfitianus cursusán kívül több adat felhozható. A négy személy cursusa közül, akik mind Pannonia Inferior, mind Pannonia Superior helytartói voltak, csak kettő ismert teljesen: M. Pontius Laelianusé és Ti. Claudius Claudianusé⁹⁸. Ezek egyike sem volt azonban legatus legionis Pannonia Superiorban⁹⁹. L. Neratius Priscus ujonnan előkerült, larinumi töredékes cursufelirata nem említi, hogy volt-e legatus legionis¹⁰⁰, míg M. Iulius Bassus cursusának korai szakasza ismeretlen¹⁰¹. L. Attius Macro esetében viszont consulsága utáni cursusa nem ismert¹⁰². [---] Maximus személye pedig vitatott kérdése a kutatásnak¹⁰³. Korábban a kutatás elfogadta azt a feltevést, hogy a 144. év consul ordinariusával, T. Statilius Maximus-szal azonos¹⁰⁴. Fitz J. azonban, mivel az un. pannoniai karrierséma bizonyítékaként pró-

bálta értékelni a cursusát, Pannonia Superior 150-154 közötti helytartójával, Claudius Maximus-szal azonosította¹⁰⁵. Eme azonosítással szemben a kutatók egy része azt hozta fel bizonyítékkul, hogy [---] Maximus előbb volt Pannonia Inferior helytartója, mint M. Pontius Laelianus, aki Claudius Maximus elődje volt Pannonia Superiorban¹⁰⁶. Claudius Maximus consulsága is később volt, mint M. Pontius Lalianusé¹⁰⁷. Ezen kívül még azt is meg lehet említeni, hogy ez lenne az egyetlen eset arra, hogy valaki később volt Pannonia Superior helytartója, mint utódja Pannonia Inferiorban¹⁰⁸. A fentiek alapján [---] Maximus Claudius Maximus-szal való azonosítását el kell vetnünk. Így az un. pannoniai karrierséma bizonyítékkul két biztos adat, M. Nonius Macrinus és C. Vettius Sabinianus cursusa szolgál. Azonban ilyen kevés, valamint töredékes adat birtokában, amelynek kb. ugyanannyi ellenpéldája van, nem lehet egy séma létét bizonyítani. A rendelkezésre álló adatok alapján csak az valószínűsíthető, hogy Pannonia Superior legio legatusai közül egyeseket, ha a helyzet megkövetelte, vagy tanácsadóként¹⁰⁹, vagy helytartóként¹¹⁰ visszarendelték erre a szakaszra, mivel helyismeretük volt. Így értékelhető C. Iulius Commodus Orfitianus helytartósága is, aki a markomann háborúk legkritikusabb szakaszában tartózkodott Carnuntumban¹¹¹.

VII.

A következőkben C. Iulius Commodus Orfitianus Simitthusban előkerült feliratával¹¹² foglalkozom, amelynek az értelmezése vitatott. A felirat szövege a következő: Papiae Q. f. Novellae C. Iuli Commodi Orfitiani leg. Aug. pro praetore patroni coloniae d. d. p. p. B. E. Thomasson afrikai helytartóról szóló összefoglalásiban Numidia helytartói közé sorolja, de a hozzáfűzött kommentárban elveti ennek a lehetőségét¹¹³. H.-G. Pflaum egyik tanulmányában a feliraton szereplő leg. Aug. pro praetore megjelölést speciális megbízatásként értékelte,

amely során C. Iulius Commodus Orfitianus Simitthus colonia patronusa lett¹¹⁴. Azonban e javaslat ellen lehet néhány ellenvetést felhozni: 1./ az analógiaként idézett feliratok mind ex auctoritate Imp. etc. kezdetűek¹¹⁵; 2./ a feliraton megnevezett személyek speciális megbízatásuk idején Numidia helytartói voltak¹¹⁶. C. Iulius Commodus Orfitianus esetében viszont bizonyítható, hogy nem volt Numidia helytartója. Mint fentebb láttuk, korai cursusának két időpontja ismert: 1./ 154/155-ben volt Thracia helytartója, ill. 2./ 161 végén volt curator operum publicorum¹¹⁷. E két időpont között lehetett volna Numidia helytartója. Azonban ebből az időszakból két numidiai helytartó is ismert¹¹⁸, így C. Iulius Commodus Orfitianus helytartósága, így speciális megbízatása is kizárható. Ezért a felirat értelmezésére más megoldást javaslok. Mivel a feliraton szereplő tisztség afrikai megbízatásként nem illeszthető be C. Iulius Commodus Orfitianus fentebb vázolt cursusába, a leg. Aug. pro praetore megjelölést valamelyik ismert helytartóságára vonatkoztathatjuk. Így a patronus megjelölés származásának bizonyítékként értékelhető¹¹⁹. Bár a Commodus cognomen ritkán fordul elő a feliratos anyagban /43/, leggyakrabban Afrikában fordul elő /13/¹²⁰. Feleségének a cognomene - Novella - szintén Afrikában a leggyakoribb /101-ből 65/¹²¹. A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy C. Iulius Commodus Orfitianus afrikai származású volt.

A feltehetően afrikai származású C. Iulius Commodus Orfitianus cursusa a következőképpen állítható össze:	
<u>legatus legionis I Adiutricis</u>	?151-154?
<u>legatus Augusti pro praetore provinciae Thraciae</u>	154/155-158?
<u>cos. suff.</u>	?159 v. 160?
<u>curator operum publicorum</u>	161/162
<u>legatus Augusti pro praetore provinciae Syriae Palaestinae</u>	162/163-166?
<u>legatus Augusti pro praetore provinciae Pannoniae Superioris</u>	?163-169?

Jegyzetek:

- 1./ Ltsz.: EBM 67. 24. l. - Esztergom és vidéke. 1900. szept.
30. Szövegét közli Némethy L., Esztergom vármegye. MVV
/Bp. 6. n./ 196; Szilágyi, J., Acta ArchHung 2 /1952/ 199;
képét Barkóczi L., Brigetio. DissPann II. 22 Táblák /Bp.
1944/ LXIV. t. 1. Ezuton mondok köszönetet H. Kelemen Már-
tának, Barkóczi Lászlónak és Soproni Sándornak a feliratra
vonatköző adatok közléséért.
- 2./ AÉp 1927, 49; AÉp 1929, 72; CIL III 10595; vö. PIR² I 271;
Reidinger, W., Die Statthalter des ungeteilten Pannonien
und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian. Antiquitas
I. 2 /Bonn 1956/ 86 /a továbbiakban Reidinger, W., Statt-
halter/.
- 3./ Pl. a legio I Adiutrix esetében - leg. Aug.: CIL XII 3167=
ILS 1016; CIL III 11077; Barkóczi L., Brigetio. DissPann
II. 22 /Bp. 1951/ 60, Nr. 186=Češka, J.-Hošek, R.,
Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana
asservatae /Brno 1967/ Nr. 5. - leg. leg.: CIL V 377=ILS
1052; CIL III 10336=Fitz, J., Alba Regia 8-9 /1967-68/
211, Nr. 50; IGR I 622; AÉp 1956, 124; CIL III 11082=RIU
I 249; AÉp 1917-18, 51.
- 4./ Britannia: CIL IX 2456=ILS 1032; AÉp 1953, 251; Germania
Inferior: CIL VIII 6706; 24094; IGR III 174=ILS 8326; CIL
XIII 7709; 8170; a két utóbbi felirathoz vö. Ritterling,
E.-Groag, E.-Stein, E., Fasti des römischen Deutschland
unter dem Prinzipat /Wien 1932/ 56-, 86. Germania Superior:
CIL VI 1522; CIL XIII 5089; AÉp 1934, 231. Pannonia Supe-
rior: CIL III 4642, de vö. 4622, 4638; L. Aurelius Gallus
nem helytartó, mint Češka, J.-Hošek, R., i. m. 25, Nr. 5
véli, hanem a legio I Adiutrix legatusa, vö. Fitz, J.,
Acta Anthung 9 /1961/ 163-. Dalmatia: CIL III 2809; 2975;
CIL V 698; CIL X 5182; Ritterling, E., VAHD 47-48 /1924-25/
20. Moesia Inferior: CIL III 7485. Hispania citerior: CIL
II 4121; 4816, de vö. 4756; CIL VIII 24094; AÉp 1952, 122.

- 5./ Britannia: RIB 293; 740; 746; 995; 1083; 1147; 1148; 1149; 1276; 1322; 1340; 1427; 1463; 1792; 2191; 2192; AÉp 1967, 260. leg. pr. pr. /csak Britanniában/: RIB 1464; 1637; 1638; 1666; 1935. Germania Inferior: CIL XIII 7800; 8036; 8607; 8824; 8825; 8826; AÉp 1933, 25=JRGK 27 /1937/ 109, Nr. 213; AÉp 1969-1970, 443. Germania Superior: CIL XII 113; CIL XIII 6562; 6820; 11514; Bechert, T., Epigraphische Studien 8 /Düsseldorf 1969/ 46, 3. kép=CIL XIII 11515; Drexel, F., Germania 13 /1929/ 175=CIL XIII 5201+5237. Pannonia: Ritterling, E., BJ 125 /1912/ 185=CIL III 4591; CIL III 11194-11196; AÉp 1969-1970, 477=Tóth, E.-Vékony, G., Acta ArchHung 22 /1970/ 144, Abb. 2. Dalmatia: AÉp 1940, 176; Abramić, M., Strena Buliciana /Zagreb-Split 1924/ 222. Moesia: AÉp 1944, 70. Moesia Inferior: CIL III 7473; AÉp 1964, 130. Daciae III: CIL III 797; 798; 14485a; AÉp 1912, 5; AÉp 1950, 16=Macrea, M., AISC 4 /1941-43/ 236, fig. 1.
- 6./ Britannia: RIB 1234; 1462; 1809; 1909. Germania Inferior: CIL XIII 8017. Germania Superior: CIL XIII 11758; 11759. Moesia Inferior: AÉp 1957, 333. Daciae III: CIL III 1377; AÉp 1903, 66; Daicoviciu, C., Sargetia 1 /1941/ 119; Stein, A., Die Reichsbeamten von Dazien. DissPann I. 12 /Bp. 1944/ 63.
- 7./ A szab haboruban kitüntetett két tiszt feliratán még nem szerepel a jelző, vö. CIL V 7425; AÉp 1923, 28. L. Albucius Albucianus feliratának /CIL III 10979/ I. század végére datálása kérdéses, vö. Barkóczi L., Brigetio 19; másként Szilágyi, J., Acta ArchHung 2 /1952/ 201, 114. j.. Talán a Póetovóban missio nummariával letelepített két veterán felirata a II. század elejéről való: AIJ 374; 375. A két feliraton már szerepel a p(ia) f(idelis) jelző. Datáláshoz vö. Mócsy, A., Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen /Bp. 1959/ 29; 81. A dák háborúk után biztosan megkapta a jelzőt, vö. CIL III 1004; 1008. A kérdéshez ld. Ritterling, E., Legio. PWRE XII /1925/ 1389-.

- 8./ Vö. Bechert, T., BJ 171 /1971/ 235; 237, lo. kép=Barkóczi L., ArchÉrt 1944-45, 172-.
- 9./ A legatus cosularis megjelölés nem fér ki. Feliratos anyagban ritka, vö. CIL III. 9960; AÉp 1907, 180=ILS 8830.
- 10./ Ehhez nem találtam analógiát a feliratos anyagban.
- 11./ Olyan feliratok, amelyekben a csapattest neve van hangsúlyozva, Britanniában fordulnak elő kisméretű építési táblákon, vö. RIB 1934; 1938; 1966; 1967; 1963; 2011; 2012; 2014; 2017; 2061; 2071; 2209.
- 12./ Esztergomból csak a legio I Adiutrix néhány bélyeges téglaismert, vö. CIL III 11345a; 11345b. Ld. még Szilágyi, J., Acta ArchHung 2 /1952/ 199.
- 13./ Soproni, S., Limes Romanus Konferenz Nitra /Bratislava 1959/ 135; Fitz, J., Acta ArchHung 14 /1962/ 48-.
- 14./ Vö. Hanslik, R., Iulius Nr. 193. PWRE Suppl.-Bd. XII /1970/ 504-.
- 15./ Stein, A., Römische Reichsbeamte von Provinz Thracia /Sarajevo 1920/ 22- /a továbbiakban Stein, A., Thracia/; Reidinger, W., Statthalter 86-; Dobó, A., Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus /Sp. 1963/ 111 /továbbiakban Dobó, A., Verwaltung/; PIR² I 271; Hanslik, R., PWRE Suppl.-Bd. XII /1970/ 504-.
- 16./ AÉp 1927, 49. A feliratot Barkóczi, L., Intercisa II. AH 36 /Sp. 1957/ 507, 72. j. tévesen 151-re datálja. Azonban Be-sevliev, B., Epigrafski prinosi /Sofia 1952/ 35 datálása, amelyre Barkóczi L. hivatkozik, a 33. oldalon lévő felíratra vonatkozik.
- 17./ Stein, A., Thracia 18-; Hüttl, W., Antoninus Pius II /Prag 1933/ 164-. Ehhez a korrekciókat ld. Hüttl, W., Antoninus Pius I /Prag 1936/ 366; Stein, A., Serta Hoffilleriana /Zagreb 1940/ 212.
- 18./ Hüttl, W., Antoninus Pius II /Prag 1933/ 165-.
- 19./ IGR I 1454=683. Vö. Stein, A., Thracia 13, 2. j.; Hüttl, W., i. m. II 164.

- 20./ Hüttl, W., i. m. II 164.
- 21./ IGBulg IV 1907(=IGR I 1454=633).
- 22./ Ld. 19. j..
- 23./ Ld. 21. j..
- 24./ Degrassi, A., I fasti consolari dell' impero Romano dal 3o avanti Cristo al 613 dopo Cristo /Roma 1952/ 42.
- 25./ Stein, A., Thracia 19-.
- 26./ Hüttl, W., i. m. I 366, ahol korrigálja korábbi téves datálást /i. m. II 163/; Stein, A., Serta Hoffilleriana /Zagreb 1940/ 212; Ua., Die Legaten von Moesien. DissPann I. 11 /3p. 1940/ 45 /továbbiakban Stein, A., Moesien/.
- 27./ Degrassi, A., i. m. 43.
- 28./ Aép 1957, 279=Besevliev, B., Epigrafski prinosi /Sofia 1952/ 33.
- 29./ Ld. 23. j., valamint Mihailov, G., Studi Urbinati 35 /1961/ 7.
- 30./ Aép 1927, 49; Aép 1925, 69=IGBulg IV 1903; Aép 1951, 257; IGR I 709=IGBulg III 1401; IGR I 634=IGBulg IV 1904.
- 31./ Vö. Hüttl, W., i. m. II 166-; Lambrechts, P., La composition du sénat romain de l'accession au trône d'Hadrien a la mort de Commode /Antwerpen 1936/ 125, No. 736 /továbbiakban Lambrechts, P., Composition/; Reidinger, W., Statthalter 86-; Dobó, A., Verwaltung 111.
- 32./ Degrassi, A., i. m. 45.
- 33./ IGBulg II 606.
- 34./ JIL III 7394=ILS 1093; vö. még 32. j..
- 35./ Alföldy, G., Die Legionslegaten der römischen Rheinarmeen. Epigraphische Studien 3 /Köln-Graz 1967/ 33 /továbbiakban Alföldy, G., Legionslegaten/.
- 36./ IGBulg II 605.
- 37./ Ld. fentebb.
- 38./ Fitz, J., Acta Anthung 9 /1961/ 160-. A következőkben csak a felső pannoniaiakra térek ki.
- 39./ Uo. 161-. Ld. még Nagy T., BpR 19 /1959/ 27-.

- 40./ Fitz, J., Acta AnthHung 9 /1961/ 162-.
- 41./ Uo. 164-.
- 42./ Uo. 165-; Balla L., DME 1968 /1970/ 139.
- 43./ Fitz, J., Acta AnthHung 9 /1961/ 167-; Balla L., DME 1968 /1970/ 141- egy évvel későbbre datálja.
- 44./ Fitz, J., Acta AnthHung 9 /1961/ 168-.
- 45./ Uo. 169-.
- 46./ Fitz J., ArchÉrt 88 /1961/ 180-; Ua., Epigraphica 23 /1961/ 74-; Ua., Acta AnthHung 11 /1963/ 282-.
- 47./ ILAlg II 29=CIL VIII 7973.
- 48./ ILAlg I 279=CIL VIII 5349.
- 49./ Fitz J., ArchÉrt 88 /1961/ 180-; Ua., Epigraphica 23 /1961/ 83; Ua., Acta AnthHung 11 /1963/ 283.
- 50./ Alföldy, G., BJ 163 /1968/ 139; Ua., Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diokletian /Wiesbaden 1969/ 52, 234. j. /továbbiakban Alföldy, G., Fasti/.
- 51./ Reidinger, W., Statthalter 101.
- 52./ Alföldy, G., Legionslegaten 65-, Kölnösen 66, 335. j.; Ua., Fasti 50(=CIL VIII 597), 49-.
- 53./ Ld. 52. j.; Birley, A., Septimus Severus the African Emperor /London 1971/ 348; ezzel szemben ld. Fitz J., AntTan 12 /1965/ 82-; Ua., Historia 15 /1966/ 362-; Ua., Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia inferior /Weimar 1966/ 25-; 49; Ua., Alba Regia 10 /1969/ 180. Fitz J. datálását azonban P. Helvius Pertinax alsó moesiaii helytartósága kizárja, vö. Balla L., DME 1968 /1970/ 139. Ld. még PIR² I 751; Birley, A., R., Epigraphische Studien 4 /Köln Graz 1967/ 83.
- 54./ Vö. Alföldy, G., Fasti 52.
- 55./ AÉp 1969-1970, 707.
- 56./ Thomasson, B., R., Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus II /Lund 1960/

- 205; 218; Alföldy, G., BJ 163 /1968/ 141.
- 57./ Az AÉp 1929, 72 felirattal, amely alapján a korábbi kutatás speciális megbízást, vagy numidiai helytartóságot feltételezett, vö. Thomasson, B., E., i. m. II 177; Pflaum, H.-G., *Hommages à A. Grenier 3 /Bruxelles-Berchem 1962/ 1239*; PIR² I 271; Hanslik, R., PWRE Suppl.-Bd. XII /1970/ 504-, len-
tebb foglalkozom.
- 58./ Bár Degrassi, A., i. m. 45 csak 160-at említi, 159-ben is lehetett.
- 59./ CIL VI 1119b. vö. PIR² I 271.
- 60./ CIL III 6645. A feliraton nem szerepel L. Verus Armeniacus jelzője, ezért 163 előttre datálható. A helytartónak csak a cognomene ismert: Commodus. Mivel eddig csak három Commodus cognoment viselő senatort ismerünk, vö. PIR² C 1275; Kajanto, I., *The Latin Cognomina. Commentationes Humanarum Litterarum XXXVI. 2 /Helsinki 1965/ 256*, és ezek közül kettő császár volt /L. Verus és Commodus/, a helytartó C. Iulius Commodus Orfitianus-szal való azonosítása jogos, vö. Reidinger, W., Statthalter 87.
- 61./ Lambrechts, P., *Composition 125, No. 736*; Reidinger, W., Statthalter 87. Dobó, Á., *Verwaltung 111, 623. j. tévesen az AÉp 1929, 72 feliratot hozza e helytartóság bizonyíté-
kaként.*
- 62./ PIR² F 229; Mewaldt, Galenos. PWRE VII /1912/ 534-; Lam-
brechts, P., *Composition 123, No. 725*; Reidinger, W., Statthalter 183, 367. j..
- 63./ CIL III 10585. vö. Stein, A., *Thracia 22-*; Reidinger, W., Statthalter 86-; PIR² I 271; Dobó, Á., *Verwaltung 111.* Hanslik, R., PWRE XII Suppl.-Bd. /1970/ 505 tévesen Pannonia Inferior helytartójának tartja.
- 64./ Reidinger, W., Statthalter 87; Mócsy, Á., *Pannonia. PWRE Suppl.-Bd. IX /1962/ 590.*
- 65./ Pitz, J., *Historia 15 /1966/ 336-*; Birley, A., R., *Provincia-
lia. Festschrift für R. Laur-Belart /Basel 1963/ 214-.*

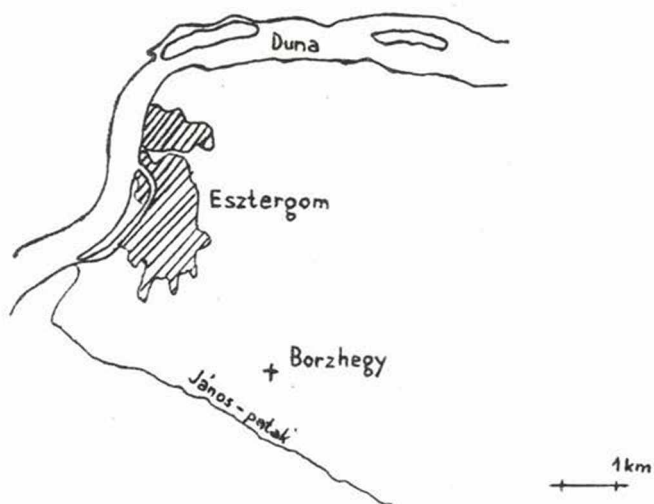
- 66./ Ld. 65. j., valamint Bechert, T., BJ 171 /1971/ 253.
- 67./ Fitz, J., Historia 15 /1966/ 360-; 364.
- 68./ Fitz, J., Acta Anthung 11 /1963/ 306-; Ua., Helikon 3 /1963/ 373-; Ua., Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia inferior /Weimar 1966/ 55-.
- 69./ Fitz, J., Acta Anthung 9 /1961/ 193-; Ua., Acta Anthung 11 /1963/ 306-; Ua., Helikon 3 /1963/ 373-.
- 70./ Vö. Acta Anthung 11 /1963/ 303-; Helikon 3 /1963/ 376-; Mócsy, A., Eirene 4 /1965/ 139.
- 71./ 154/155-ben volt Thracia helytartója, vö. 16. j., míg 161 végén volt curator operum publicorum, vö. 59. j.. Csak e két időpont között lehetett Pannonia Inferior helytartója.
- 72./ AÉp 1952, 9.
- 73./ Publikálatlan. Ezután mondok köszönetet az ásatónak, Visy Zsoltnak a diplomára vonatkozó adatok közléséért.
- 74./ Fitz, J., Acta Anthung 11 /1963/ 268-.
- 75./ Syme, R., Historia 14 /1965/ 345; 354; Dobó, A., Verwaltung 60-; Nagy, T., Acta ArchHung 21 /1969/ 401; Fitz, J., Alba Regia 11 /1970/ 147-.
- 76./ Erdélyi, G.-Fülep, F., Intercisa I. AH 33 /Bp. 1954/ Nr. 295; CIL XVI 112; 113; 116.
- 77./ Ritterling, E., ArchÉrt 41 /1927/ 65-. W. Hüttl 160-ra datálta, vö. Hüttl, W., Antoninus Pius II /Prag 1933/ 147; Fitz, J., Acta Anthung 7 /1959/ 426. Fitz J. később két datálási lehetőséggel számol, vö. Acta Anthung 11 /1963/ 266-.
- 78./ Syme, R., Historia 14 /1965/ 354.
- 79./ Ld. uo..
- 80./ Euzennat, M., Antiquites Africains 3 /1969/ 121-, 5. fig.= AÉp 1969-1970, 740.
- 81./ Vö. CIL XVI 97; 99; 100; 102 /+p. 215/.
- 82./ CIL XVI 104.
- 83./ CIL XVI 107; vö. Stein, A., Die Reichsbeamten von Dazien. DissPann I. 12 /Bp. 1944/ 28; PIR² C 402; PIR² L 443.
- 84./ Publikálatlan.

- 85./ CIL XVI 108.
- 86./ Degrassi, A., i. m. 43-; Syme, R., Historia 14 /1965/ 354.
- 87./ A banasai diplomát is erre az időszakra teszi Euzennat, M., Antiquites Africains 3 /1969/ 121-.
- 88./ Elődje Moesia Inferiorban, M. Servilius Fabianus 158 július-augusztusában volt consul, vö. Degrassi, A., i. m. 44; Stein, A., Moesien 76-.
- 89./ AÉp 1907, 180=ILS 8830.
- 90./ AÉp 1920, 45; CIL III 4426=ILS 3655.
- 91./ CIL III 11077; AÉp 1937, 213; vö. Nagy T., BpR 19 /1959/ 27-; Fitz, J., Acta AnthHung 9 /1961/ 161.
- 92./ CIL III 10336=Fitz, J., Alba Regia 8-9 /1967-68/ 211, Nr. 50.
- 93./ CIL IX 2455=ILS 1034.
- 94./ CIL VI 1497=ILS 1094+CIL VI 1549=ILS 1100.
- 95./ CIL XII 2718; 2719; AÉp 1961, 171.
- 96./ ILAlg II 29=CIL VIII 7978. - Fitz J. még T. Pomponius Protomachust is idesorolja, vö. Acta AnthHung 11 /1963/ 279-. Azonban az adonyi diplomán /CIL XVI 132/ szereplő Pomponius [---] T. Pomponius Protomachus-szal való azonosítása bizonytalan, vö. Fitz, J., Pomponius. PWRE Suppl.-Bd. IX /1962/ 863-; Ua., Alba Regia 11 /1970/ 149.
- 97./ Vö. Fitz, J., Acta AnthHung 11 /1963/ 306-.
- 98./ Ld. 94. és 96. j..
- 99./ M. Pontius Laelianushoz ld. Alföldy, G., Legionslegaten 28-; Ti. Claudius Claudianushoz pedig ld. fentebb.
- 100./ AÉp 1969-1970, 152.
- 101./ Ld. 95. j. és PIR² I 4.
- 102./ Ld. 91. j. és PIR² A 1360.
- 103./ Ld. legutóbb Fitz, J., Alba Regia 11 /1970/ 147.
- 104./ Fitz, J., Acta AnthHung 9 /1961/ 162- a korábbi irodalommal.
- 105./ Fitz, J., Acta AnthHung 11 /1963/ 258; Ua., Alba Regia 8-9 /1967-68/ 211, Nr. 50=CIL III 10336. Ld. még 103. j., valamint Syme, R., Historia 14 /1965/ 352-.

- 106./ Birley, A., R., Corolla memoriae E. Swoboda dedicata
/Graz-Köln 1966/ 50; Nagy, T., Acta ArchHung 21 /1969/ 401.
- 107./ Ld. Fitz, J., Alba Regia 11 /1970/ 147.
- 108./ Vö. Fitz, J., Acta AntHung 11 /1963/ 311-; Ua., Helikon 3
/1963/ 386.
- 109./ M. Nonius Macrinus esetében, vö. AÉp 1907, 180=ILS 8830.
- 110./ C. Vettius Sabinianus esetében, vö. Fitz, J., Acta ArchHung
14 /1962/ 88.
- 111./ Vö. Fitz, J., Historia 15 /1966/ 336-.
- 112./ AÉp 1929, 72.
- 113./ Thomasson, B., E., i. m. II 177.
- 114./ Pflaum, H.-G., Hommages à A. Grenier 3 /Bruxelles-Berchem
1962/ 1239. Igy még PIR² I 271; Hanslik, R., PWRE Suppl.-Bd.
XII /1970/ 504-.
- 115./ Vö. Pflaum, H.-G., i. m. 1239; 1234; CIL VIII 23084; 25967;
AÉp 1912, 148-151; AÉp 1936, 28; AÉp 1939, 31; AÉp 1940, 70;
CIL VIII 10667, vö. 16692; 28073a.
- 116./ Thomasson, B., E., i. m. II 151-; 158-; 162-; 163-.
- 117./ Ld. fentebb.
- 118./ 157/158-ban még L. Matuccius Fuscinus, vö. CIL VIII 2501;
2653; 17858, 159/160-ban pedig már D. Fonteius Frontinianus
L. Stertinus Rufinus volt Numidia helytartója, vö. CIL VIII
4203.
- 119./ Pl. vö. Alföldy, G., Fasti 50(=CIL VIII 597); AÉp 1920, 45.
- 120./ Vö. Kajanto, I., The Latin Cognomina. Commentationes Humanarum
Litterarum XXXVI. 2 /Helsinki 1965/ 256.
- 121./ Uo. 289.

Rövidítések:

Acta Anthung	= Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
Acta ArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AÉp	= L'Année Epigraphique
AH	= Archaeologica Hungarica
AIJ	= <u>Hoffiller, V.-Saria, B.</u> , Antike Inschriften aus Jugoslawien I. /Zagreb 1938/
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő
AntTan	= Antik Tanulmányok
BJ	= Bonner Jahrbücher
BpR	= Budapest Régiségei
BRCK	= Bericht der Römische-Germanische Kommission
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum
DissPann	= Dissertationes Pannonicae
DME	= Déri Múzeum Évkönyve
IGBulg	= <u>Mihailov, G.</u> , Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae /Sofia 1956-1965/ I-IV.
IGR	= Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes
ILAlg I.	= <u>Gsell, St.</u> , Inscriptions latines d'Algerie I. /Paris 1922/
ILAlg II.	= <u>Pflaum, H.-G.</u> , Inscriptions latines d'Algerie II. /Paris 1957/
ILS	= <u>Dessau, H.</u> , Inscriptiones Latinae Selectae I-III. /Berlin 1902-1916/
MV /	= Magyarország Vármegyéi és Városai
PIR ²	= Prosopographia Imperii Romani ² /1933-/
PWRE	= Pauly- Wissowa, Realencyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft
RIB	= Roman Inscriptions of Britain
RIU I.	= <u>Barkóczi, L.-Mócsy, A.</u> , Die römischen Inschriften Ungarns I. /Bp. 1972/
VAHD	= Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku



1. kép. A felirat lelőhelye.



2. kép

LEGAT·ADI·P·F
LEGATO·AVG·LEG·
CIVLIO·C·F·COM·MODO
ORFETIANO·FECIT

LEGAT·ADI·P·F
LEGATO·AVGVSTI
CIVLIO·C·F·COM·MODO
ORFETIANO·FECIT



Trischler Kunst 73.

ZSURKA ÁGNES

Egy kismemesi család birtoktörténete az Árpád-korban

Bevezetés.

A településekkel kapcsolatos vizsgálatok igen jelentős multtal rendelkeznek, mind a hazai, mind a külföldi /főleg német-francia-angol/ történettudományban. Az elért eredmények sok alapvető kérdést tisztáztak, de több probléma megoldatlan maradt.

Magyarországon a település viszonyok vizsgálata először a geográfusok körében vetődött fel. Több-kevesebb sikerrel, elsősorban morfológiai jellemzését adták az egyes településformáknak, mellőzve a társadalmi-gazdasági erők hatását. A geográfusokat a néprajzosok kísérletei követték, köztük Györffy István ért el döntő fontosságú eredményeket az u.n. "kertváros" funkciójának feldolgozásával. A többi társtudományok módszerei lassan formálódtak. A régészet az első faluásatásokkal az egymás után születő településtörténeti tanulmányok sorozatát eredményezte. Ezek tisztázták a települési folyamatok időrendjét, a települők etnikai összetételét, a települési akciók közvetlen mozgatóit, de jórészt figyelmen kívül hagyták a mögöttük ható gazdasági erők vizsgálatát.

A változást főleg a külföldi kutatásban bekövetkezett új módszerek sikerei jelentették. A német történetírásban az 1930-40-es évek feltörekvő történész nemzedéke, August Meitzen nagyszabású szintéziséből kiindulva egyre több összefüggést tárt fel a középeurópai falvak település-

formái és a földművelési formák között.

A történetírásban a francia Marc Bloch/1./ gazdaságtörténész kutatásai mind szélesebben bizonyították a településformák és a gazdálkodás módja közötti összefüggést. Igaz, azok a feltételezések, melyek az észak-déli francia /szabályos és szabálytalan parcelláju/ szántóföldek különbözőségének okát az eketípusokban vélték felismerni, nem minden szempontból igazolódtak be. Az általa megjelölt uton indult el a fejlődött kiváló gazdaságtörténésszé Georges Duby./2./ Az ő vizsgálatai során forrásanyagok elemzésére a régészeti-néprajzi adatok felhasználására a komplex módszer segítségével, sokkal kézzelfoghatóbban magyarázza a településformák közötti különbség okát, hangsúlyozva a föld-birtoklás közötti összefüggést.

Ezek az újfajta módszerek éreztették hatásukat a hazai településtörténeti kutatásban. Már nem volt elegendő az egyszerű rekonstrukció. A régészet újabb eredményei, a néprajzi leírások pontossága egyre inkább szükségessé tette a középkori magyar faluformák szélesebbkörű, okleveles, régészeti és kartográfiai anyagra támaszkodó elemzését.

A döntően írott történeti forrásokra alapozott, a komplex módszert követő, a kora-középkori kezdetekre visszanyúló településtörténetet Szabó István nagymértékben megvalósította munkáiban./3./ Igyekezett a külföldi szakirodalommal lépést tartva, választ keresni arra kérdésre, hogy a XIV.sz-i falu hogyan viszonylik a korai faluhoz. Szabó István óvatosan kezeli ezt a kérdést, hiszen tudjuk, hogy az egészen korai időszakból alig rendelkezünk írott forrással, csak a régészeti leletek adhatnak biztosabb támpontot. A kisszámú történeti írott anyag ugyanakkor főleg a királyi és az egyházi birtokokat mutatja be, így nem tükrözheti teljes mértékben a korai falutelepüléseket. Mindezeket figyelembe véve Szabó István kifejti, hogy már a XI.században Magyarországon a latin nyelvű források /itt I.István, László, Kálmán törvényeire hivatkozik/ alapján zárt határok keretei között lévő falvakról beszélhetünk.

Ezek egyformán lehettek valamilyen már állandósuló Mongóliai szállások, de lehettek már állandó agrárfalvak is, esetleg az átfejlődés valamilyen fokán. E korai falu kontinuitásban állt a XIV. századi faluval /4./, amelynek latin nyelvű elnevezései /villa, locus, terra, predium, possessio/ a forrásokban több félreértést eredményeztek. Ezeknek a fogalmaknak részletes magyarázatával Szabó István több homályosnak tűnő összefüggést feloldott. Munkássága óriási lendületet adott az általa felvetett kérdések tisztázására. Nem is kellett sokáig várni, hiszen 1971-ben napvilágot látott Maksay Ferenc: "A magyar falu középkori település rendje" című munkája, mely gazdag térképvázlataival, a településtípusok felvonultatásával, az egyes tájegységek jellegzetes vonásainak ismertetésével, a gazdasági-társadalmi mozgatóerők megvilágításával valóban a komplex módszer jegyében íródott. Maksay Ferenc elfogadva, hogy a korai falvak a téli szállásokból jöhettek létre, igen nagy hangsúlyt helyez a földrajzi adottságok befolyásoló szerepére. Hiszen ezek a tényezők határozzák meg az egyes területek gazdálkodását, ennek megfelelően alakulnak ki a XI-XIII. sz. közötti településtípusok. A XIII. sz.-ban végbemenő gazdasági-társadalmi változások következtében pusztásodási folyamat zajlik le, melyhez hozzásegít a mongol hadjárat. /5./ A korai települések "kommaszóciációja" után kezdődnek meg a rendezettebb falvak alapításai. Maksay Ferenc az új faluk, falucsírák keletkezésében a föld hasznosításának és a családtagok osztozkodásának fontosságát emeli ki. Hasonlóan Szabó Istvánhoz, összefoglaló képet nyújt középkori településrendünkről, munkájával jelentős segítséget ad egyes települések részletes analiziséhez.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a településvizsgálati szintézisek nagy körvonalakban adnak képet a különféle korai falutípusokról, s nem foglalkozhatnak egyes települések részletes leírásával. Az írott forrásanyag szűkössége államalapításunk első két századában nem ad lehetőséget

annak a fejlődési folyamatnak konkrét bemutatására, hogy a XIII-XIV.sz.-ban a forrásokban ismert település szerkezete hogyan viszonylik a megelőző két évszázadához. A régészet eredményei az utóbbi husz évben igen megkérdőjelezhetik a településtörténeti irodalom ama megállapítását, hogy a XI-XII.sz.-i falvaknak zöme már zárt határok között funkcionált volna. Felszínre kerültek óriási telepek csoportokban álló házakkal, majd egymás közelében apró, kősi telepek, amelyeknél kétséges, hogy egyetlen nagy telep háza-e, vagy valójában külön kisméretű települések sorozata. /Méry, Kovalovszky/

Milyen lehetett az az átmeneti települési rend, amely a vérségi kötelékek erős megbomlásával, átrendeződésével széttöbbszörítette azok közösségi szállásterületét is, a fejlődésüket feudális keretbe foglalta? E kérdés megközelítése céljából tűnt fontosnak, hogy a figyelem egy-egy földtulajdonos rokonság, a egyben a rendelkezésre álló földterület megosztódására terelődjék.

Ezekhez a vizsgálódásokhoz segítséget nyújt Karácsonyi János "A magyar nemzetségek története" című munkája. /6./ Az oklevelek alapján Karácsonyi összeállította az egyes "nemzetségek" történetét, osztódását, sőt helyiel-közzel birtokviszonyait is. Ám a kettőt, család- és birtoktörténetet nem kötötte szervesen össze. Így csak az adott családok birtokainak hollétéről s mennyiségéről tájékozódunk, de szervezetéről, gazdálkodásáról és településformájáról nem tudunk meg semmit.

Karácsonyi munkája nyomán a Katapán nemzetség birtoktörténetét próbáljuk meg bemutatni. Előljáróban a következő problémák vetődnek fel:

Karácsonyi következetesen az oklevelek "de genere" kifejezése nyomán nemzetségekről beszél. Az itt tárgyalt Katapán "nemzetségnek" azonban semmiféle kontinuitása nincs a honfoglalás korának nemzetségeivel. Itt a "de genere" tulajdonképpen egy kisebb vagy nagyobb rokonság, osztályos atyafiság, ahol a tulajdonközösség általában megbomlik a

a harmadik, de legkésőbb negyedik generációnál, azaz másod-unokatestvéri szinten. Az elkövetkezőkben a "nemzetség" kifejezést csakis ilyen értelemben használjuk.

Okleveles anyag a kiválasztott rokonságról csak a XIII.szó-tól maradt fenn. Ugy látszik azonban, hogy ezek birtoktörténeti szempontból alkalmasak arra, hogy belőlük archaikusabb állapotokra következtethessünk vissza.

Vizsgálódásunk során részint arra keresünk választ, hogy a család birtokai amikor elének kerülnek az okleveles anyagból, már zárt település képét mutatják-e avagy sem? Milyen fejlődési folyamat zajlott le, hogy jöhettek létre azok a települések birtokaikon, amelyek zömmel napjainkig élő falvakként megmaradtak?

Koppány - nemzetség

A nemzetségre vonatkozó első adatokat Karácsonyi János már említett művéből ismerhetjük meg. /7./ A szerző röviden felsorolja a nemzetségi név előfordulási formuláit, amelyeket az oklevelek étnézése során gyűjtött össze. Catapán, Catpán, Katpán, Kathyan, Kapen, Koppán, Catap, Katapán, Capmán - személynevek - Ekly, Ekl - személynévből lett helynevek -. Ezek a nevek azonban már a XIII.sz.-i állapotot tükrözik. Sajnos forrásanyag hiányában a szerző nem tud feleletet adni a nemzetség X-XII.sz.-i birtokosainak összetételére. Igaz, próbál következtetni a közös névadó ősrre, melyet a XII.sz.-ra helyez, mégpedig Katapán, Merkur fia személyében, aki 1138-ban székesfehérvári prépost volt. Említést tesz még egy Katapán nevű személyről, aki 1190-1198. között székesfehérvári prépost, 1198-1218. között pedig egri püspök. Ennek alapján Karácsonyi a birtokviszonyokat tekintve pusztán személyes névadású helységnevek burjánzását állapítja meg. Ezt a tény jóval később Makkai László 1947-ben megjelent "A Csallóköz településtörténeti vázlata" című cikkében a helységtipológiai, földrajzi, régészeti adatok segítségével megerősíti. /8./ A cikk értékét számunkra különösen az emeli, - mivel a Koppány nemzetség szállásterületének jelentős

része a Csallóközben feküdt -, hogy e terület településtörténeti vizsgálatával sokkal könnyebbé válik a Koppány nemzetség birtokviszonyainak feltérzése. A tájegység talajviszonyai nem a legkedvezőbbek a földművelésre, hiszen a homokos - televény réteggel borított kavicszótyok nehezen teszik művelhetővé. Bár a folyók, patakok, kisebb halastavak igen változatos és varázsolják a területet.

A földrajzi adottságok ismeretében Maksay Ferenc megállapította, hogy a vízjárta területek - Tiszántul, Bodrogköz, Csallóköz - honfoglaló lakóinak éppenséggel a kis területű szárazulatokat kellett szállásföldül kihasználniuk. A késő középkori csallóközi községek belsősei és szántói éppen ezért az öntések közti hosszú, száraz sávokban sorakoztak, ott ahol a honfoglalás kori településcsírák. /9./

Önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy milyenek voltak e "településcsírák", milyen helységek alakultak ki a korai időszakban?

Makkay László, a már említett tanulmányában vizsgálva az egyes helységek neveit arra a megállapításra jutott, hogy a lakosság túlnyomó többségét honfoglaló magyarok és utódaik alkották. /A folyók nevei, a helységnevek magyar eredetűek, kivéve Duna, Vág illetve Komárom, Ócsa, Pozsony, Somorja. / /10./ A névadási típusokat tekintve a Csallóköz keleti részén 57 helységnevből 5 pusztaszerű törzsneves, 23 pusztaszerű személynéves, 1 foglalkozásneves, 2 szent néves, 3 pedig a XIII.sz.-ban keletkezett szóösszetételes név, a többi új típusú helységneve. A középső szigetvilág 83 helységnevéből 1 törzsneves, 24 pusztaszerű személynéves, 2 foglalkozásneves, 16 összetételes, 3 szent néves, a többi új típusúnak vehető. A nyugati részen 33 faluból 1 törzsneves, 17 személynéves, 1 foglalkozásneves, 1 i-képzős, a többi új típusú. A számadatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a legrégebb települési terület a keleti rész. /Itt fordul elő a legtöbb törzsneves és személynéves helység. /A X.sz. második felében a fejedelem országszerte a nemzetségek rovására

kezdett terjeszkedni, de a keleti rész tovább megmaradt ama nemzetség kezében, amelyből a Koppány genus eredt. A többi terület királyi-egyházi fennhatóság alá került, sőt a megyeszervezésfolytán a keleti részt is a komáromi várispán hatáskörébe osztották be. E kettősség alapján a települések egy része a Koppány nemzetség révén, másik része az ispán által vezetett telepítési akció következtében a XI-XII.sz.-ban létesült.

Makkai fejtegetését Györffy György újabb országos keretek között fejlesztette tovább. "A magyar nemzetségtől a vármegye kialakulásáig" című tanulmányában /11./ egyik példaként éppen Komárom megyét hozza fel, amely nemzetségi szállásterületből királyi kisajátítással királyi megyévé alakult át. Fejtegetései szerint országsszerte, így Komárom megyében is a nemzetségi szállásterület kétharmadnyi része került királyi kisajátításra. Mindezt figyelembe véve Györffy György az Árpád korban virágzó Koppány genuszt az anonymusi leírás alapján Ketel fia Alaptolma ivadékainak tartja. /Anonymus: "Árpád ... Ketelnek nagy földet adott a Duna mellett ott ahol a Vég belétorkollik. Ahol később Ketel fia Alaptolma várat épített, melyet Komáromnak neveznek. Ennek a várnak szolgálatára odaadta, mind a magával hozott, mind a vezértől kapott népek kétharmadát." /12./

Ennek az Anonymus által ismertetett leírásnak hitelet ma már nehéz igazolni. Tény, hogy a Koppány genus birtokai a Duna két partján össze nem függő birtoktömbökben terültek el, melynek egyikén a nemzetségi monostor helyezkedett el.

A vár és a nemzetség birtokai közé ékelődött egy Nyék, két Megyer, két Keszi, két Órs várjobbágytelepülés, s egy Nándor/ma Lándor/, mely királyi adományutján egyházi jobbágyiké volt.

Amikor az oklevelekből a Koppány nemzetség elének kerül, már nincs kontinuitásban egy ősi genussal, legfeljebb annak egy régtől itt honos, e területen gazdálkodó, osztázó családjával.

A XIII.sz.-i okleveles anyagban előforduló személyek Karácsonyi János beosztása alapján öt ágba sorolhatók:

1. Tisza - Bábolnai - ág
2. Bálvány - Szakállasi - ág
3. Ekli - vagy Ekel - ág
4. Lovadi - ág
5. Millértövy - ág

Az összes ág birtokviszonyaival nem foglalkozunk. A Tisza - Bábolnai - ág eleve kiesik, mivel korán elszármazott a Csallóközből. Birtokaik jórésze királyi donátioként Borsod megyében helyezkedett el. Számunkra azok az ágak fontosak, melyeknek XIII.sz.-i birtok - s település viszonyaiból korábbi állapotokra következtethetünk. Ezek az ágak: Bálvány-Szakállasi-ág; Ekli-ág; Lovadi-ág.

Karácsonyi felosztása családtörténeti szempontu, az ebben való eligazodást szolgálja. A már megosztott kisebb családok legfőbb birtoka szerint nevezi el az egyes ágakat. Jól lehet, a birtok megosztásokat rögzítő oklevelek csak a XIII.sz.-ból maradtak ránk, a családon belüli korábbi megosztás feltétlenül elkezdődhetett már a XI., de legkésőbb a XII. században. A monostor alapítás /Katapán - Kappán monostor/ valószínűleg a XII.sz.-ban következhetett be, talán valamelyik egyházi pályára lépett XII.sz.-i Katapán - Koppán építtette. E monostor részesei lettek még a XIII.sz. leszármazottak közül azok, akiknek ősei a monostor alapítása idején mégrészben, vagy egészben osztatlan tulajdonközösségben éltek. Nyilván e tulajdonközösség korai megbomlását mutatják a genus Karácsonyiné "egyes tagok" néven említett egyénei, akiket a többi ággal legfeljebb az osztózkodásnál való tanuskodás köt össze, de már a tulajdonközösség nem. A Koppán genushoz tartozók birtokai között a legarchaikusabb formát kétségkívül Szakállas helység /terra, predium/ mutatja. Ezért elsősorban ezzel foglalkozunk.

Szakállas néven terra, predium, villa jelöléssel a települések egész sora tűnik fel a XII.sz.-ban, s úgy látszik, hogy ezek nagyjából összefüggő egészet alkothattak

valaha./Zakalus predium,villa Zakalus,terra Sakalus/ /13./
A XIII.sz.-i osztozásnál, elhatárolásnál tűnik csak fel a
szorosabb tulajdonviszonyt lifejező összetétel az egyes
Szakállasok mellett.A XIII.sz. oklevelek alapján látható,
hogy a Szakállas névvel jelölt őriási földterület-amely a
Csallóköz keleti csücskét foglalta el, a Vég és a Dudvég
találkozásánál - nem lehetett a feudalizmusra jellemző
villa,hanem egy népes család igen sokoldalú tevékenységre
alkalmas,s nem minden javában kiaknázott szállásterülete.
Földrajzilag rendkívül tagolt ez a terület.Sok apró szigete
domborulat,még több mocsaras, lápos rész tarkítja holt
ágakkal,amelyek elsősorban halászatra és állattartásra
voltak alkalmasak. Délnyugati része lehetett kisebb öszi-
szefüggő, szántásra-vetésre is alkalmas terület. /14./
Szakállasról feltételezhetjük, hogy valóban a XIII.sz.-ban
majdnem minden ágának van benne nagyobb vagy kisebb része.
A népességhez viszonyított nagy terület kiaknázatlan le-
hetett.Ez az oka annak,hogy akár erőszakos kiszáradítás
eredményeként,akár a szűkös szántók kereslete miatt kirá-
lyi birtok ékelődött a Koppány-ösök birtokai közé.Ám a
terület annak ellenére, hogy ily módon vegyes tulajdonu és
lakosságu lett,szívósan őrizte a névadó családfő eredeti
nevét "a Szakállast". /15./ Így a korábbi nagy földterület
/terra/ kisebb egységekre tagolódott,amélkül, hogy ezeket
a különféle családokat és népeket hordozó területeket
pontos határokkal elkülönítették volna. Nem valószínű,
hogy ez az állapot nagy vitákra adhatott volna alkalmat a
korai időben. A településcsirók elég területtel rendel-
kezhettek szükségleteik kielégítésére.A Koppány genus öse-
inek egyes családjai is bizonyára csak annyi földet fog-
laltak le, amennyit képesek voltak használni. Ezt onnan
következtethetjük,hogy amikor a különféle családok és a
király kezén lévő Szakállásokat egymástól elhatárolják
a XIII.sz.-ban.Ez igen békésen zajlik le, nem viaskodik
egyik fél sem 10-20 holdnyi területért,mint ez pl.az
Ajkaikánál látható lesz.

Szakállas terra egy része mint Szakállas prédiom az 1240-es években tűnik fel, amikor a Karácsonyi által Szakállasnak nevezett ág egyetlen családja már megosztott. A három fiutestvér közül kettő maradt a Szakállasnak nevezett prédiomon, a harmadik, Apor osztályrésze egy Káva nevű birtok lett, amelyből viszont más ágak is részesedtek. A Szakállas prédiomon maradt két testvér közül is az egyik meghalt, Tamás, így került sor 1260-ban a harmadik testvér, Bátyán és unokaöccse, Tamás fia György osztozkodására. /"Balianus filius comitis Chepani ex una parte, et Georgius filius Thome fratris eisdem Baliani de genere Katapán"/. /16./

E birtokosztás érdekessége: elnagyolt határleírás, kevés a mesterséges, sokkal több a természetes határ. A szántók /terra arabilis/ elosztására sem fektetnek hangsúlyt, csak táj szerint: keleti-nyugati részt különítenek el. Ellenben részletesen felsorolja az oklevél a halászó helyeket. Járászt személynévvel összekapcsolt vejsze /veyse/ helyek: Urbanveyze, Zubveyze, Ahzunveyze, Emeuseum, stb. Külön kiemelik a rétet/pratum/ is, amelyeken szintén halászó helyeket neveznek meg. /in pratis Mathyaveyze, Egves, stb./ Ez a száraz évszakban rézkaszálóként, a nedves évben halászó helyként funkcionálhatott. Az így is nagy kiterjedésű prédiomon más, ekkor már szokásos tartozékok, mint pl. malmot nem is említene. A birtok tartozékai az ismeretlen számú szolgák és libertinusok, akiket már a három testvér életében szétosztottak. Itt csupán azt jelzik, hogy a korábbi osztás továbbra is érvényben van.

Szakállas terra másik része Zakalus predium néven már korábban, 1228-ban tűnik fel a Koppány genus egy másik - fő települési helyéről Eklinek nevezett - ágánál. /17./ Egyszermind megtudjuk, hogy ez a család Altoman nevű tagjának prediumáról van szó, amely halála után mint dos az özvegyére, majd fiára, Andrásra szállt. De volt itt külön része András idősebb, nős fivérének is. Mikor ő

utód nélkül meghalt, özvegyének András pénzben fizette ki a dót, s így a nagy Szakállas terrének eme másik, Kopány - ágbeli Szakállas prédiúmán nyugodtan osztozkodhat-
tak András fiai apjuk halála után 1261-ben. Az osztozás tárgya Ekli mellett a Szakállason a művelt és a műveletlen földek, rétek, halászó helyek, szolgák, szolganők, libertinusok. /"in Ekl et in Sakalus in terris cultis et incultis, pratis, piscinis, in servis, ancillis et libertinis."/
/18./ A megosztás azt eredményezte, hogy ebből a Szakállas prédiumból most kettő lett. Egyik fele ugyanis két idősebb testvéré: Chenéé és Gergelyé, másik része a három ifjabbé: Istváné, Benedeké és Altomané. Az osztozkodás azonban nem jelentette ennek a Szakállas prédiumnak olyan élesen, valóban megkettőződést eredményező elkülönülését, mint a másik ág Szakállas prediúmán. /19./ A halászó helyek jórészt itt is kettéosztják a két illetve a három testvét további együttes birtoklására. /Arukch - érok; Kunkenus - kökényes; Allozeg - Állószeg; Sebe mezy - Sebes; Toutw - Tótd, stb./

A Selmekus/Semlyénes/ nevű - talán legjelentősebb? - halászó helyet továbbra is közösben /communis/ tartja a két osztozó fél s a befolyó jövedelmet osztják szét. /20./ Figyelemre méltó, hogy itt már malomhely is osztozás tárgyát képezi. Pontos képet kapunk ezenkívül a szolgálólományról is. Gergely és társai két servust cserélnek két ancillával, melyeket István és testvérei kapnak meg. Ezenkívül osztoznak a libertinusokban: Gergely és társainak hat, István és testvéreinek tizennégy libertinus jut. /Érdekesek a szolgák nevei: Penthuk - Péntek; Scerdam - Szerda; Pousa - Pósa stb./

További Szakállas villákkal találkozunk egy 1268-ban kelt oklevélben. /21./ Ekkor ugyanis IV. Béla jóváhagyásával Komárom várát és tartozékait Walter ispánnak adták át. Itt szerepel a komáromi vár Szakállas faluja, amely a várnépeké /villam Zakalus castrensem/, de szerepel a király Szakállas faluja, mely az udvarnokoké

/villa Zakalus udvarnicorum/. Ez utóbbi határa még közös a fentebb említett Szakállasi ág Báyán tagjának Szakállas prédiúmával. Sőt még egy harmadik királyi tulajdoni Szakállas is szerepel, amely a Szent György-egyház mellett van. /Zakalus apud ecclesiam sncti Georgii/ /22./ De még egy másik királyi kézen lévő Szakállasról is hallunk 1267-ben. Ekkor ugyanis IV. Béla leánya kérésére a margitszigeti apácákak adta a Csalló és Vág között, tehát a többi Szakállas környékén fekvő Szalontaszakállas falut tartozékaival. /23./ Ezt az adományt V. István is megerősítette 1270-ben. /24. / A későbbiekben ugyanezt az adományt IV. László hagyta az apácák birtokában. /25./ 1276-ban a hosszan elhízódó birtokbavétel az apácák részéről végre realizálódhatott. Ennek eredményeként Szalontaszakállast 1278-ban már Apácaszakállas néven is említik. /26./ Ugyanebben az évben tűnik fel egy újabb Szakállas birtok az esztergomi érsekség tulajdonában, melynek határát az érsekség megjáratta. /27./

1285-ben ismét feltűnnek az eredetileg királyi kézen lévő Szakállások. Ekkor ugyanis a komáromi ispán ellenében az esztergomi érseknek adta IV. László a királyi udvarnokok, a vérnépek és a lovászok Szakállas birtokait, tartozékokkal, a Vág és Dudvág között. /28./

Áttekintve a Szakállas terra, illetve a Szakállas prediumok és villákra vonatkozó okleveleket, a településrendnek még a XIII. sz. végén is fennálló laza szerkezetéből talán megengedhető a "Szakállas terra" okleveles említése előtti korszakára is következtetni. Azt a nagy Szakállas néven említett földet, amelyen később kisebb-nagyobb települések tűnnek fel az elmondottak alapján nem tekinthetjük villának. E terra nem más, mint egy nagy család vagy nemzetségi töredék személyneves szállásföldje, amelynek valóban meglehetettek a természetadta határai, amelyek más hasonló, nagyobb szállásföldtől elkülönítették ezt a területet. Erre az egységre enged következtetni az a tény, hogy a királyi kisajátítás

/vagy királyi népek idetelepítése a föld egyrészének lakatlansága miatt, sőt ami a legvalószínűbb a megszálló rokonság egyrészének önként vagy erőszakos uton királyi hatalom alá állása földjével együtt/ során sem voltak a nagy Szakállas terrán belül határokat. Bizonyára nem volt erre szükség a földbőség és a lakosság viszonylagos csekély száma miatt.

Megváltozott a helyzet a XIII.sz.-ban. Ekkorra ugyanis /legalábbis 1268-ban a komáromi királyi javak átadásakor/ /29./ megtörtént a magán és királyi birtokok, illetve királyi adomány révén az egyházi birtokok között határok megvonása. Ugyanekkor a királyi kézben maradt s a komáromi ispánnak, majd az esztergomi érseknek adott három királyi település még mindig egy határ alatt funkcionált, /kb. úgy, mint Pannonhalma három Tömördje, ahol egy határ alatt három szolgáltató csoport külön-külön önálló telepén élt/, de elkülönült a nem királyiakétól.

Az osztozkodás nyomán jelentősebb az elkülönülés a Koppány genus egyes ágai között. Az Eklí-ág Szakállasa külön határok között fejlődött tovább, akárcsak a Báyán Szakállasi-ág Szakállasa is két külön határu részként kezdi meg történetét a XIII.sz. végétől, hogy ezután még tovább differenciálódjon. Mindez nem a lakosság kirajzása révén következett be, hanem a feudalizmusban csökevényesen továbbélő ősi földközösség maradványainak felszámolásával, vagyis e földtulajdon egyre pontosabb elhatárolódásával.

A királyi, majd az egyháziak részére átadott Szakállásokból, amelyek összegezve az előbbieket öt Szakállas birtokot tettek ki /három királyi, egy apácai, egy érseki, illetve é285-től egy apácai, négy érseki/ összesen két Szakállas falu lett, miután végleg megszilárdult a földesurasága és elkülönült a határa. Az apácák Szakállasából lett a ma is meglévő Apácaszakállas, amelyet a középkorban Szalontaszakállas mellett még Felszakállasnak is neveztek. /Ma Opatovzky Sokolec/ Az érseki Szakállásokból pedig

Egyházas-szakállas lett. Láthatjuk tehát, hogy a négy kis település összeolvadt az új uraság alatt, megszűnve a lakosság differenciált szolgálati kötelezettségével. /Ma Sokolce/ Később már mint egy falu kerül újból királyi kézre, ezt adja 1387-ben Zsigmond király adományként István nádornak. /30./

De mi lett a Koppányok Szakállasaival? A két részre osztott Szakállas terra délebbi része Lak néven fordul elő, de a későbbiek folyamán egyre jelentéktelenebbé vált. Ezzel ellentétben zárt határu villák keletkeztek azon a Szakállas prediumon, amely Báyán és unokaöccse kezén osztódott. Báyán része az ő nevéől hosszú ideig, századokon át Bálványszakállas néven ismert falu. /Ma Kamenica/ György része az utódok kezén tovább osztódott. Furcsa névadás jött divatba ebben az égban. A XIV.sz.-ban Keszeg, Harcsa, Pozsár nevek tűnnek fel. Ezek egyike alapított új falut a Szakállas birtokon Keszegfalva néven, mely később beolvadt Bálványszakállasba. Ugyancsak e terra határain belül alakult meg az alapító nevéől elnevezett Marcellfalva is. Leszármazottait későbbiekben Pozsárnak nevezték.

Az úri osztozkodáson kívül a családok által a szántóföldről kihasított prediumok villává való fejlődésének utjához más okok is hozzájárultak. A Koppány családok települései önálló prediumok, úri házigazdaságok voltak. Ott, ahol több család együtt lakott közös, vagy külön házban, vagy kúriában szolgáépekkel együtt, nem tekinthető a település többnek a német Weilernél vagy a francia Hamenauxnál. Az oklevelekből kitűnik, hogy a termelést nagyobb részt szolgák /servi/, kisebb részt libertinusok végezték. Ezen a szolgákon, libertinusokon ugyanúgy ugyanúgy osztoztak, mint a birtokaikon. Még nem a föld, azaz egy településcsira, hanem az uraknak, mint személyeknek voltak tartozékai, akik szükségüknek megfelelően helyezték őket egyik vagy másik birtokrészükre.

Láthatjuk tehát, hogy a Koppány genus Szakállas birtokai szolgamunkával folyó prediumok, házigazdaságok ala-

kultak ki. Ezen prediumok településmagvának nagyságai attól függhettek, hogy egy-egy udvarház gazdájának mennyi szolgálja volt. A XIII.sz.-ban az ösöktől rájukhagyott szolganép úgy tűnik, hogy - különösen az Ekli-ágnál - nem volt túlságosan sok. A Szakállas ágnál sajnos számszerűen nem tudjuk, legfeljebb feltételezhetjük, hogy több lehetett, mivel akár a birtokok, a szolgálk is kevesebb részre osztódtak /itt végülis a két fél között történt osztozkodás/.

Milyen gazdálkodást űzhettek saját embereikkel? Mind a táji adottságok, mind a részletesen felsorolt halászóhelyek arra engednek következtetni, hogy itt nem a földművelés játszott a döntő szerepet, hanem a halászat. Mivel a halászóhelyek zöme személyneves összetételű, feltehető, hogy ezek egy része az elődök nevét viseli, más része meg tén azon szolgasorban levő emberek nevét tartotta fenn, akik a vejszeket ur parancsra elkészítették, s azon a helyen a halfogásról gondoskodtak. /Wyssesew, Tauznezy, Achapa, Sublug, Zygnedd, stb./ A halakat bizonyára átadták a földesuraknak, akiktől ők megkapták az ellátásukhoz szüksége élelmet. Különösen így lehetett a Szakállasi-ágnál. /31./ Az Ekli-ágnál már új fejlődési irány figyelhető meg. A már említett Semlyénes halastavat teljes egészében saját embereikre bízták. Bizonyára ők értékesíthették a kifogott halakat, itt ugyanis az osztozó felek nem a tavat, hanem csupán jövedelmét osztották meg évenként. Ezek a szolgálk már függetlenedhettek a földesuri predium köteléleiből s önálló gazdasággal rendelkező egyénekké válhattak.

A halászat mellett ennek mintegy alárendelve, a szárazulatokon földművelést is űzhettek, amint erre a terra arsbilisok oklevélbeli említéséből következtethetünk. Kik és hogyan végezhatték ezt a munkát? Más földesurak birtok berendezésének analógiájára itt elsősorban a kisebb számú libertinusokra gondolhatunk. Ők másutt, mindig ez ur udvartól külön telepedtek, önállóan gazdálkodtak, de a termékjáradék mellett még robotra is felhasználták őket.

A libertinusok a Koppányok birtokain is szerepet játszottak, s valószínű, hogy a száraz domborulatokat, amelyeken földművelést lehetett folytatni, az uraság elsősorban rájuk bízta. Értük még perlekedtek is. Amikor a Szakállasi ágban Apor meghalt, a birtokaira a fiscus tette rá a kezét, a két fivére azt állította, hogy Apor birtokán lévő négy libertinus nem fivérüké volt, hanem salátjaik közül helyezték oda azokat. Azaz az elhalt testvér távolabbi birtokát is hasznosítani akarták, s mint önállóan gazdálkodó alanyoknak sikerült visszaszerezni a libertinusokat, s ezeket bizonyára Szakállason dolgoztatták. /32./ A gabonatermelésük valószínűleg legfeljebb a mindennapi kenyérre volt elég, különösen a későbbi Bálványszakállason. Itt tudniillik egyetlen malomról sem szólnak az oklevelek. A őrmezt nyilván kézi malommal őrölhették. A nyugatra eső Ekli-ág Szakállasa - bár ez is főleg halászhelyekben bővelkedik - földrajzi adottságánál fogva is alkalmasabb lehetett a földművelésre. Itt 1261-ben már malomhely is osztozás tárgya. Aterméshozam megkivánhatta, hogy a kézi malmot a vízi malom váltsa fel.

A halászat döntő fontosságú szerepe a XIV.sz.-ben is folytatódik. Ezzel magyarázható, hogy a személpév adásában halnevek is szerepeltek, /33./ talán olyanok, amelyekből legtöbbet halásztak. /Harcsa, keszeg, ponty/

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a Nagy Szakállasi területén belül a XI-XII.sz. folyamán, átnyulva a XIII.sz.-ba, külön határok megvonása nélkül, a Koppány genus osztozkodása következtében földesuri házigazdaságok, prediumok alakultak ki. Ezek kis törpe települések, amelyek falvaknak nem nevezhetők. Az érett feudalizmusra jellemző zárt határok között feltűnő falvak kialakulása, az elzáródási folyamat a XIII.sz. második felében kezdődött, részint a királyi s egyházi Szakállások elkülönülésével, részint a Koppányok egymásközötti osztozkodása következtében. A határok összeszűkülése eredményezhette azt, hogy a földműve-

lésnek egyre nagyobb lett a szerepe. Ennek következtében fokozatosan számolódik fel a szolgaság, s indulhat meg a hospesek telepítése is. /34./ A nagy Szakállas terrán belüli határmegvonás végleg eltüntette az archaikus nemzetségi földközösség utolsó maradványait is, mely megszűnésével átadta helyét az önálló gazdasággal rendelkező jobbágság faluközösségeinek.

A Koppány genus többi birtokán ez az átalakulás ugy látszik kisebb zökkenőkkel, egyszerűbben mehetett végbe. Itt ugyanis a települések határai az általunk nem ismert időszakban, a XI-XII.sz.-ban hamarabb lezárulhattak. Elsősorban Ekelre s Lovadra gondolhatunk. Eklit már 1261-ben vil lénak említik, mely meg is felelhet a valóságnak. Határá ban a Koppány genus egy ágán kívül nem is osztozott senki, régóta kezében tartva e-részt, ezért néha az ág "de genere Ekli"-nek is nevezi magát. A szűk területen már az öt testvér között az "omnes terras cultas" felosztás a legfontosabb /Lásd korábban részletesen az oklevelet/. Nagyobb hangsúlyt helyeznek a két fő rész határ megvonására is, amelyeket egy közhídtól tájoltak be északra, illetve délre. Az itt már meglévő leszűkült határok valószínűleg már egy korábbi osztozkodás révén jöhettek létre.

A szolgák felsorolásakor rögtön szembeötlő, hogy a libertinusok száma nagyobb, mint a Bálványszakállasi ág birtokain. /Ott a servusok voltak többen! / Ez érthető, hiszen a libertinusok végezheték a földművelést, az itt található nagyobb méretű terra arabilisokon.

Hasonló a helyzet Lovadnál. Ennek az ágnek tagjai is igyekeztek elhatárolni birtokaikat az idegenektől, hogy utána a lehetőségekhez mérten egymás között is megjelöljék a határokat. Azonban az elhatárolódás az idegenekkel szemben nem történt meg időben a Lovadi-ág Árpa birtokán. Eredetileg ez is a Szakállashoz hasonló nagyobb terra lehetett, amelyen a XIII.sz. hatvanas éveiben hét törpetelepülés /Árpa néven/ alakult ki, melyekből a Lovadi ág is részesült. Az 1268-as határmegvonások után azonban a Koppányok oly-

annyira kirekedtek, hogy a megmaradt birtokrész teljesen jelentéktelenné vált, így 1276-ban eladták. Megjegyzendő, hogy "hét Árpa" - ahogy az oklevelek említik - villából később egyetlen Árpa pusztá lett. /35./ Az elavult gazdálkodási és települési mód, majd a késői elhatárolás olyan kis részekre szabta, melyek már funkcionálni nem tudtak, így fejlődőképesebb települések határába olvadtak. A Lovadi-ág birtokainak nagy része "in possessionibus Luoul et Hazal" feküdt. Ez a két település szilárdnak bizonyult, melyet az 1296-ban az ág tagjai között lezajlott jelentős osztozkodás igazol. /36./ Jakab és társai szintén nagyon részletesen kijelölik a határokat, melyek főleg természetadta határok. /erdők, cserjések, szigetek, piscaturák./ Hasonlóan a többi ág birtokai a piscaturák /halászhelyek/ száma nagy, amelyhez szintén nagyszámu servus tartozott. Az oklevél említi egy "terra Halaszt", melyet 1235-ben "villa Halas"-ként idéztek. Valószínűleg ez felel meg a későbbi Halásznak.

E birtok is igen változatos szerkezetű /terra, villa, piscatura/ de még nem tekinthető egy kifejlett faluszerkezetnek, annak ellenére, hogy az oklevél megemlíti "ecclesia sancti Jacobi de Luoul" néven álló, saját egyházukat.

Röviden áttekintve a Koppány nemzetség birtokviszonyait a kor a XI-XIII.sz.-i településtípusok közül részint a prediumok, részint a halász-szállások típusával jellemezhetnénk. Ezekből fejlődtek ki azok a falvak, amelyek közül ma is létezik egy-kettő. E tényleges falvakká válás folyamata igen lassan, a gazdasági-társadalmi-földrajzi tényezők függvényeként zajlott, melyhez szervesen hozzákapcsolódott a családtörténet. A Koppány genus, amelyet Karácsonyi mint hatalmas, előkelő egyházi főembereket adó familiát mutat be, szaporaságuk s a birtokosztzkodások következtében igen közöséges kiscsemesi szinten maradt, nagyjából a régi birtokok keretein belül. /Néhányan sikerült házasság, más módon sajátján kívül is birtokot szerezni. Egyik tagja a XIV.sz. végén mint szolgabíró tűnik fel Komárom megyében./37./ /

A zárt birtokkeretén belül a XIV.sz.-ra létrejövő falvak
/Bálványszakállás,Keszegfalva,Harcsa,Pozsár,Ekel,Lovad/
többnyire együttes,kisnemesi villák,melyeknél nem érvénye-
sült a rendeződés elve.

ÖSSZEGRZÉS

Az oklevelek analizise során igyekeztünk a XIII.sz.-ban végbemert folyamatot bemutatni, mely a zárt település, illetve a XIV.sz.-i feudális falu kialakulásához vezetett. Megfigyeléseinket a következőkben foglalhatjuk össze:

- I. A Koppány Nemzetség, amikor szemünk elé kerül, nincs kontinuitásban egy 7si genussal, legfeljebb annak egy régtől a Csallóköz keleti részén élő itt honos osztozó egy családjával.
- II. A birtokviszonyok a korai időszakból a királyi kisajátítás kétoldalúságát tükrözik./erőszak;önkénté beállítás/
Közös határ alatt fekszik a királyi- és magán birtok. Még nem beszélhetünk kiértett falurendszerrel a XIII.sz.-ban.
- III. A zárt településsé válás utja:
 1. A Nemzetségi földek elhatárolása az idegen szomszédoktól./Lásd Szakállas esetén esztergomi érsekség, királyi várnépek, apácák/
 2. A családon belüli birtokfelosztás a határok pontos kijelölése. /1260. Báyán - György, 1243-ban Ekli és testvérei, 1296-ban Jakab és testvérei osztozkodnak./
- IV. A XIII.sz. folyamán mindvégig laza szerkezettel állunk szemben, melynek okai:
 1. Földrajzi tényezők.
 2. Igen tagolt az egyes családok birtokfelszíne, több predium alakul ki ugyanazon név alatt./Szakállas/
 3. Később fejlődik ki a földműveléskultúra, a talaj alkalmasabb állattenyésztésre.
 4. Szétszórt halászhelyek - a halászat miatt foglalkozás a laza települések szerkezetének kedvez.
- V. Mindezek alapján leszögezhetjük, hogy a XIII.sz.végén még nem beszélhetünk feudális értelemben faluról, csak megindul a zárt faluvá alakulás folyamata, melyet a szűkebb helyre szorult személyneves helységek elszaporodása mutat.

JEGYZETEK

1. Marc Bloch: La société féodale 1952.
Les caractères originaux de l'histoire
rurale française.
II.volume. Paris 1956.
2. Georges Duby: La civilisation de l'agriculture de
l'Occident médiéval 1963.
3. Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyar-
országon a X-XV.sz. Bp.1966.
A középkori magyar falu. Bp. 1970.
4. Szabó István: A falurendszer ... 45.old.
5. Maksay Ferenc: A magyar falu középkori település
rendje. Bp. 1971. 43.old.
6. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek története.
I-III. kötet Bp. 1901.
7. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek ...
II.kötet. 328.old.
8. Századok, 1947.évf.
9. Maksay Ferenc : A magyar falu ... 28.old.
10. U.o. 121.old.
11. Századok, 1958. évf.
12. Győrffy György : SRM. I. 55.l.
13. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek ..., II.köt.
328-330.old.
14. Wenczel okm.tár, XI.köt. 514.old.
Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, I.köt.553.o.
15. Hazai okmánytár /H.O./ VI.köt. 102.old.
/villa Zakalus udvarnicorum,Zakalus castrensem/
Knauz: U.o. I.köt. 556-558.old.
16. H.O. VI.köt. 101-102.old.
17. Wenczel: VI.köt. 178.old.
18. Wenczel: XI.köt. 513.old.
19. Wenczel hibásan Stene-nek oldja fel a Chené-t az
oklevél átirásakor.

20. Wenczel: XI.köt. 514.old. /"de stagno vero quod Selmeus vocatur, taliter dixerunt ordinasse quod communi piscacioni subiacebit ..."/
21. Knauz: I.köt. 558.old. "villam Zakalus castrensem"
22. Wenczel, VIII.köt. 167.old.
23. Wenczel VIII. köt. 310.old.
24. Wenczel, VIII.köt. 575.old.
25. Szentpétery - Borsa: Reg.Arp. num. 2875.
26. U.o. Borsa
27. Codex Diplomaticus V./3. 290.old.
28. Knauz: I.köt. 558-559.old.
29. Zsigmondkori Okmánygyűjtemény num. 66.
30. Még 1392-ben is fontos per van a hajastavak bérbeadásáról a rokonok között.
Zs.O. num. 2399.
31. H.O. III.köt. 8-9.old.
32. Szakállasi Harcsa / Cséki: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III.köt./
Zs.O. num. 1348.
33. A XIV.sz.végén jobbágyról van szó.
Zs.O. num.3289.
H.O. I.köt. 285.old.
34. F/VII./3. 76.old.
35. H.O. VI.köt. 424.old.
36. Zs.O. num. 5426.

SUDÁR KORNÉLIA

Joseph von Sonnenfels, a reformpolitikus

Bevezetés

Joseph von Sonnenfels az osztrák felvilágosult abszolutizmus rendszerének egyik vezető személyisége. Elméleti és gyakorlati munkássága meghatározó jelentőségű volt a magyar és az osztrák történelem alakulásában. Éppen abból a célból igyekeztem feltárni Sonnenfels történelmi helyét és szerepét, hogy magyarországi hatását sikerüljön minél többoldaluan kimutatni. Nehezítette a munkát, hogy viszonylag kevés feldolgozás született életéről és munkásságáról. A magyar történetírásban nagyon kevés szó esett róla, /1/ de az osztrák történetírás is sokáig elhanyagolta ezt a témát. A 19. sz. utolsó harmadában született József-kultusz keltette fel először az osztrák történetírók érdeklődését a felvilágosult abszolutizmus teoretikusai iránt. Ekkor született két feldolgozás Sonnenfels életéről, amelyek azonban elmerülnek az életrajzi adatok részletezésében./2/ Mégsem teljesen érdektelenek ezek a munkák. Példázzák ugyanis Sonnenfels életutjában a felvilágosult abszolutizmus értelmiségének kialakulását és szerepét a felvilágosult abszolutizmus ideológiájának megalapozásában. Sonnenfels is, mint a korszakban sok más államférfi, nem osztrák származásu, hanem ahhoz a körhöz kapcsolódik, akik Németalföldről és az észak-német protestáns területekről hozzák magukkal a felvilágosodás eszméit és ezeknek válnak terjesztőivé Mária Terézia és József udvarában. Sonnenfels apja berlini zsidó, aki Bécsbe költözvén a hivatalban betöltött szerepe, de főleg megkeresztelkedése folytán

elisméréséppen von Sonnenfels néven nemességet kap.

Az általam elsődleges forrásként használt, 1765-1776. között megjelent és az osztrák birodalom területén elvileg 1848-ig érvényben lévő három kötetes Grundsätze der Polizey, -Handlung- und Finanzwissenschaft c. tankönyvével született meg az osztrák kamerализmus tudományos igényű rendszerezése.

Sonnenfels viszonya a kameralistákhoz

Sonnenfels-nek a "Grundsätze"-ben kidolgozott rendszere nem egyezik meg tökéletesen sem az egyetemen előfutárának Justi-nak, sem a korai német kameralisták elméletével. Sőt élesen polemizál velük, mert szerinte a csupán tanácsadásra szorítkozó tulzottan aprólkos és részletező tankönyvek lealacsonyítják a kamarai tudományok színvonalát. Az ő célkitűzése az, hogy ezeket a tanokat a tudomány színvonalára emelje, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ezáltal a gyakorlattól elszakított teoriává válna, hanem éppen ellenkezőleg szoros egységet képez benne az elmélet és a gyakorlat. A teoria és praxis összefonódásának fontosságát így indokolja az I. kötetben: "Az empirikust nem kell összekeverni a praktikussal. A rutin, ami nem más mint az irányítatlan gyakorlat, politikai garlatánt szül, az elmélet, a körülmények ismerete és tapasztalat nélkül álmodozókat és utópistákat. Az igazi gyakorlat: olyan készenlét, amely a törvényeket minden előadódó esetre alkalmazni tudja."/3/ Ebből a vezérelvből fakad, hogy elméletének kidolgozásánál az osztrák valóságot tartja szem előtt, nem csupán szolgálai másolója a már előtte kialakított gazdaságtanoknak, hanem csak azt tartja azokból a maga számára fontosnak, amelyeket Ausztriában is fel lehet használni. Olyan törvényeket dolgoz ki tehát, amelyek ennek a kritériumnak eleget tesznek. Magasra értékeli Sonnenfels tevékenységét Osterloh azért, mert szerinte az ő munkásságával megtörtént a természetjog és a kereskedelmi tudományok nacionalizálása./4/

Sonnenfels műveltsége és olvasottsága megdöbbentően széleskörű. A III. kötetben idéz, elemez vagy kritizál angol, francia, német, olasz és klasszikus szerzőket, pl. Young-ot, Smith-t, Hume-ot, Penington-t, Ferguson-t, Montesquieu-t, Mirabeau-t, Forbonnais-t, Justi-t, Bielefeld-et, Beccaria-t, Plinius-t,

Arisztotelészt, stb./Kilenc nyelven beszélt!/ Számtalan ország törvénygyűjteményéből citál példákat /oroszról és svédre is!/.

A német szerzőket általában kritikai megjegyzésekkel illeti, és ez nem véletlen. Egész más célok vezérik őt, mint a nálánál kb. egy emberöltővel korábban élő és alkotó kameralistákat. Ők még a fejedelmi fiskus gyarapítása érdekében arra tanították az uralkodót, hogy tanuljon meg okosan - tulajdonképpen már kapitalista módon - gazdálkodni országában, vállalja magára az ország gazdasági életének felvirágoztatását. Fejlett polgárság híján a kor objektív igényei és viszonyai tükröződtek a felfogásmódban. Sok fejedelmi és állami hivatalnoki alapítású manufaktúra született, /un. Beam-termerkantilizmus//5/ maga Lotharingiai Ferenc is vagyonának nagyrészét így szerezte.

Sonnenfels nem a fejedelmi fiskus érdekét tartja szem előtt, hanem az egész államét. Az állam gazdasági, kulturális felemelkedését azonban az egyének jóléte alapozza meg. Ezért teljesen új törekvésként jelentkezik nála az individuum egyéni érdekének elismerése és elismertetése, társadalmi és gazdasági emancipációjának követelése, mégis állam és egyén elválaszthatatlanul összefonódnak, mert kölcsönösen egymásra vannak utalva a közös véggél: az általános jólét elérésében. Így fogalmazza ezt meg filozófikusan: "A rész jóléte az egész jólétén alapul, az egész jólétének eredete viszont a rész jóléte."/6/ Már művének címe is különbözik a korábbiaktól, mivel a kamarai tanokat felosztotta kereskedelmi és pénzügyi tudományokra. Ezeknek a tárgyai sem hagyományosak, hanem egy átgondolt mezőgazdaság-, ipar- és kereskedelempolitika, valamint egy egységesen államilag irányított pénzügyi rendszer körvonalai bontakoznak ki. Ám a "Polizey" sem maradt változatlan, látókörébe esnek olyan területek is, melyeknek szabályozása elkerülte az elődök figyelmét.

Sommer kutatásai éppen arra irányultak, hogy kimutassa: Sonnenfelsre főleg a francia reformmerkantilisták/Forbonnais, Law, és Stewart/ és a német anti-merkantilisták /Iselin, Dohm/ hatottak./7/ Vannak akik viszont az egész rendszert megkülönböztetésül neokameralizmusnak nevezték el./8/

Az tény, hogy Sonnenfels elméletét nem lehet egyértelműen

sem a merkantilizmus, sem a fizokratizmus, sem a liberalizmus keretei közé sorolni. Ha durván fogalmaznánk, eklektikusnak mondhatnánk őt, de ezzel igazságtalanul ítelnénk meg Sonnenfels munkásságát. Nyilvánvaló, hogy kapcsolódott kora uralkodó gazdasági rendszereihez, de az a törekvés irányította, hogy ezeket Ausztria csak akkor vegye át, ha az előnyös a számára. Javaslati és elméleti indoklásai a Habsburg-birodalom – legalábbis annak ciszlajtni területének – alapos ismeretéből fakadtak.

Amiben viszont szorosán kapcsolódott előfutáraihoz, az a népesedés elvének hangoztatása. Rescher szerint a német nyelvű országok legkiemelkedőbb populacionalistája volt. /9/ A népesség gyarapítása sem öncél, hanem az állam végcéljának, a közjé elérésének eszköze, /10/ az állam belső és külső biztonságát, hatalmi és gazdasági gyarapodását, kulturális felemelkedését hivatott szolgálni. Ezzel alapozta meg Ausztria nemzetgazdaságtanát és hozzájárult – ha nem is világviszonylatban, de a Habsburg-birodalom országaiban mindenképpen – a már tudományos igényű gazdaságtanok kialakulásához.

I. A közigazgatás tudománya

Sonnenfels államról alkotott felfogása

I. kötetének első fejezetét állambölcsészeti fejtegetéseinek szenteli. Valószínűleg nem csak abból a megfontolásból teszi ezt, hogy a korában oly divatos természetjogi bevezető meglegyen, hanem ebben alapozza meg egész elméletének rendező elvét és vezér-eszméjét, azt, hogy minden cselekedetnek a közjé megteremtését illetve megőrzését kell céloznia.

Sajátos társadalmi szerződés elméletet dolgoz ki a közjé eredetének megértéséhez. Nem hasonlít ez a klasszikus, rousseau-i szerződésstanhoz, bár valószínűleg az ötletet a francia felvilágosodás gondolkodójától veszi át, de azt beépíti a maga koncepciójába. Az emberi társadalom létrejötté ekának kutatásában arra az eredményre jut, hogy az egyén nem erkölcsi megfontolásból, hanem célszerűségből lépett társulásra, amelynek értelme, gyakorlati haszna és következménye: "...az élet biztonsága és az élet kényelme, amelyek egyesítve általános jólétet teremtenek." /I. 13./ A társulás nem célként jelenik meg az ember számára, csupán eszköz arra, hogy helyze-

tén javítsen. Így indokolja ezt Sennenfels: "Egyedül álló ember a természet állományában nincs, az ilyen állapota csak az állandó támasznélküliség állapota lenne. De a magányos ember érzi a hiányait; érzi azt is, hogy bajain segíteni, állapotán pedig javítani képes. Az értelem, amely az állatektől őt megkülönbözteti, teszi számára lehetővé annak az eszköznek a felismerését, amely által jobb állapotot érhet el. Ez az eszköz: a vele hasonlókkal való társulás."

/I. 3./ A társulás eredménye az állam, amelynek tagjai, a polgárok új viszonyba lépnek egymással, amelyet nem lehet másként jellemezni, mint az egész és a rész egymáshoz való viszonyát, ugyanis itt senki sem őrizheti meg kiváltságos helyzetét. A szerződés következménye pedig: "...a végcél egysége, az akarat egysége és az erő egysége."

/I. 5./ Az akarat egységéről: "...az egyes egyéni akaratát alávetik a társadalmi döntéseknek." /I. 7./ A demokrácia hangoztatása lenne ez annak az embernek a szájából, akit Mária Terézia tanácsadói közé fogadott, akinek törekvése a felvilágosult abszolutizmus megreformálása éppen annak érdekében, hogy ez a rendszer egyre hatékonyabban funkcionáljon? /Persze a birodalom gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai viszonyai eleve kizárták minden gyökeres változtatás lehetőségét. Ám félrevezető lenne az is, ha azt állítanánk, hogy a Mária Terézia és József alatt kiépült rendszer tökéletesen megfelelt volna Sennenfels elvárásainak! /

Nem! Nem a demokrácia apostola ő. A különböző kormányzati formák /anarchia, egyszerű demokrácia, arisztokrácia, monarchia/ eredetének vizsgálatakor és jellemzésekor arra a megállapításra jut, hogy a legjobb forma a monarchia. A demokraciát élesen kritizálja, mert az ügyek intézése mindig késedelmet szenvedett, mivel nehéz volt egyhangú döntést hozni, valamint kifogásolja azt is, hogy egyenlő szavazati joggal rendelkeztek bölcsek és tanulatlanok, tehetősök és vagyentalanok, aminek következménye szintén az volt, hogy - mivel a különböző rétegek nem egyformán értelmezték a közös célt - számtalan gyűlésük eredménytelenül végződött. Így született meg az arisztokrácia, a közügyek intézésére kiválasztották a nemeseket, de ezek csak egyéni előnyöiket akarták biztosítani, ennek kiküszöbölésének igénye magyarázza a monarchia eredetét. /11/ Sennenfels elmélete nem a népszuverenitás, de nem is az uralkodói szuverenitás el-

melete. Az állam nem isteni institúció többé, uralkodója nem Isten kegyelméből viseli a király címét, ezért nem is tulajdonosa országnak, hanem ő is a társadalom egy tagja, akinek kötelessége a közjé érdekében munkálkodni, akinek rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy a törvényeket minden esetben a közjé érdekeinek figyelembevételével alkalmazza. Eképp az akarat egysége tulajdonképpen egyensúlyt jelent, egyensúly az individuum és a közösség, az egyéni érdek és a közérdek között.

Az államtudomány adja az uralkodó kezébe azokat a törvényeket, amelyeknek segítségével a közös cél érdekében eredményesen munkálkodhat, mert az államtudomány az a tudomány, amely az állam jólétét hivatott biztosítani. Sennenfels az államtudományt is a közjé szolgálatába rendeli és annak ilyen értelmezése teszi számára lehetővé, hogy ezzel ideológiailag megalapozza az államnak és uralkodójának azt a feladatot és egyúttal jogát, hogy az élet minden területéről tudomást szerezzen és azt egységesen szabályozza. Ezáltal válik érthetővé a közigazgatás-, kereskedelem- és pénzügytudomány tárgya és feladata.

Az államnak a közjének alárendelt célokat is meg kell valósítania, ennek alapján az államtudomány négy ágra oszlik: 1./a külső biztonságról gondoskodik az államvédelem, 2./a belső biztonság megalapozása és megosztása a policia feladata, 3./a táplálkozási módok bővítése a kereskedelemé, 4./ míg a pénzügytudomány az állami ráfordításokhoz szükséges bevételek kezelését tanítja.

A népesedés tana

A kamarai tudományok művelői és alkalmazói, az államhivatalnokok körében annyira népszerű populacionizmus Sennenfelsre sem maradt hatástalan. A Habsburg-monarchia vezető emberei - Haugwitz és Kaunitz - a populációs tan lelkes hívei voltak, de míg Haugwitzet főleg aktuálpolitikai megfontolások is vezérelték, addig Sennenfelsét nem.

Éppen ellenkezőleg reagált a demográfiai problémákra, mint Malthus. Míg Malthus a népesség szabályozását és csökkentését követelte, mert a természetes megélhetési módok korlátai lehetetlenné teszik nagyobb számú lakosság eltartását, addig Sennenfels éppen a táplálkozási és foglalkozási módok bővítésében látta a népességnöve-

kedés biztosítékait. Sajnos nem lehet kimutatni, - Ausztriára vonatkozó statisztikai adatok hiányában /12/--hogy - az ipari ferra-dalem-nak részben feltételeként, részben következményeként - a 18. század második harmadában lezajlott nyugat-európai demográfiai rebbanás mennyiben érintette Ausztriát. Nagyon valószínű, hogy csak a 19. század első felében. /13/ Ez részben megmagyarázza Sonnenfels és Malthus nézetkülönbségét.

A népesedés tanát, a népesség növelésének szükségességét is a szerződéselméletből vezette le Sonnenfels. "Az egyedül álló ember nélkülözötte a kényelmet, amelynek birtokában viszont állapotát előnyösebbé, létét szerencsésebbé tehetné. Kereste tehát a kényelmet társulás útján. Minél nagyobb volt a társulás, annál nagyobb volt annak az ellenszegülésnek is a mértéke, amellyel biztonságát megvéde-hette. Minél népesebb volt a társadalom, annál sokrétűbbek voltak szorgalmának termékei, annál könnyebb volt a maga számára minden embernek a szükségesséket megtartani és kényelmét biztosítani. A tár-sadalom növelése által a polgári társadalom elérte célját: az élet biztonságát és kényelmét." /I. 27./ Az államtudomány alaptörvénye te-hát az új összefüggésben: "...a társadalom növelése a népesedés elő-segítése által." /I. 26./

De nemcsak az államtudomány találja meg ebben az elvben értelmét és alaptörvényét, hanem a többi tudomány is. Ezt ezzel indokolja: "28.§. Minél nagyobb a népesség, annál nagyobb az ellenállás mérté-ke, amelyen a külső biztonság nyugszik - ez a politika alaptörvénye. 29.§. Minél nagyobb annak a népességnek a száma, amelynek segítségé-re számítani lehet, annál kevésbé kell félni belülről - ez a polici-áé.

30.§. Minél nagyobb a népesség, annál több a szükséglet, annál sok-rétűbb a táplálkozási mód-belülről. Minél több a kéz, annál több a földművelés és a szorgalom terméke, az alapanyag a külső cseréhez - ez a kereskedelemé.

31.§. Minél több a polgár, annál többen járulnak hozzá a közkiadás sekhez, annál kisebb az egyes adózókra eső adórész, anélkül, hogy közben az állami bevételek csökkennének - ez a pénzügyi tudományé." /I. 30-31./

A népesség növelését minden uralkodónak szem előtt kell tar-

tanai, de természetesen a növelésnek is vannak korlátai: " az állam kiterjedése, politikai és fizikai állapota, valamint egyéb körülmények." /I. 28./ A feltétele pedig: meg kell ismerni az adott körülményeket, a megismerés eszköze lehet a politikai számítás /halálézási arányszám, egy főre eső gabonafogyasztás, halotti kimutatás, házassági és születési anyakönyvek/ és a népszámlálás vagy összeírás. /I. 32., 41./ Az összeírás fontosságát növeli az is, hogy fel lehet használni az állami gazdasági tevékenység megtervezéséhez és a foglalkoztatottság felméréséhez.

Népesezési elmélete miatt Sonnenfels összeütközésbe került az egyházzal, az egyházi ellentábor élén Migazzi és Chetek állt. Sonnenfels ugyanis nem csupán az ellen tiltakozott, hogy ezentúl valakit is kényszerítsenek kivándorlásra, hanem, ha szükséges, szabályozni kell a házasságok számát is, /I. 44./ és az apák, amennyire csak tudnak, járuljanak hozzá fiaik házassági költségeihez, /14/ hanem R. Kann állítása szerint direkt regulációkat is kidolgozott, mint pl.: a házasság megtiltása öreg és beteg emberek között, szükség esetén pedig a cölibátusi eskü is felelőható. /15/ /Kár, hogy R. Kann nem jelöli meg pontosan, milyen forrásból merítette ezt az állítását, ez sokat levetítené hiteléből/ Migazzi tömören így fogalmazta meg az ellentét okát: "Sonnenfels elméletének az az alapelve, hogy az állam gazdagsága a népességtől függ, sérti a kereszténység doktrínáját." /16/

Annál lelkeesebb követőre talál Sonnenfels népesezési elve II. Józsefnél. A bevándorlásokat az 1781-es tolerancia rendelete közvetve segítette elő, az 1784. augusztus 10-i pátense viszont megnehezítette a kivándorlást, az emigrálni készülőknél komoly pénzbüntetést helyezve kilátásba. Hasonlóképpen rendeletekkel próbálta a törvényteleneket a társadalomból kirekesztő, vallásos, prüd előítéletet lerombolni. /17/

A közigazgatás

"Azokat a törvényeket tanítja a közigazgatás tudománya, amelyek arra vonatkoznak, miként kell a belső biztosságot megalapozni és megtartani." /I. 19./ Önmagában ez a definíció nem árul el többet a rendőrség értelmezéséről, mint amit már a korábbi kameralisták is hangsúlyoztak műveikben. Bielefeld 1760-ban írt munkájában /"Lehr-

begriff der Staatskunst"/ a rendőrség feladatának ezt tartotta: "...den Bürgern die Sicherheit für das Leben und für Vermögen zu schaffen." /18/ Uj feladatkört kapott a policia már Haugwitz referenciájában a politikum és kamerális ügyek összefonódása által, ahol - jellemző merkantilista érvelésmód alapján - a rendőrségnek azt kell célnia, hogy minél több pénz tartassék meg az országban. /19/

Sennefels felfogásának újszerűségéről azonban nem ennek az egyetlen definíciójának az alapján alkothatunk képet magunknak, hanem akkor, ha ismerjük a "Grundsätze" első kötetének tartalmát. Ő ugyanis a rendőrség tárgykörébe vonja a nevelés-, az egészség- és a szegényügy állami irányítását, a polgárok életének és vagyonának védelmét orvosi ellátás, élelmezésről való gondoskodás és tűzbiztosítás által és az ezek igazgatására szolgáló rendőri apparátus felépítését. Ez a tágan értelmezett rendőrség, amely tulajdonképpen nem fedti a rendőrség mai fogalmát, ezért célszerű közigazgatásnak fordítani magyarra, bár ez az elnevezés sem felel meg a tartalomnak tökéletesen.

Sennefels azonban nem csak az egyén biztonságát akarja megvédeni, hanem az államét is. Ennek megfelelően a policiát is két részre osztja: a közbiztonság és az egyéni, személyi biztonság tárgykörére. Ezeket így definiálja: "A belső közbiztonság olyan állapot, amelyben az államnak, azaz a kormányzati formák szerint különböző közigazgatásnak belülről, tehát az egyes polgároktól nem kell tartania. A belső, egyéni biztonság az az állapot, ahol az egyes polgárnak nincs mitől tartania..." /cselekvés szabadsága, személyi, vagyoni és becsületbeli biztonság/ /I. 57-59./ A kettő természetesen összefügg egymással, mivel az egyik a másiknak a biztosítéka. A rendőrség feladatainak ilyen felosztásában sincs előzője. Az állam biztonságáról való gondoskodást még Justi is az államtanhoz és nem az közigazgatáshoz sorolta. /20/

A rendőrség tevékenységének jellege szerint is két részre oszlik: "...irányító, amelynek törekvése az, hogy senki ne akarjon káros cselekedetet végrehajtani, és akadályozó: senki ne tudjon." /I. 52./

Seha még ilyen defenzív és preventív rendőrség nem volt, amely csak arra szorítkozik, hogy a közjéra káros cselekedetek elkö-

vetésének objektív és szubjektív lehetőségét megszüntesse. "A rendőrség - védekezés olyan esetek ellen, amelyek a belső biztonság kárára lennének. Az ilyen eseteket vagy emberi cselekedetek, vagy a véletlenek okozzák. A közigazgatásnak kell a figyelmét arra szentelnie, hogy azokat a cselekvéseket és véletleneket, amelyek károsak lennének, elhárítsa." /I. 51./

Az állam közbiztonsága az erők egyensúlyán nyugszik, a rendőrség feladata tehát az erők harmóniájának biztosítása. Az állam és a rendek viszonyát felváltotta az állam és egyén mint két egyenrangú, főleg egyenlő erejű fél viszonya. Az egyensulynak éppen az a biztosítéka, hogy az egyénnek minden különleges, egyiket a másiktól megkülönböztető helyzete megszűnt illetve megszüntetendő. Ebből a fel fogásból következik, hogy "... a nemesség többé nem rend, hanem a polgár személyes tulajdonsága."/21/ A rendőrség fordítson gondot annak megakadályozására, hogy egy rend vagy egy polgár a másik fölé ne emelkedjek akár gazdagságával, akár különleges jogaival. /I. 64./ Ennek megfelelően senki, egy rend sem élvezhet törvény alóli kivételt és adomantességet.

Az állam politikai biztonságát veszélyezteteti minden pártalakulás, összeajövetel, /titkos vagy nyílt/ ezért a rendőrségnek fel kell készülni ezek elhárítására is.

A belső veszély elhárítására szolgáló törvények alkotása nem a rendőrség jogköre - ez államkormányzati ügy - a rendőrség csupán törvényalkalmazó.

Sonnenfels polgári szabadság értelmezéséből - "mindent szabad, amit a törvény nem tilt" - következik, hogy az egyéni szabadságjogok gyakorlásának feltétele a törvény ismerete. Ebből fakad az a követelése, hogy "... a törvények megfogalmazása ne a széplelkek munkája legyen, de ne is egy kancelláriai fogalmazó rutinmunkája. A törvények stílusát rövidség, egyszerűség, érthetőség, tömörség jellemezze, kifejezés módjában pedig közelítsen a népi nyelvhez, hogy az egyszerű polgár is megérthesse." /I. 266./ A törvények nyilvánosságra hozataláról a rendőrség gondoskodik, ez anyanyelven /1/ történjék nyomatás vagy szóbeli kihirdetés formájában.

Az állam védelmi tevékenységének ki kell terjednie a polgárok személyi, vagyoni és becsületbeli biztonságának megóvására. Sen-

nemfels a "Grundsätze"-ben a polgároknak nem az életre, vagyona és becsületre való jogát nyilvánítja ki, hanem ezek megvédésére szolgáló rendszabályokat közli. Az a felsorolás - amelyből kitűnik, milyen veszélyek fenyegetik a személyi biztonságot /gyilkosság, vigyázatlan cselekedet, betegség, szegénység, testi fogyatékoság és az élelmiszerek hiánya/ és amely veszélyeket el kell háritani - következtetni enged arra, hogy az állami gondviselés kiterjed az egészség- és szegényügy, valamint az élelmiszerek ellenőrzésének területére. Sennenfels követeli az orvostudományi képzés megjavítását, de ez önmagában nem elég, ha a tudomány gyakorlatban való alkalmazásának nincs meg a lehetősége. "A sebészeknek, házi orvosoknak, bábáknak, dajkáknak, patikusoknak, mindazeknek, akik az egészség megóvásán fáradoznak, nemcsak tudományos ismeretek megszerzése legyen a fő céljuk, hanem a gyakorlatban is alkalmazzák azokat. Ezért minden városkában legyen házi orvos és szakképzett baba, a falvakban pedig, ahol költséges ezeknek az eltartása, állami pénztárból gondoskodjanak ellátásukról." /I. 265./ Ellenőrizni kell a patikákat, drogériákat, laboratóriumokat, az egészségügyi felügyelőknek / un. phisicusoknak/ pedig terjedjen ki arra is a feladatuk, hogy az orvosok, az orvosok vizit és a kórház ára a dolgozó osztályoknak is megfelelően. A felügyelő kötelessége a járványok elleni óvintézkedések megtétele, az élelmiszerek minőségének, a vizek, a levegő, a városi utcák tisztaságának ellenőrzése és biztosítása. /22/

Az egészségügy állami irányításának gondolata nem maradt háttérben Mária Teréziára és II. Józsefnek sem. Ezt tükrözi az 1770-es egészségügyi normatíva és II. József 1785. nov. 28-i rendelete. /23/

A szegényekről, a csökkent munkaképességű rokkantokról való gondoskodás a katolikus országokban kizárólag egyházi vagy egyéni jótevékenység útján történt. Sennenfels számára viszont természetes, hogy ez is az állam hatáskörébe tartozzon. Így érvel: "Az államigazgatásnak joga van azt megmondani: dolgozz, hogy magad gondoskodj a felfenntartásodról! De aki nem képes dolgozni, joga van az államtól azt követelni: add meg nekem a felfenntartásom lehetőségét, hiszen én nem tudok gondoskodni róla." /I. 316./ A szegények ellátásának követelésekor a humanitás és a hasznosság szempontjai Sennenfelsnek egyaránt vezérlők. Állami szegénypénztárak viselik gondjukat azoknak,

akik erre rászorulnak, akik pedig még tudnak valamilyen munkát végezni, azok számára a menhely a legmegfelelőbb, mert a menhelyekhez kapcsolódó manufaktúrákban dolgozhatnak, ezzel pedig hozzá tudnak járulni létfenntartásuk költségeihez. /24/

Az ember gondtalan megélhetésének és egészségének elengedhetetlen feltétele, hogy állandóan hozzájuthasson megfelelő mennyiségű és minőségű /romlatlan, hamisítatlan/ élelmiszerekhez. A piaci felügyelők vagy bírák feladata az élelmiszerek ellenőrzése romlottság, hamisítás, mérték- és súlycsenkitás szempontjai szerint. Önmagában még az élelmiszerek ellenőrzése nem oldja meg a folyamatos ellátás problémáját. Ezen a gondon csak egy jól megszervezett állami raktározási szisztéma segíthet, amely biztosítja egyuttal az élelmiszereknek mindenki számára elfogadható - un. "középáron" való eladását. A forgalom elől el kell háritani minden akadályt, tehát be kell tiltani az elővásárlásokat, a piaci napok korlátozását. /25/

Ha "...a becsület, a jóra valóság tisztelete, a jóra valóság pedig a társadalom törvényeinek megfelelő cselekedetekben rejlik" /I. 372./, akkor világos, miért lázad Sonnenfels azok ellen az értelmetlen előítéletek ellen, amelyek valakit a születése/ hóhérok, cigányok, sirások, poroszlók gyermekei, törvénytelenül születtek/ vagy foglalkozása /hóhér, sirásó, poroszló/ miatt rekesztenek ki a becsületesek sorából. /26/ Az ember iránti megbecsülés és tisztelet szava szól Sonnenfelsből, de ekkor sem feledkezik meg az általános jólét érdekeiről. Főleg azért tartja estobának ezeket az előítéleteket, mert ezek az emberek is az állam számára végeznek hasznos munkát. Ezért káros elretteneni ilyen foglalkozásuktól a polgárokat.

"A javak biztonsága olyan állapotot jelent, amelyben nem kell feltenünk vagyonunkat." /I. 383./ Megóvásukra szükséges a rablás, lopás, csalás, alattomoság ellen intézkedéseket tenni, és biztonsági rendelkezéseket hozni a tűz- és árvízveszély ellen. Ellenőrizni kell a kulcskészítőket, a zálogházakat, a gyanús holmikat eladásra kínáló személyeket. Meg kell tiltani a hazardjátékokat, mert az családekat tehet tönkre. A lettériát és egyéb szerencsejátékokat csak akkor engedélyezze az uralkodó, ha biztosítani tudja ezeknek tisztaságát. /27/

Sonnenfels az egyháztól, az iskolaügyről és a munkaneküldésről

Az állampolgár erkölcsi ösztönzője nem a már elavult és az új körülmények között értékét veszített középkori egyházi és rendi morál, hanem az új viszonyokat tükröző és azoknak megfelelő "politikai vagy társadalmi erény" - ami "arra való készség, hogy cselekedeteit a társadalmi törvényeknek megfelelően irányítsa." /I. 69./ A törvényhozásban a morál új funkciót kap, a törvényhozó számára csupán a végrehajtás biztosításának egyik eszközévé válik. Nem is elsődleges eszköz, hiszen a cselekedetek mozgatórugója az érdek, az általános jólét elérésének akarata. A megfentelt uralkodó "mégse állítsa szembe a politikai erényt a morálissal, inkább törekedjék arra, hogy a társadalmi erényt az erkölcsire alapezza, törvényesen pedig csak a cselekedetek testét /sic: den Körper der Handlungen/ szabályozza, lelkét pedig engedje át az erkölcsi és vallási tanításoknak." /I. 67./

Sonnenfels az erkölcsi képzésben nagy jelentőséget tulajdonít a vallásnak, mert az állam beldogságára és közbiztonságára nézve is fontos, hogy polgárai megtanítottassanak a vallási kötelességekre. Az uralkodó tehát ügyeljen arra, hogy mindenkinek legyen vallása. /I.78/

Elismeri az egyház szerepét és fontosságát, de integrálni akarja az államban. Ezt a törekvését mutatja a vallásrendőrség felállítás, amely akkor lép közbe, a maga világi kényszerítő eszközeivel és büntetéseivel, ha már a lelki nem elegendő. A vallásrendőrség feladatkörébe tartozik az, hogy megakadályozzon, vagy felszámoljon olyan vallásellenes cselekedeteket, amilyenek pl. a vallási viszálykodás, tisztességtelen beszédek a vallás tanításáról, istentiszteletek nem látogatása, az istentiszteletek alatt pedig ügyeljen a rendre, és arra, hogy az istentiszteletek ideje alatt ne legyenek nyitva kecsmák, fogadók.

Teljesen kiveszi viszont az egyház és a rendek kezéből a nevelésügy irányítását. "A felső és alsó iskolákban egyaránt azt tanítsák, ami a polgári élet kötelességéhez tartozik és annak gyakorlásához szükséges." /I. 94./ A köznevelés megvalósításához nincsenek meg sem a személyi, sem a tárgyi feltételek, ezért a nevelés főleg a szülők kötelessége, de a nevelés célja az, hogy a gyermekből a társadalom számára hasznos polgár váljék, ezért állami egységes nevelési tervet kell készíteni és ennek végrehajtására olyan intéz-

menyt létesíteni, ami szerencsésen ötvözné a köz- és egyéni nevelés előnyeit. Teljes egészében az államnak kell magára vállalnia az elhagyott és olyan gyermekek oktatását, akiknek szülei nem képesek gondoskodni a képzésükről. Erre a célra szolgálnak az árva- és lelencházak, ahol mindenkit meg kell tanítani írni, olvasni, számolni és valamilyen mesterségre. Ezért célszerű és hasznos is, ha ezek az intézmények manufaktúrákhoz kapcsolódnak. Írni, olvasni, számolni egyébként is mindenkinek meg kell tanulni a falusi iskolákban, amelyeknek fenntartásáról az állam gondoskodik.

A nemesi ifjak magasabb szintű képzését a kollégiumok, akadémiák biztosítják, ahol a jól felkészült bürokratákat kellene nevelni, mert a hivatali állások betöltéséhez nem elegendő már csupán a nemesi származás. De ennek az elvnek a gyakorlatban való alkalmazása csak nagyon nehezen valósul meg, maga Sonnenfels is szkeptikus: "Hiányzik a polgári társadalomból a tudomány megbecsülése. Miért? Mert sokakat kineveznek tisztviselőnek képzettség nélkül." /I. 96./

Az egyetem az értelem kiművelésére hivatott. A közjó számára is káros azonban, ha túl sok az egyetemi hallgató, ezért csökkenteni kell az egyetemek és hallgatóiknak a számát. Amikor Sonnenfels a Studienhofkommission tagja lett, elég drasztikus és radikális csökkentést hajtott végre ezen a téren. /28/

Sonnenfels értetlenül áll az újonnan keletkezett munkanélküliség problémája előtt. Közvetett szabályozókkal és nevelés útján próbálja a csavargókat, henyélőket, naplopókat, koldusokat a társadalom hasznos tagjává tenni. Igaz, az övénél jobb megoldást abban a korszakban más sem talált. "Általános és különös eszközök állnak a törvényhozás rendelkezésére a henyélés megakadályozására. Az általános: meg kell parancsolni a népnek, hogy táplálékszerzését valamilyen illelő foglalkozás által biztosítsa. Minden hasznos foglalkozás megbecsült legyen, minden haszontalan pedig érdem nélküli. A különös eszközök: a koldulás megszüntetése, minden haszontalan, henyélésre hajló foglalkozás korlátozása, a tanulói létszám csökkentése, a cselédség jó nevelése és mindezek hatékonyságát biztosítsák a jól felszerelt dolog- és fegyházak." /I. 117-118./ A dolgházakban biztosítják a munkanélküliek munkalehetőségét, életének fenntartását, míg a fegyházba viszont notórius naplopók kerülnek, akik már sokkal súlyosabb

körülmények között dolgoznak, ahol a testi fenyítés is megengedett.

A Sonnenfels által felvázolt közigazgatás nem létezhet ujonnan szervezett rendőrségi apparátus nélkül. Az új intézményrendszer alap gondolata a decentralizálás. Minden városban és provinciában rendőrfelügyelő legyen, neki alárendelt hivatalnokokkal - akik a különböző szakterületek ellenőrzését végzik. A nagyvárosokban kerületi felügyelők közül álljon a városi rendőrkollégium. /I. 468-474./

A kereskedelem tudománya

"A táplálkozási módok növelését, azoknak a termékeknek előnyös forgalma által, amelyeket a föld és a szorgalom termelt - tanítja a kereskedelem tudománya." /I. 20./ Nagy fontosságú Sonnenfels rendszerében a kereskedelem tudománya, mert ennek a feladata az emberek foglalkozási lehetőségeinek kutatása és biztosítása. Ebből a szempontból a hagyományos merkantilista nézet, a külkereskedelmi mérleg aktivitásának követelése teljesen háttérbe szorul. A táplálkozási és foglalkozási és foglalkozási módok bővítésének feltétele és biztosítója a hazai szociális-gazdasági készletek feltárása és kiaknázása. Ez az alapja az önálló, más országok gazdasági befolyásától független nemzetgazdaságnak is. Ezért nem a kül- és belkereskedelem mérlegének egyensúlya a fontos a számára, hanem a nemzeti fogyasztás közötti egyensúly megteremtése. A külkereskedelem tárgyát csak azok a termékek képezhetik, amelyek a belső szükségletek kielégítésén túl fölöslegként maradtak. /II. 17./ Ilyen argumentumok alapján tárgyalja a kereskedelem tudomány tárgyát képező mezőgazdaság, ipar, külső és belső piac, valamint a pénzforgalom problémáját.

"A mezőgazdaságot a rendőrség foglalkozási ágának tekinti, míg a kereskedelemirányítás az alapvető élelmiszereket és az iparhoz szükséges nyersanyagokat biztosítja." /II. 31./ Megjegyzendő, hogy a gazdasági és közigazgatási szempontok nem válnak el élesen egymástól, a gazdasági ellenőrzés és felügyelet a rendőrség feladata.

Sonnenfels fő törekvése a mezőgazdasági termelés produktivitásának emelése, hiszen ez a feltétele a foglalkozási lehetőségek bővítésének. Ezzel párhuzamosan a város és falu közötti szociális színvonalkülönbség megszüntetését is célozza.

A mezőgazdaság elmaradottságának, rossz állapotának okát a földművelő nép és a birtok szegénységében jelöli meg. /II. 32./ A pa-

parasztokat ezért nem szabad magukra hagyni, hanem támogatni kell őket. Államilag kell védekezni a tűzvész, az állattállenány pusztulása ellen, /1.: rendőrség/ és állami kártérítést kell nekik fizetni ilyen esetén. Az államnak kell magára vállalnia azt a feladatot is, hogy minden elhagyott és eddig még megműveletlen földet /erdőket és mocsarakat is/ megvásároljon és virágzóvá tegyen, az állami földek gazdaságirányítása, művelési kulturája pedig példaképpül szolgáljon minden birtokos számára. /29/

Sérelmesnek tartja Sonnenfels a parasztság szempontjából azt, hogy, míg az iparosok felmentést kaphatnak a katonai szerezés alól, a parasztek nem. Ezért a katonaságot békeidőben - napi díj ellenében használgatják fel a mezőgazdasági munkák elvégzésére. /II. 46./

A földművelés rendszerének javításához szükséges alapvető ismeretek elsajátítására álljanak rendelkezésre a parasztek számára városi és falusi mezőgazdasági iskolák. Fontos szerepet kapnak a mezőgazdasági kalendáriumok és tankönyvek a felnőttek oktatásában, míg a gyermekek számára a szemléltetés a célravezető. Az ún. "gazdasági társaságok" az elmélet és gyakorlat, összekapcsolásának lehetőségét kutatják, így tevékenységük hasznos. /30/

Téves lenne azonban azt hinnünk, hogy Sonnenfels ennyivel megelégedett. A "Handlungswissenschaft" alapgedolata az, hogy a termelés egyedüli és lényegi ösztönzője a termelő haszna. /31/ A parasztokat is ösztönözni kell és érdekeltté kell tenni a birtokgazdálkodásban. Melyek a paraszt munkájának ösztönzői? "A saját és övéi életfenntartásának biztosítása, az ehhez szabott fizetés, és az, hogy szükség esetére valamit felhalmozhasson körülményeinek javítására. /II. 57./ Az érdekelttség szempontjából a rebot csak káros lehet, ennek következménye pedig az, hogy a földesur és a paraszt földje is rosszul művelt. A rebotelő nem a saját hasznáért dolgozik, már fáradtan érkezik ő is és az állat is a munkába, az oda-vissza ut is sok időt vesz igénybe, és mivel a földesur általában a legalakalmasabb időjárást választja meg földjeinek megművelésére, a paraszt kénytelen rossz időben elvégezni a sajátját. A megoldás: rebotpénzt kell fizetni. /II. 115./ A rebot és a természetbeni szolgáltatások pénzzel való megváltása/

A foglalkozási módok szaporításának, ezáltal közvetve a né-

pesség gyarapodásának, a paraszt szociális helyzetén való javításának, a mezőgazdasági termékek fogyasztó piaci bővítésének együttes problémáját azonban csak a nagybirtoknak kisparaszti gazdaságokká való átalakítása oldja meg. A parcellák bérlet formájában kerülnének a parasztcsaládok kezére, méghozzá nem rövidlejáratu, /mert ezalatt nem hozza be a bérlő által ráfordított költségeket és fáradságot/ hanem 25-30 éves, hosszulejáratu bérletként, /II. 113./ Ennek alapján nem érthetünk egyet R. Kann megállapításával, aki szerint Sonnenfels et a paraszti bérletek kialakításának gondolatához inkább a humanitás mint a gazdasági utilitarizmus szempontjai vezették. /32/

Kísérletképpen 1770-ben a gyakorlatba is bevezették Sonnenfels elképzelését a pardubitz-i cseh kamarai birtokon lévő két majorságban. 1775-ben pedig a kereskedelmi bizottság egyik tanácsosa: Franz Anton von Raab azt a javaslatot tette, hogy alkalmazzák ezt minden állami kézben lévő nagybirtokon is. Kétségtelenül hatással volt Sonnenfels elképzelése II. József 1781. nov. 1-i - a jobbágyságot eltörlő pátensére is. /33/

Az ipar Sonnenfels értelmezésében nem a hagyományos háziipar, hanem manufaktura vagy céh keretei között üzött munkatevékenység. /34/ Mig a fiziolokraták, így pl. Quesnay "classe stérile"-nek tartotta a manufaktura tulajdonosokat, mert nem termelnek valóságos értéket, addig Sonnenfels hevesen polemizál velük, mert szerinte az ő szerepüket nem ebből a szempontból kell megítélni, hanem abból, hogy ők is a foglalkozások számát gyarapítják és a nemzeti jövedelmet növelik. /II.139./

A termelés és fogyasztás egyensúlyának megtartása végett a manufaktúrák csak a szükségletek mértéke szerint termeljenek. Az államnak kell gondot fordítania arra, hogy az arufelesleg ellen védekezzen. /1.: rendőrség/

A manufaktúra: kétségtelen előnye az, hogy lehetővé teszi a munkamegosztást és gépek bevezetését. "A gépek megkönnyítik a munkás munkáját és időmegtakarítást eredményeznek, ezáltal a manufaktura is biztosítani tudja állandó piacát és termékeinek jutányos árát. De a jutányos ár elérése mindig csak alárendelt cél maradhat a fő cél mellett: a foglalkozási lehetőségek gyarapítása mellett." /II. 148./ Sonnenfels meglátja a gépekben a munkanélküliség veszélyét.

A munkamegosztás lényegének megértéséhez A. Smith-re hivatkozik és az ő később híressé vált tüzpéldáját veszi át. /36/

A gépek kihasználása és a munkamegosztás is előnyösebbé válik a szabadnapok csökkentése és a munkások egy helyen való koncentrálása által. /II. 189./

A manufaktura tulajdonos ösztönzője szintén a haszon. Árujának jósága, szépsége, jutányos ára számára állandó vevőkört biztosít, amely által elérheti hasznát. Sonnenfels nem zárja ki az ösztönzők sorából a manufaktúrák közti konkurrenciát se, a kényszereladást, az áruknak a vevőre való erőszakolását viszont károsnak tarja, mert "a jó áru maga is megtalálja vevőjét." /37/ De az államnak is támogatnia kell a manufaktúra alapításokat előleg, készpénzjuttatás vagy vevőkör-biztosítás formájában. /II. 246./

Nem járul hozzá a foglalkoztatottság bővítéséhez, nem a piaci viszonyok szerint termel a céh, ezért káros. Különösen a zárt céhek /mesterek és tanoncok száma korlátozott/ kártékonyak, mert elzárják a fiatalok elől a munkavégzés lehetőségét, holott munkáskézre szükség van. Ezért az állam gondoskodik arról, hogy a tanoncképzés megfelelő legyen és ha szükséges, támogassa is. A mestermunka pedig ne haszontalan és értéketlen munkadarab maradjon, hanem válhassék áruvá. /39/ A céhek mint partikuláris intézmények háttérbe szorításának gondolata támogatásra talált Mária Teréziánál, /1771. a tanonclétszám korlátozásának megtiltása/ és II. Józsefnél is /1786. a céhprivilegiumok megerősítésének elutasítása/ /39/ de a gyakorlatban valójában nagyon nehéz volt áttörni a céhek hatalmát.

Sonnenfels elismeri a parasztot a szerződés értelmében a társadalom egyenjogú polgáraként, tehát jogát is az egyéni jóléthez. "A jólét megteremtésének feltétele a mezőgazdasági termékek kedvező és állandó piaca, ahol az individualizált paraszti birtok terményeinek közép-áron való eladása által a földművelés arányosan részesedik a kereskedelmi haszonból." /II. 60./

A közép-árat a kereslet-kinálat törvénye szabja meg. "Az ár-szabályozás a vevő és eladó megállapodásától függ....Ha a vevők száma nagy, drágulás következik be, ha az eladóké, akkor értécsökkenés. Az állam gondja legyen mindkettőt figyelni, hogy ne történjen az eladók egyszerre való összezsugorodása és a mezőgazdasági termékeknek

biztosítson megfelelő számú vevőt." /II. 60./

A kereslet-kínálat egyensúlyát azonban megbontják a gabonakiviteli tilalmak, /innen a gabona szabad kereskedelmének követelése/ a város és falu közti népességeloszlás egyenlőtlensége, /manufaktúrák, szegényházak, egyetemek, kolostorok alapítása vidéken is, a vidéki nemesség fővárosba költözésének megtiltása/ minden monopólium és privilégium és az u.n. propólium, az elővásárlási jog. A propólium felszámolására nem elegendőek a rendőrségi tilalmak, hanem a legcélszerűbb erre az állami raktározás bevezetése, amelynek segítségével a gabonauzsora is korlátozható. /I. 297./

A külkereskedelem megítélésekor hagyományosan merkantilista. Tiltakozik olyan áruk behozatala ellen, amelyeket belföldön is elő lehet állítani, mert az ilyen behozatal káros, hiszen a foglalkozási módokat csökkenti és pénzt von el sz. országból. "Minden idegen áru behozatala veszteség, minden kivitel nyereség." /II. 278./ A közvetítő kereskedelmet pedig a lehető legszigorúbb korlátok közé kell szorítani magas behozatali és kiviteli vámokkal. /II. 287./ Haladéviszont az a gondolata, hogy a provinciák közti belső vámokat meg kell szüntetni és határvámokká kell átalakítani. Ez volt Mária Terézia és II. József vámrendeletének /1775, 1784./ is az indítéka. /40/

A pénzügyi tudományok

A pénzügyi tudományok képezik Sonnenfels rendszerének harmadik diszciplináját, amelyben megkísérli az állami pénzügyek alaptörvényeit, eszközeit és kezelési formáját tudományos rendszerbe foglalni. A téma tudományos igényű tárgyalásmódja is megkülönbözteti őt a korai kameralistáktól, de a legszembetűnőbb változás és előrelépés abban rejlik, hogy az állami bevételek emelése nála nem öncél, hanem a polgári jólét elérésének eszköze. /III. 21./ A pénzügyigazgatás feladata, hogy megtalálja az interesse publicum és interesse privatum közötti egyensúly biztosításának lehetőségét. /III. 11./ A társadalmi szerződés értelmében minden polgárnak joga van az általános jólétből részesülni, de ebből fakad kötelessége is, tehát minenkinek arányosan hozzá kell járulnia az állam költségeinek fedezéséhez. Az arányos ugyanakkor nem jelent mindenki számára egyenlő hozzájárulást. Az állampolgárookra kirótt adék különböző nagysága "nem

az adók aránytalanságának a következménye, hanem a vagyonok egyenlőtlenségének, a polgári társadalom osztálykülönbségének." /III. 139/ Éppen ezért egy jól működő pénzügyi rendszernek bizonyos fokig ezeket az aránytalanságokat kell kiküszöbölnie oly módon, hogy az egy főre eső adó nagyságát az adózó vagyoni helyzete határozza meg. /III. 176/

A társadalmi szerződés következtében új szükséglet keletkezett, a közös ügyek ellátása, amelyet az állam vállalt magára. Az állam feladata a külső biztonság megőrzése is, tehát a nemesi felkelés elvesztette jelentőségét. Száltal a nemesnek ugyanolyan formában kell a közös kiadásokhoz hozzájárulnia, mint a társadalom többi tagjának, tehát adózni kell. /III. 156./ A nemesség megadóztatásának követelése Ausztriában már kevésbé hat olyan felháborítóan, mint Magyarországon, hiszen ezt a problémát a haugwitzi reform már megoldotta 1743-ben. /41/ A "minden ember polgár" gondolatából fakad az is, hogy az egyház tagjai sem élvezhetnek adómentességet. "A klérus követelése az állammal szemben igazságtalan, az állam részéről pedig a polgárokkal szembeni sértés ilyeneknek helyt adni." /III. 159./ Nemcsak az egyének, hanem a provinciák közt is az adók arányos elosztását követeli. A provinciák gazdasági felügyelete és termelésüknek nyilvántartása a rendőrség feladata. /III. 60./

Az új adószisztéma legfőbb erénye a változatlanlanság, mert ebből háromféle haszon is származik: a polgári vagyon értékét stabilizálja, az állam külső biztonságát növeli és a hitelélet zavartalanlanságát lehetővé teszi. /III. 101./ Ilyen kritériumok alapján tárgyalja és elutasítja az adónevek sokféleségének bonyolult rendszerét, ez amugyis költségessé és áttekinthetetlenné teszi az adókezelést. A stabilitás a legfőbb érve a fiziokratákkal szemben is. Turgot-wal azért nem ért egyet, mert csupán egyetlen adónemre, a föld adójára alapozott szisztéma a mezőgazdasági termelés jellegéből fakadóan sem lehet változatlan. /III. 77., 277-278./ Sonnenfels a közvetlen és közvetett adók előnyös összekapcsolását javasolja. Ennek alapján megkülönböztet reáladót, /a produktív javak megadóztatása/ ipari adót, /a szorgalom által termelt javak/ személyi, fogyasztási és luxusadót. /III. 284./

A pénzügyi rendszer alaptörvénye ugyanaz, mint amit Sonnenfels már a "Handlungswissenschaft"-ban is kidolgozott: a termelés ösztön-

zója az egyéni haszon. Az állam tehát nem vonhatja el adó formájában azt az összeget, amely a megélhetést, a termelés előlegét /nyersanyag, munkabér, szerszám költsége/ és az ösztönzést biztosítja. "Adózás alá csak az ún. tiszta jövedelem, a hasznot hozó tőke eshet." /III. 176./ II. József is támogatta ezt a gondolatot. 1785-ös adórendelete értelmében a bruttó jövedelem 70%-át nem érinthette sem állami, sem földesuri adó. /42/

A legfontosabb adóem nála is a földadó. Ennek megállapításához kataszteri felmérés szükséges, de elvetette a Mária Terézia-féle, bevalláson alapuló kataszterizálást, mert nem a valóságot tükrözi. Az ő javaslata három kategória: a birtok nagysága, a talaj minősége és a birtok értéke alapján kell kiszabni a földadót. Az adó nagyságát nem a birtok termőképessége, hanem a paraszt átlagjövedelme határozza meg, amely viszont a piaci viszonyoktól is függ. Ezért nem elegendők a felméréshez a kerületi gazdasági táblázatok és telekkönyvek, hanem a piaci árak jegyzékének és számláinak ismerete is fontos. /III. 263./

A tőke értékét Sonnenfels rendszerében a merkantilistákhoz hasonlóan a forgalom határozza meg. Ennek alapján az ipari tőke megadóztatását elutasítja és a földadón kívül minden adó tulajdonképpen fogyasztási adó. Ennek az adószisztémának kell megteremtenie a termelők és fogyasztók, tehát munkások és pénztulajdonosok egyensúlyát. Így az adóterhek hordozói a dolgozók, azaz a termelő egyének. "A polgárok - pénzügyi szempontból - két osztályra oszlanak: a pénztulajdonosok és a munkások osztályára; a közjövelmek az első osztályból származnak, a közszolgálat költségét az utóbbiak viselik." /III.246/

Az egységes államháztartás szempontjából háttérbe szorul a regálé jövedelmek és dominiumok szerepe. A regálé jövedelmeket - mint a kiváltságokat, monopéliumokat általában - gazdaságilag károsnak tartja. /III. 77./ A kamarai birtokokat ugyanúgy kisparcellás bérletekké kell átalakítani, mint a nagybirtokokat. A patrimoniális birtokok pedig elvesztik jelentőségüket, mert Sonnenfels a királyi udvartartás költségét a közköltségekhez sorolja, tehát ezt is az adóéknak kell fedezniük. /III. 207./

Az állam gazdasági életének irányítására elengedhetetlenül szükséges állami költségvetés készítése. Ebből a szempontból nyernek

Jelentőseget a földművelésre, iparra és foglalkoztatottságra vonatkozó táblázatok és regiszterek, /telekkönyvek, kataszteri felmérések, gazdasági táblázatok, manufaktura-, bányászat-, pénz- és vámregiszterek/ amelyeknek készítése viszont a rendőrség feladata. /III. 53./

Végül: az egész rendszer elveszti értelmét, ha zökkenőmentes funkcionálását nem biztosítja egy, az állam számára előnyös és olcsó adóbeszedési mód. Az adóberlet minden formáját elveti ezért. Egyetlen jó megoldás: az állami adószedők nyugta ellenében veszik át az összeget. /III. 150./

Sonnenfels hatása Magyarországon

Vajon milyen volt a fogadtatása Magyarországon Sonnenfels elméletének? A kérdés alapos megválaszolását azonban számtalan, még megoldatlan probléma nehezíti. Biztosan egyelőre csak azt tudjuk, hogy Sonnenfels "Grundsätze"-jét a felsőoktatási tananyagban hivatalosan irták elő.

Az államosított és egységesített nevelésügy megvalósításának indítékából született Mária Terézia 1769-es rendelete, amelynek alapján a nagyszombati egyetem tanítási rendjét a bécsi mintájára kellett kidolgozni. Ez egyúttal azt jelentette, hogy Nagyszombatban is létre kellett hozni az addig még hiányzó kamarai tudományok tanaszékét. Sonnenfels a királynő figyelmébe ajánlotta két magyar ösztöndíjasát, Barics Adalbertet és Weissengruber Antalt, akik szerint kiválóan alkalmasak lennének a tárgy oktatására. Az ösztöndíjask vizsgája után Weissengruber Antal neveztek ki. Weissengruber azonban balesete következtében mégsem tölthette be az állást, így Sonnenfels javaslatára Mária Terézia Ehrenfels Pált választotta helyette. Ehrenfels nem tanult Sonnenfels iskolájában, udvari testőr volt, de alaposan képzett, hat nyelven beszélő, felvilágosult emberként ismerték. A nagyszombati egyetemen ő lett az akkor még egyetlen világi oktató a jezsuiták között. A királynő a kamarai tudományok magyarországi oktatásának előmozdítására Nagyszombatban is évente nyelc hallgató számára ösztöndíjat létesített. /43/ 1772-ben Ehrenfelset Gyurkovics Ferenc váltotta fel, aki már Nagyszombatban tanulta ki a politikai tudományokat. Eckhart szerint Gyurkovics Sonnenfels szellemében tartotta előadásait, /44/ a magyar ferditást mégsem volt

najlandó elkészíteni és a latin fordítás is csak 1808-ban született meg a pozsonyi akadémia egyik tanárának, Beke Farkasnak a tollából. /45/

II. József a kormányzás és a közigazgatás szinte minden ágára kiterjedő reformintézkedései nem hagyták a jogtudományi képzést sem érintetlenül. Sonnenfels 1783-ban memorandumban dolgozta ki, miként kell az egyetemi jogi oktatást a hivatalnokképzés szolgálatába állítani. /46/ A tanulmányi időt Bécsben öt évről négyre szállították le, míg Budán három évről négyre emelték.

II. Lipót uralkodása alatt az országgyűlés által kiküldött nevelésügyi bizottságban Vay István és Lakics György tett javaslatot a politikai tudományok oktatásának megreformálására. Sonnenfels műve Magyarországon szerintük a gyakorlatban nem alkalmazható, ezért amíg egy magyar munka meg nem születik, a tanárok szorgalmára és bölcsességére kell bízni, hogy mit adnak elő. /47/ A magyar munka megszületését Gyurkovicsától várták - hiába. Az egyetemeken 1848-ig továbbra is a "Grundsätze"-t használták.

A "Grundsätze"-t oktatták 1777-től az akadémiákon is/ Győr, Nagyvárad, Pozsony, Nagyszombat/ és a szempci bányászati kollégiumban is Sonnenfels szellemében tanították a közgazdaságtant. /48/ Az akadémiák elsődleges feladata a hivatalnokképzés volt. Fallenbüchl Zoltán megállapítása szerint a legtöbb kamarai tisztviselőt a pozsonyi akadémia becsájította ki, ahol a tanárok maguk is kamarai tisztviselők voltak. /49/

További kutatást igényel, és csak a Széchényi Könyvtár kéziratárában fellelhető diákjegyzetek átnézése után dönthető el, valóban Sonnenfels szellemében tanítottak-e a tanárok. Mivel Mária Terézia és különösen II. József az oktatást teljesen a hivatalnokképzés szempontjainak rendelte alá, érdekes lenne azt is megvizsgálni, hogy az egyetem, illetve az akadémia elvégzése után a diákok milyen hivatalokba kerültek és hivatali működésük során kamatoztatták-e ismereteiket. A kérdés megoldásakor azonban számos akadályba ütközünk. A szakirodalom állítása szerint az egyetemi hallgatók névsora csak töredékesen áll rendelkezésünkre, mivel az egyetemi matriculák nagy része elkallódott, az Országos Levéltár helytartónácsai anyagában található budai egyetem szenátusi aktáinak is csak

als része menekült meg a tűzvészből. /50/ A bécsi-akár a katonai akadémián, akár az egyetemen - Sennenfelset hallgatók névsora Magyarországon nem található. Az egyetlen támpont: a Kovachich Márton György "Merkur von Ungarn"-jában közölt névsor, amely azonban - nem tudni milyen ekből - hiányos, mert 15 év alatt /1770-1784/ az ő adata alapján 51-en végeztek jeget, /51/ helett már az első tanévben, 1770-ben a politikai tudományokat hallgatók száma 40 velt. /52/ Kovachich megemlíti, hogy 1787-ben is a sennenfelsi tárgynak 40 hallgatója velt, nevüket azonban nem sorolja fel. /53/ Érthetetlen viszont, miért a filozófiai fakultásen említi ezt a tanszéket még 1787-ben is, hiszen már 1777-ben a filozófia karról a jogi karra helyezték át, /54/ mert amíg a bölcsészkaron velt, addig is főleg jegászok látogatták. /55/

A Kovachich által közölt névsor és a helytartótanácsi schematizmusokban, valamint Ember Győző művében /56/ található névserek összehasonlítása még így is megdöbbentő eredményt mutat: a helytartótanácsban összesen két olyan ember működött, titkári minőségben, akiknek neve szerepel Kovachich listáján is. /57/ A schematizmusokból nem deríthető ki, hogy ezek milyen ügyosztályon tevékenykedtek.

A Sennenfels-tanítványek közül Balugyánszky Mihály az, aki alkotó módon felhasználta ismereteit fényes pályafutása során, de sajnos nem Magyarországon, hanem Oroszországban. Balugyánszky doktori disszertációja a "Grundsätze" hatását tükrözi, /58/ Oroszországban pedig az 1803-ban alapított szentpétervári egyetemen tanított és tankönyvet írt "Izobrazenije razlicnih hozajsztvennih szisztem" címmel. /59/

Fraknoi felsorolja azokat a magyarországi főurakat, akik hallgatták Sennenfelset Bécsben, /60/ Köztük szerepel Festetich György és Széchényi Ferenc is. Vajon mennyiben játszott szerepet a sennenfelsi iskola Festetich Georgicen alapításában, valamint Széchényi Ferenc és fia, István, általában pedig a kerai reformmozdék nézeteinek formálásában?

Figyelembe kell venni azt is, hogy a "Grundsätze"-vel nem csupán a diákok ismerkedhettek meg. A jakobinus perek irataiból kiderül, hogy a vádlottak közül Laczkovics és Batsányi olvasta Sennenfels művét, /61/ Martineovics pedig hivatkozik is rá "Oratie ad

proceres" című munkájában. /62/ Skerlecz Miklós pedig "Proiectum"-ában szükségesnek látja a termelők és fogyasztók közötti egyensúly megvalósítása érdekében a céhek korlátozását, hivatkozik a védelmi rendszernek, ha az nem fajul monopóliummá, követeli a nagybirtok kis-paraszti bérletté alakítását. Sonnenfels követője a népesedéssel szemben és a kereskedelem merkantilista megítélésében. /63/

A mezőgazdasági technika és az ezzel szorosan összefüggő mezőgazdasági szakoktatás megjavításának követelése nem maradhatott hatástalan Tessedik Sámuelre sem. Tessedik a "Parasztember Magyarországon" című munkájában /64/ több helyen is hivatkozik Sonnenfelsre. Fontosnak tartja vidéken delegházak felállítását, ugyanazzal az indoklással, mint Sonnenfels. A delegház az önhibájukon kívül delogtalanoknak munkát ad, a henyelőket tünyságukból kigyógyítja, az árvagyermekeknek megélhetési lehetőséget nyújt, a községekben a közmunkákra munkásközet biztosít, nem a parasztot kell ezeknek elvégzésére munkájától elvonni. /100-101. l./ A halálbüntetést szintén elítéli: "Dolgozóházak, Tzucht- és árvaházak, utak csinálási, árkolások majd jobban érzékenyíttetnének, mint az akasztófák és nyársak, melyektől való ijedelmet a bárdolatlan nép már valójában elvesztette vala." /141. l./ A törvények egyszerű megfogalmazását követeli, /304. l./ a falu közbiztonságának megszervezése is Sonnenfels hatását tükrözi. /280-329. l./

Az 1843-ban készült első magyar nyelvű tudományos igényű tankönyv /65/ továbblép ugyan a nézeteiben természetesen akkorra már elavult "Grundsätze"-n, de felesztésében, a téma kezelési módjában és stílusában még annak hatását tükrözi.

Sonnenfelsnek a magyar történelemben játszott sokrétű szerepének és valódi jelentőségének megítéléséhez ezek az adatok természetesen nem elegendők, jelzik viszont ennek az eddig nem kutatott kérdésnek a fontosságát.

..-

Jegyzetek

/1/ Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában.
Bp. 1885.

Marczali Henrik: Mária Terézia. Bp. 1891.

Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon
Mária Terézia korában. Bp. 1922.

Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon
1780-1815. Bp. 1958.

Magyarország története 1526-1790. /Egyetemi tankönyv/ Bp. 1962.
II. köt. 499. l.

Concha Győző: A 90-es évek reformeszméi Magyarországon és előz-
ményeik. Bp. 1885. 12-26. l.

Sashegyi, Oszkár: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.
Bp. 1958.

/2/ Müller, Willibald: Joseph von Sonnenfels. Wien, 1882.

Kopetzky, Franz: Joseph und Franz von Sonnenfels. Wien, 1882.

/3/ Beidtel, Ignaz: Geschichte der Österreichischen Staatsverwal-
tung 1740-1848. Innsbruck, 1896. II. k. 38. l.

/4/ Osterloh, Karl-Heinz: Joseph von Sonnenfels und die Österrei-
sche Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus.
Hamburg, Lübeck, 1970.

/5/ Müller: i. m. 46. l.

Schünemann, Karl: Die Wirtschaftspolitik Josephs II. in der Zeit
seiner Mitregentschaft. Mitteilungen d. Österreichischen Insti-
tut für Geschichtsforschung. 1933. 29. l.

/6/ Sonnenfels, Joseph von: Grundsätze der Polizey-, Handlung und
Finanzwissenschaften. H. n. 1822. 8. kiadás. I. k. 6. l.

/Megjegyzés: a dolgozatban szereplő jegyzetek erre a kiadásra
vonatkoznak, a kötetet és oldalszámot jelölik./

/7/ Sommer, L.: Die Österreichischen Kameralisten in dogmengeschicht-
licher Darstellung. Wien, 1920-25. idézi: Osterloh: i. m. 80. l.

/8/ Gershoy, Léo: L'Europe des princes éclairés 1763-1789. 89. l.

/9/ Roscher, W.: Geschichte der Nationalökonomik. München, 1874.
idézi: Kann, Robert. A.: A Study in Austrian Intellectual
History. From Late Baroque to Romanticism. New York, 1960.
176. l.

/10/ Sonnenfels: i. m. I. k. 27. l.

/11/ Sonnenfels: i. m. a kormányzati fevről. I. k. 7-11. l.

/12/ Beidtel: i. m. 190. l.

/13/ Berend T. Iván - Ránki György: Közép-kelet-Európa gazdasági

fejlődése a 19-20. században. Bp. 1969. 34. 1.

- /14/ Müller: i. m. 111. 1.
- /15/ Kann: i. m. 176. 1.
- /16/ Kann: i. m. 177. 1.
- /17/ Beidtel: i. m. I. k. 384. 1.
- /18/ Osterloh: i. m. 54. 1.
- /19/ A haugwitz rendőrség feladata: "dass die hauptabsicht bei einer wohl eingerichteten polizei vorzüglich dahin abzielen müsse, damit erstlich mehrers geld im land behalten, mithin nicht aus üppigkeit mehr geld ausser landes verführet werde, als nicht für den darin befindlichen überfluss, es sei an productis natural oder manufactis, dafür hineinkemmet, zweitens aber damit denen verschwendern durch geschäfte einsicht ziel und maass gesetzt werde." idézi Osterloh: i. m. 47. 1.
- /20/ Osterloh: i. m. 49. 1.
- /21/ Osterloh: i. m. 50. 1.
- /22/ Sonnenfels: i. m. az egészségügyről: I. k. 265-312. 1.
- /23/ Beidtel: i. m. 62. 1.
- /24/ Sonnenfels: i. m. a szegényügyről: I. k. 316-332. 1.
- /25/ Sonnenfels: i. m. az élelmiszerekről: I. k. 335-370. 1.
- /26/ Sonnenfels: i. m. a becsületről: I. k. 370-383. 1.
- /27/ Sonnenfels: i. m. a javak biztosságáról: I. k. 383-410. 1.
- /28/ Sonnenfels véleménye a tanulók magas számáról: "Diese grosse Menge von Leuten, die kein anderes Geschäft kennen, als die Gelehrsamkeit, von denen die Welt mit unendlichen Schriften überschwemmt wird, das ist gerade das Übel, welches auf verdeckten Wege das gemeinschaftliche Wohl untergräbt und wovon die nachtheiligen Folgen früher oder später ausbrechen werden." idézi Osterloh: i. m. 70. 1.
- /29/ Sonnenfels: i. m. II. k. 91-97. 1.
- /30/ Sonnenfels: i. m. a mezőgazdasági ismeretekről: II. k. 99-105.
- /31/ "der Wohlstand des Landmanns allein ist die Grundlage einer blühenden Landwirtschaft; man muss ihm die durch seinen Fleiss erhaltenen Vortheile ohne Beschwörung geniessen lassen." Sonnenfels: i. m. II. k. 124. 1.
- /32/ Kann: i. m. 178-179. 1.

- /33/ Osterloh: i. m. 84. 1.
- /34/ "Manufaktura alatt értendő minden olyan foglalkozás, amelyben emberi kéz munkája az anyagnak valamilyen új alakot kölcsönöz. Ilyen felfogás alapján ide tartozik a mészár, a pék és minden más hasonló ipar is." Sonnenfels: i. m. II. k. 136. 1.
- /35/ Zern, Wolfgang: Die Physiokratie und die Idee der individualistischen Gesellschaft. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. 1960. 4. sz.
- /36/ Sonnenfels: A. Smith-re hivatkozik: i. m. II. k. 197., 280. 1.
- /37/ Sonnenfels: i. m. a konkurenciáról és a kényszereladásról: II. k. 108., 259. 1.
- /38/ Sonnenfels: i. m. a céhről: II. k. 168-205. 1.
- /39/ Osterloh: i. m. 90. 1.
- /40/ Csapodi Csaba: Erdély és Magyarország közti vámhatár megszüntetése. A Bécsi Magyar Intézet Évkönyve, 1934. 365. 1.
- /41/ Osterloh: i. m. 108. 1.
- /42/ II. József 1785-ös adórendeletének célja: megakadályozni: "dass aller Reinertrag der unterthänigen Arbeit durch den Staat und Grundherrschaften aufgezehrt würde." idézi Osterloh: i. m. 115. 1.
- /43/ Eckhart, 1958: i. m. 80. 1.
- /44/ Eckhart, 1958: i. m. 145. 1.
- /45/ Ortvy Tivadar: Száz év egy hazai főiskola életéből. Bp. 1884. 67. 1.
- /46/ Eckhart, 1958: i. m. 155. 1.
- /47/ Eckhart, 1958: i. m. 189. 1.
- /48/ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899. I. k. 256. 1.
- /49/ Fallénbüchl Zoltán: A magyar kamara tisztviselői a 18. században. Levéltári Közlemények, 1970. 2. sz.
- /50/ egyetlen Sonnenfels tankönyvére vonatkozó irat, amelyben a budai liceum kéri, hogy megfelelő tanár hiányában Sonnenfels: "Über den Geschäftsstil" című könyvéből csak részleteket kelljen előadni: "...Es ist nämlich der Allernädigste Will, dass künftighin auf den Lyzeen nicht alle in den drei Theilen des Vorlesungsbuch der politischen Wissenschaften nach den ganzen Um-

fange enthaltene Gegenstände behandelt, sondern nur allein die Einleitung und Polizeywissenschaft, mithin der ganze erste Band, aus der Handlungswissenschaft, oder die zweyte Band die Abtheilungen von Landwirtschaft und Manufakturen, aus der dritten Band, oder der Finanzwissenschaft die Abtheilung von Steuern vorgelesen ... werden selle." Buda, 1784. december 30. OL C 141. N^o 585.

- /51/ Kovachich Márton György: Merkur von Ungarn, 1786. 259-263. 1.
- /52/ Fináczy: i. m. I. k. 319.
- /53/ Kovachich: i. m. 101. 1.
- /54/ Fináczy: i. m. II. k. 366. 1.
- /55/ Eckhart Ferenc: A jogtudományi kar története. Bp. 1936. 80. 1.
- /56/ Ember Győző: A magyar királyi helytartótanács ügyintézésének története. Bp. 1940. 197-205. 1.
- /57/ Ember: i. m. i. h. br. Gabelkewen Zsigmond - filozófiai doktor /1787-1794/; Nitray Mátyás - jogi doktor /1788-1807/.
- /58/ Tardy Lajos: Balugyánszky Mihály. Bp. 1954. 113-118. 1.
- /59/ Bezóky Alajos: A nagyváradi királyi akadémia százados multja. Bp. 1888. 107. 1.
- /60/ Fraknói Vilmos: Gróf Széchenyi Ferenc. Bp. 1902. 69-70. 1.
- /61/ Benda Kálmán: Iratok a jakobinusmozgalom történetéhez. Bp. 1952-1957. II. k. 513., 608. 1.
- /62/ Benda: i. m. I. k. 141. 1.
- /63/ Berényi Pál: Skerlecz Miklós művei. Bp. 1914.
- /64/ Tessedik Sámuel: Parasztember Magyarországon. Pécs, 1786. ford. Kónyi János
- /65/ Kvassay Ágost: A politikai tudományok. Győr, 1843. .

-.-

A jegyzetekben nem szereplő irodalom jegyzéke

- Arneth, von A.: Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz. Wien, 1868.
- Csapedi Csaba: Die Wirtschaftspolitik des österr. Staatsrats im Zeitalter Josephs II. Mitteilungen des österr. Inst. f. Geschichtsforschung 1959.
- Heckscher, Eli F.: Der Merkantilismus. Dresden, 1933.
- Mátyás Antal: A Marx előtti polgári közgazdaságtan rövid története.

Bp. 1961.

Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története. Bp. 1935.

Wangermann, Ernest: From Joseph II to the Jacobin Trials. Oxford,
1959.

Winter, Eduard: Der Josephinismus. Berlin, 1962.

Winter, Eduard: Die Frühaufklärung. Berlin, 1966.

BAKCSI ERZSÉBET

A forradalmár Vasvári Pál elméleti munkásságáról: filozófiai és történelmi nézetei.

Vasvári Pál filozófiai és történelmi munkáival foglalkozni ellentmondásos feladat, több értelemben is. Egyrészt hálás téma, mert Vasvári egyike az 1848-as forradalom legszínesebb egyéniségeinek, de hálátlan is egyben, mert alig 5 évig tartó írói munkássága korántsem nyújt teljes és egységes rendszert./1/ Másrészt ellentmondásos feladat azért, mert történelemszemlélete is ellentmondásos: szellemfilozófiai alapról elindulva hirdeti a kor leghaladóbb gondolatát, a forradalmi fejlődést. A történelem, mint az emberiség fejlődéstörténete - a világsszellem fejlődésének eredménye, és az ember erkölcsi kötelessége, hogy szabad szellemét a forradalmi cselekvés szolgálataiba állítsa és ezzel érvényre juttassa az egyetemes szellem állandó előrehaladását és megújódását. A Szellem útjának abszolút objektivitást tulajdonít, de megvalósulását mégis a szubjektumba helyezi.

Történetírásában Horváth Mihály liberális és nemzeti történelemszemlélete/2/ - ennek hatását mutatja Zrinyi Miklós, a költő c. műve - és a forradalmi demokratizmus elemei keverednek egymással.

Mindezek az ellentmondások azonban kifejezői annak a kornak, amelyben egyszerre lehetett valaki filozófus és forradalmár, aktív író és társasági ember, titkár a pénzügyminisztériumban és hadtörténeti előadássorozat tartója a bölcsészkaron, történetíró

és szabadsapat szervezője, a szabadságharc mártirja. Mintha csak Vasvári életével és halálával azt a hegeli elvet bizonyítaná, mely szerint: "...egyedül az élet kockáztatása igazolja a szabadságot, egyedül az igazolja, hogy öntudat lényege nem a pusztá lét, ... Azt az egyént, aki nem kockáztatta életét, lehet ugyan sze-mélynek elismerni, de nem érte el ennek az elismertségnek mint önálló öntudatnak igazságát."/3/

Másrészt ezekben az ellentmondásokban megjelennek azok az ellentétes hatások, amelyeknek terjedelme Hobbes-tól, Rousseau-tól Hegelig, Michelet-től Cabet-ig, a családi kuruc hagyományoktól Horváth István /professzora az egyetemen/ romantikus nemzeti történetírásáig tart.

Bevezetésül még egy megjegyzés: nem tartottam feladatommak részletesen megrajzolni Vasvári Pál viszonyulását a korabeli politikai áramlatokhoz, kapcsolatait a reformkor vége és a forradalom neves képviselőivel, mivel ez feltételezném politikai és társadalmi pályafutása elemzését, de olyan mélyreható vizsgálatát is követelném meg az adott kor irányzatainak, amely szétfeszítené e dolgozat kereteit.

1. Vasvári Pál nézeteit meghatározó filozófiai és történelmi tanulmányai.

Elsődlegesen azokat a studiumokat kell megemlíteni, amelyeket Vasvári a francia felvilágosodás gondolatvilágában folytatott. Itt arról az elsődlegességről van szó, amely megfelel a kor hazai polgári fejlődése adott szintjének. Thallóczy Lajos igen találóan jellemzi a korabeli viszonyokat a következő néhány sorban: "A budai civis megátalkodott német, mely sem nem halad, sem nem marad, hanem Józsuaként meg akarja állítani a napot. Legnagyobb ambíciója, hogy hivatalnok fizessen több házbért, a hegyvám legyen kisebb, s deákok igyanak ugyan bort, de ne lármázzanak!"/4/ Ennek a gondolkodásmódnak – amely igen jellemző a korabeli polgárság egy széles rétegére, azokra akik irtóznak minden változástól, minden megrázkódtatástól – a legjobban a felvilágosodás erőszakmentessége felel meg. Természetes, hogy azok a gondolatok, amelyek a korban a legnagyobb hatást gyakorolják, jelentkeznek

Vasvárinál is. Rögtön meg kell azonban említeni, hogy Vasvári nem csak tanulmányozza, hanem egyuttal kritizálja és továbbgondolja a felvilágosodás gondolatait, mint ahogy az kiderül egy Rousseau-ellenes megjegyzéséből.

Rousseau tehát az a gondolkodó, akinek révén megismerkedik a francia felvilágosodással és aki nagy hatást gyakorol rá. Rousseau társadalmi nézetei az ember természeti és társadalmi állapotának megkülönböztetésében érhető utól legjobban Vasvárinál. "Mi elhagyók a természeti állapot földi paradicsomát, és önszántunkból léptünk a szorgalom pályájára. Azért hagyók el a kész paradicsomot, hogy magunk készítsünk magunknak egy új édenkertet. Megindulánk a társadalmi élet pályáján, melyet a képzelet oly szépnek tartott, s rózsaborított utak helyett tövises ösvényt találtunk."/5/ A történelem utja "tövises", hiszen hiába természeti joga az embernek a boldogság, az emberiség nagyobb része mégis boldogtalan.

A boldogság, mint természeti jog és a boldogtalanság, mint társadalmi állapot szembeállításában szintén a Rousseau-i fordulat köszön vissza: "L'homme est né libre, et partout il est dans les fers."/6/

A természeti állapotban minden tulajdon közös, a magántulajdon a társadalmi viszonyok következménye: "a lopást illetőleg az nem bűn a természettörvény szerint, mert a természeti szerint minden földi adomány közös, melyből ki-ki értéketelenül éljen, az enyém és ~~tiéd~~ csak a társadalom alakításakor jön életbe."/7/ A jog a természeti állapotban a "természetes igazságérzet" következménye, a "polgári társaság" a szokásjogon alapul: "Mert valaha így volt, tehát jogos."/8/ Vasvári a feudális jogalkotás egy alapvető jellegzetességét, a bevett szokásokon alapuló törvényalkotást állítja szembe az ember természeti jogaival. A forradalmár Vasvári azonban szembeszáll a csak felvilágosítóval. Rousseau következtetése, a visszavonulás a természetbe elfogadhatatlan számára. A nehézségektől visszahúzó, és visszahúzó a szikla és faodukba kishitűség és nem jelenthet megoldást. Bár azt is megjegyzi, hogy: "jöhet egy század, amelyben Rousseau és

Csapat rendszerei fognak divatozni."/9/, azonban ez a felvilágosító és nem az embertől elforduló, a magányt mint megoldást hirdető Rousseau-nak szól.

A Rousseau-tanulmányok közben veti papírra azokat a jegyzeteket, amelyek tanúsítják, hogy Hobbes-szal is foglalkozott, és bizonyos gondolatokat átvett tőle. Az angol filozófushoz hasonló gondolatmenettel vezeti le a társadalmi szerződés szükségességét a "bellum omnium contra omnes" elvől. A tekintély uralma alatt egyesített egyének, mint a páracseppek a felhőben homogén közeget alkotnak: az egyéniség tagadva van ebben, mint egyéniség nem létezik, szabadságától, szabad akaratától megfosztott. De egyéniség tudatra ébred és leszakad a tekintély felhőjéről./10/ Azonban az így felszabadult emberek összeütközésben kerülnek egymással, teljessé válik az anarchia: a mindenki háborúja mindenki ellen. Ez tarthatatlan állapot. Szükségessé válik a testvériség megfogalmazása: a közös törekvések érdekében az egyének cseppjei beleolvadnak az emberiség patakjába. Látrejön a társadalmi szerződés annak érdekében, hogy egymással szövetkezve erősebbek legyenek a közös célok elérésére. Ezt írja Hobbes-ról: "Hobbes angol bölcsész megismeré színté, hogy az emberek egyenlők a természet által: és, hogy a természet mindenkinek jogot adott, hogy az egyenlőtlenség következménye a társadalomnak és gonoszságnak, ki rendelt, úgy mond ő, magányosok számára rangokat és javakat, honnan van az, hogy némelyek bőségben usznak, mások középszerűségben élődnek, míg ismét mások szűkölködnek, mi oka, hogy vannak urak, vannak szolgák és rabszolgák, - az emberek gonoszsága."/11/ Ez a jegyzet, minden hasonlósága ellenére nem annyira Hobbes, mint inkább Vasvári társadalmi nézeteiről árulkodik. Hobbes-nál kétségtelenül megtalálhatók ezek a gondolatok, de elég itt néhány lényeges különbségre utalni. Hobbes végkövetkeztetése Leviatán, a szuverén, az abszolút tekintély, akire a társadalmi szerződéssel minden hatalom átválik, egy racionálisan levezetett, de utópikus államiság./12/ Vasvári a "népfelség" elvén áll, álláspontja a polgári demokrácia, tehát a jövő államának Icaritát, a tökéletes köztársaság utópiáját tartja az.

Hobbes számára csak anyagi szubsztancia létezik: a testek és mozgásaik - a testek általában, az emberi test és állami test. Társadalomfilozófia ezért mint olyan tudományos filozófia jelenik meg nála, amelynek feladata megtalálni a "természetes testek" és a "mesterséges testek" közös mozgástörvényeit, amelyek egyaránt természeti törvényként hatnak. Vasvárinál a mozgás nemcsak változás, hanem - és főleg - fejlődés, mégpedig szellemi szubsztancia, a világszellem fejlődése. A történelemfilozófia tárgya így, a történelmi haladás alapja, a világot átható szellem utja a történelemben.

Vasvári elvei a Hobbes-i materializmus dialektikus túlhaladását jelentik, de idealista alapon.

Ez az összehasonlítás - amely mintegy előlegezésképpen utalt Vasvári történetiszemléletének alapvető vonásaira - már átvezet a döntő hatáshoz: Hegelhez. "Az emberiség földi célja és a világszellem fejlődése" c. írásában megemlíti, hogy ismeri "a meglepő tanokat ama híres triászról."/13/ Bár Vasvári itt elutasítja a triászt, - mert nem egy spirálvonalu, tehát körkörösén, de egy magasabb szinten visszatérő és ezért állandóan előrehaladó fejlődésként értelmezi, hanem a hármasság jegyében lezajló örök körforgásként, és ez ellentmond az ő egyenesvonalu fejlődéseméletének, - de, hogy történetfilozófiájának gondolatai nagyrészt a hegeli filozófiából erednek, azt bizonyítja Vasvári írásai./14/

Itt még csak az alapvető azonosságokat tárgyalhatom, a későbbiekben lesz még mód rá, hogy a részgondolatoknál utaljak Hegelre.

A történelem mindkettőjükénél a világszellem megnyilvánulása. Azt írja Hegel: "A szellem szabad; e lényegének megvalósítása, ezen előny elérése: ez a világszellem törekvése a világtörténelemben."/15/ Hegelnél a történelem, a szellem végcélja a szabadság, Vasvárinál a boldogság, ami gyakorlatilag a szabadságot jelenti. Az ut a végcél elérésére mindkettőjükénél a fokozatos fejlődés, amely az egymásra épült korokban, azok szellemében, mint lépcsőfokokban valósul meg. Hegel a történelemfilozófiát, mint a törté-

nelem gondolkodó szemléletét határozza meg. Ez azt jelenti, hogy a filozófia spekulációval, önmagából hozza létre gondolatait, s mint sajátjával közeledik a történelemhez. A történelmet, mint anyagot, mint témát kezeli, tehát nem hagyja meg eredeti formájában, hanem a gondolat által rendezi be, vagyis a priori történelmet konstruál./16/ Vasvári egész történelemszemléletén áthúzódó alapgondolat – a Szellem fejlődése szabadságának kiteljesítésére, amely olyan "berendező gondolatot" jelent, ami lehetővé teszi az a priori történelmi konstrukciót – megfelel a hegeli meghatározásnak.

Vasvári számára "a Történetíró" Michelet, kinek munkáit állandóan és egyre nagyobb lelkesedéssel olvasta./17/ Példaképről vall "Michelet és a német tudományos rendszer" c. cikke/18/, amelyben a történetírás feladatáról beszél. "Rousseau az ember bűneiben meggyűlölte az emberiséget; Voltaire kigunyolá az embert, Moliere szánakozott rajta; Michelet hibáiban, tévedéseiben is szereti az embert." Michelet-nél az ember áll a középpontban, a történelem az ő története. A "német szisztémák elfogult emberei" kikelnek ellene a rendszer nevében, de Vasvári vele együtt állítja: "a tudomány végett van a rendszer, és nem a rendszer végett a tudomány." Michelet-nek is van rendszere, de az nem "vasöltöny", mint a németeknél. A történetírásnak ugyanis alapvető feltétele egy "világnézeti szárny", és ez tölti be a rendszer szerepét. Olyan rugalmas alapelveként funkcionál, amely segít felülemelkedni a tények halmazán, amely nélkül az író eltévedne "a történelem árnybirodalmában."

A történetírás a szépirodalom egyik szakága, publicisztikai harcossággal kell művelni, mert a történelem az élet tanító mestere, mint "látcső", "iránytű" vezet a múlt utmutatásával, a jelen harcaiban a jövő felé. Michelet a történetírás legszebb feladatát teljesíti mikor a nemzetet tanítja, mert az ifjúság hazafias nevelésének egyik legnagyobb eszköze a történelem, ezért oktatását hazafiui felelősséggel kell művelni. A történésznek, mint oktatónak első kötelessége legyen a hazafiság felébresztése. /Hogy Vasvári milyen sikerrel alkalmazta ezeket az ok-

tatói elveket történelemtanári pályafutása alatt a Teleki Blanka leánynevelő intézetben, arról tanuskodik tanítványai kiáltványa, amelyet a márciusi forradalom hatására irtak a tanítási-tanulási szabadságról./

Ebben az összezapásban a német pozitivisták történetírás és Michelet nyomán, Vasvári szemlélete állnak szemben egymással.

Vasvári kedvenc olvasmányai közé tartozott Cabet: Voyage en Icarie c. könyve. Ezt írja egyik jegyzetében: "A népet felszabadítják eszközül egymás ellen. A szabadságban egy osztály, a polgárság meggazdagul, a többi újra nyomorog. Forradalom, Icarie!" /19/ Vasvári tehát messzebbre lát az aktuális politikai célnál: a polgári forradalomnál. A polgári szabadság csak a hatalom átváltása, a gazdagság áttolódása egy másik osztályra, amely újra a többi osztály nyomorát hozza magával. Új forradalomnak kell jönni, melynek célja Icaria: a tökéletes köztársaság – egy kommunisztikus közösség. Vasvári azonban saját tapasztalataiból tudja, – a pesti városi szegénységnek tartott előadásai Cabet-ről meglehetősen közömbösségbe fulladtak – hogy ez a cél még nem reális. Az adott helyzetben a legnagyobb lehetőség a pesti "proletárok" érdekeinek egyes helyzetekben való képviselése, de törvényes keretek között.

Kossuth-tól tanul Vasvári, mikor a megyei választmány 1848. április 15-i ülésén azt javasolja, hogy a kézművesek sérelmeit a minisztérium orvosolja, mert – "kit nyílt barátunkká el nem fogadunk, az titkos ellenségünké szokott válni." /20/ A kézműves céhlegények az egyenlőségre hivatkozva a "szabadság terén" akarták elégetni a céhtörvényeket. A megrettent polgárok a rend nevében követelnek erőlyes fellépést ellenük. Vasvári vörös tollat hord a kalapja mellett, Széchenyi "Bonjour sans-culotte Vasvári!" felkiáltással üdvözlí, de tudja, hogy Icaria még nem valósítható meg. Az Életképek 1848. június 4-i számában írja: "A márciusi ifjúság" c. cikkében: "Nekünk rend kell! – ezt kiáltja Kossuth, ezt kívánják a veszély nehéz percei, ezt éhajtja a polgárság, ezt követeli a vidék. – Ezért mi berzasztóan nyugodtak vagyunk!" A közvetlen feladat tehát a konszolidáció, a jövő forradalma Icaráért még nem érkezett el.

2. Vasvári Pál történelemszemléletének jellemzése

Vasvári alapgondolata a történelem, mint folyamat, mint az állandó előrehaladás megnyilvánulásának szemlélete. A történelem nála a világszemlélet fejlődésének története. A fejlődés végtelen: a történet nincs kezdete, sem vége, de végcélja van – a "tökélység". Hogy elérhető-e valaha, az a természet titka, de felé közelíteni erkölcsi kötelesség. Az emberiség számára ezt a végcél, – amely saját fejlődésének célja, hiszen fejlődése azonos a világszemlélet fejlődésével – az ész mondja meg. Az ész, amelyet az embernek a természet az élet sötét ösvényén vezetőül adott. /Hegelnél az ész szintén a történelem alapkategóriája, amely önmagában való végcél, és egyben a népek "Mercuriusa". /21/ Ezért az eszmék az öntudatos nemzeteknél, amelyek felfogták az emberiség magasabb céljait, és nem ösztöneik szerint mennek előre, mindig megelőzik a cselekvést. Előbb a gondolat jön és azután a tett: "Az ész határoz: a kor csak végrehajt". /22/ Mert amely nemzet nem érleli meggyőződéseszméit, mozgalmával csak zűrzavart okoz és nem jut előre. Ha hiányzik az eszmék irányítóje a cél távolabbi kerül a cselekvés során. A követni való példa 1789., ahol az eszmeforradalom egy egész évszázaddal megelőzte a cselekvés forradalmát.

A cselekvés mindig csak a legközelebbi célra irányulhat, amely nem végcél, de egy lépcsőfok eléréséhez. A fejlődés lépcsőzetes elve okozati sort alkot: a világon semmi sem történhet ok nélkül, ok és okozat váltakozása szüli az eseménysorokat.

Franciaországról írja: "Az 1848-iki forradalmat én a két előbbinek kifolyásául tekintem." /23/ Az 1789 – 1830 – 1848-as forradalmak egymásra következése úgy jelenik meg előtte, mint a legszemléletesebb kifejeződése ennek a lépcsőzetességnek.

A fokozatosság kihatással van a tapasztalatok megszerzésére is. Az emberiség nem született bölcs: "a bölcsesség követ hosszú évszázadok keserű tapasztalatainak kellett megvásárolnia." Az emberiség produktumai ugyanis egymásra épülnek, feltételezik egymást: ami a későbbiek során megszűnik szükséges lenni, az a maga idejében szükséges és elkerülhetetlen volt, vallja Vasvári Hegellel együtt. Mindennek saját korszaka van, melynek lejártával tul-

élte magát. Az évszázadok csak lépcsőfűl szolgálnak a boldogabb jövőnek. Ezért a saját korukban szükséges eszmék, intézmények egy felvilágosultabb században elavulttá válnak, új intézményeknek, rendszereknek kell felváltani őket.

Azonban a lépcsőfökeket nem lehet átugrani, a természetben nincs ugrás. A fától a gyümölcsig egyetlen sor a fejlődés, amely végig szükségszerű. "Nem nevetséges-e a kertész, ki gyümölcsöt vár, mielőtt a fa virágzott volna? És nem nevetséges-e azon más is, ki a fejlődő virágokat vissza akarná erőszakolni a bimbózás korszakába?" - kérdezi Vasvári./24/

A fejlődést tehát nem lehet átugrani, de megállítani sem. Vasvári történelmi idealizmusának egyik következménye az a gondolat, hogy a világot elvek, vélemények, eszmék kormányozzák, amelyekből kialakul a közszellem, az a közszellem, amely irányt ad milliók cselekvésének. De a közszellem nem önálló életet élő lény, csak eszménykép. Az ember önsorsa teremtetője, történelmét ő alakítja, és ezzel meghatározza százada irányát, nemzete jövőjét. Tehát bár a közszellem uralkodik a nemzet fölött, - amelyen az egyes tullanéphet, de egy-két ember nem tudja átalakítani a századot - mégis mivel a közszellem az egyes ember cselekvésében valósul meg, így az ember maga teremti történelmét.

Az emberiség eddigi története folytonos harc volt, és ezt a harcot folytatni kell. Nem elég szánaakozni és világfájdalommal gondolni az emberiség boldogtalanságára, hanem tenni kell boldogságáért. "Mert a világ öt részének nevét nem lehet pusztá tollal eltörölni, hogy helyettük e szót írjuk a földtekére: Icaria."/25/

A forradalmár Vasvári nem is vallhat mást, mint az egyén forradalmi cselekvésének lehetőségét.

Nézzük meg egy kicsit közelebbről az emberi élet és a történelem viszonyát Vasvári nézeteiben. Az ember a természet része, a természet eszköze az élet fenntartására, mert a természet az életet akarja örökre megtartani és nem az egyes embert. "Az örökké teremő és romboló természet felhasznál és eldob; csak üres hajlák, az ember, melyben az élet egy időre megpihen, hogy tovább szárnyalhasson."/26/ A természet célja tehát az élet örökös fenntartása:

ami él és mozog a földön, az mind csak eszköz a természet kezében ennek a célnak a végrehajtására. A természet nem rossz, ez az érték kategória teljesen idegen tőle. Hogy létezhet mégis boldogtalan-ság, rossz-ság? - kérdezi Vasvári. A válasz: minden földi rossz oka a természetellenes társadalmi viszonyokban keresendő, az egyesek rosszakaratában, genozságában, ami ellentmond a természetesnek. Az ember megvált a természeti állapotától és ezzel minden tettének maga vált vezetőjévé. Utjának irányát az ember maga szabja meg, és ha ez az irány ferde, annak okát önmagában kell keresnie. És ezzel a földi nyomer oka nem a természetből, hanem a "tökéletlen világszerkezetből" következik. A világszerkezet mintegy láncsor az emberiségből áll. Az egyes ember csak egy láncszem a sorban, kettős értelemben is: egyrészt a sor részét alkotja, másrészt, ahogy a köralaku láncszem saját magába fut vissza, az egyes emberi élet is önmagában van bevégezve. És ezért - bár az egyén csak része a nagy egésznek - az ember önálló, szabad akaratától függ, hogy beilleszkedik vagy sem: öntudatra ébredése lehetőség a történelem céljainak megértésére, de szabad akaratával önmaga határozza meg valószínű cselekvéseinek irányát. Ezzel kiszabadul az ösztönök, a körülmények rabságából. Vasvári itt földrajzi körülményekről beszél, amelyek módosíthatják, de nem határozhatják meg az ember cselekvési hajlamait. Montesquieu emberének sorsa, "holmi matematikai, lélektelen szabályokhoz" van láncolva, amelyek megölik a lelket. Gyűlölettel említi azokat az eszméket, amelyek megfosztják az embert szabad akaratától, mert az egyén nem gép a természet kezében és nem lehet az "ég-hajlat rabszolgája"./27/

Az emberi szabadság etikai következménye, hogy az egyes ember cselekedetei után ítélendő meg és nem szándékai után: az emberiség ítélőszéke a tényeket vizsgálja, nem azok indokait, aminek megítélésére ott van az egyéni lelkiismeret. Az ember le-tűnik szándékaival együtt, csak tettei maradnak fenn, mert eredménye örökre az emberiség tulajdonába kerül. Az egyén tehát szabadon választ és választásával meghatározza az erényt és a bűnt. Ezek a fogalmak, mint etikai fogalmak relatívak: az erénynek és a bűnnek csak társadalmilag van értelmük, mint az "államszervezet

hibáinak mérlege". De eljőhet az a kor, mikor erényre nem lesz szükség: "Most az erény jóltevője, védője az emberiségnek: egykor az emberiségnek nem lesz jóltevőkre szüksége."/28/ A polgári jog és kötelesség az a két világeszme, amelyek magukba foglalnak minden erkölcsi parancsot. Ha az emberiség eljut odáig, hogy alkalmazni tudja ezt a két főelvet, akkor az erény és bűn jelentés nélkülivé válik.

Tehát az egyes ember vágya a boldogságra, választási képessége, cselekvési ereje újjá fogja szülni a világszellemet: "A sziv vágyódik, az ész utat mutat, az erőnek akarni kell s a világszellem újjászületik."/29/

3. Vasvári történetírói elvei

Vasvári nézeteiben a történész, aki korok, népek mozgásával, hullámlásával, történelmi személyiségek szerepével foglalkozik vezéreszmék nélkül magára lenne hagyatva a történelmi változások megismerésében. Az irányeszmék biztosítják az eligazodást a történelem viharai között, az ítéletalkotást az utókor nevében. Ilyen vezérelv a világnézet, amely elsődlegesen szükséges a történetíró számára. És Vasvári kiadja a jelszót: "Világnézetet kell szereznünk"/30/, mert aki fel tud emelkedni a világnézet szárnyaiban, az nincs az események százalaku változataihoz láncolva. Egy magasabb pontról lehetőség nyílik a reális szemléletre. Felül kell emelkedni a tényhullámokon, hogy meglássuk a folyam egész menetét, ahol múlt és jelen együtt ömlik a történész elé. Mert a történetbuvár nem elégedhet meg a múlt kutatásával, a jelenkor fényében kell megvizsgálnia a letűnt századokat, hogy a történelem iránya felett az egész ismeretében itélni tudjon.

A történész másik alapeszméje az erkölcsiség, amely Vasvári szótárában egy igen összetett fogalmat jelöl. Egyrészt jelenti a történetíró erkölcsi kötelességét, hogy nemcsak a megtörtént eseményeket beszélje el, hanem azt a szellemi eredményt, azokat a tanulságokat is, amelyekre a történelem mélyreható vizsgálata során jutott. Vasvári hite szerint ez a szellemi eredmény az, - és ezt jelenti másrészt az erkölcsiség - hogy az emberiség születése óta a "tökélyre" tör, vagyis a boldogságot, a szabadságot, az igaz-

ságosságot keresi. A boldogságkeresés az az "ösforrás", amelyhez a századok változatos, kusza tényei visszavezethetők és megítélhetők, tehát amelynek gyakorlati alkalmazása az eseményhalmazt a történetírás méltóságára emeli.

A történetíró feladata tehát okulni és tanítani. Meg kell vizsgálni az elmúlt korok eseményeit és tanulni kell sikertelenségeiből: "Olvasni és elmélkedni" és a levont tanulságokat alkalmazni a jelen korra. A természet titkai kifürkészhetők és így legyőzhetők. Az egyesek rosszakarata is legyőzhető, ha kikutatjuk természetét. Ehhez segítsen hozzá a történész írásainak közérthető formájával is: Aesopus példájára rövid, de tanulságos megjegyzésekben mondja el véleményét multiról és jelenről./31/

Vasvári azonban tisztában van azzal, hogy a nevelő célzatu történetírásnak megvsa az a veszélye, hogy az író elragadja ideológiája, elragadja a cél, és történelmietlen feleletet ad a multtól tanácsot kérő jelennek. Ez a hibája a keresztény történetírásnak, amely meghamisította a történelmet ideológiájával. A véletlen eseteket csodaként tisztelte, és olyan tényeket fogadott el igaznak, mint hogy Chlodvig megkeresztelésénél angyal tartotta a szelencét, vagy Julianus Apostatát az ég küldötte gyilkolta meg a hit elhagyásáért. A történész ezért tegye erkölcsi kötelességévé a ragaszkodást a történelmi igazsághoz, amely nem csupán igaz adatok, tények felsorolása, hanem a fejlődés menetének kifejeződése is./32/

Vasvári nézetei szerint a történetírás nevelési feladata teljesítésének egyik legjobb eszköze, ha a történész szépirodalmi szinten műveli hivatását. Az eddigi történeti irodalom nagy hibája, hogy tudósok részére készült, az élettől elzárkózva. De ha a történetíró nemcsak tudós, hanem irodalmár is, akkor a történelem nemzeti közkinccsé válhat. Ha a történeti igazság megőrzése mellett - aminek nem mond ellent az irodalmi teljesítmény - az életnek, a közvéleménynek ír, akkor neveli is a nemzetet. Mert a hazai történelem terjesztésének leghatásosabb fegyvere a dráma- és regényirodalom. "A honi történet tudása nélkül nincs honszeretet" - és Katona József ezt a célt jobban szolgálta Bánk bánjával, mint

a közvéleménytől elforduló történetírás./33/

A történetírásnak mindig maga előtt kell tartania a korhű szemlélet elvét: korhűség a nemzetek, és korhűség a személyiségek megítélésében. "Midőn én nemzetek kifejlődéséről beszélek, mindig igyekszem velök egy korba magamat helyezni, mert a tények fölött tisztán itélni csak így lehet."/34/ Egy felvilágosodottabb század korszellemének nevében megítélni egy letűnt századot történelmileg igazságtalan és nem vezet sehova. Elmúlt századok nagy személyeitől nem szabad számonkérni a 19. század szellemét, mert az ember ugyan egyre jobban uralkodik a természet felett, de az ember felett korszellem uralkodik. Azonban a személyiség saját korszellemének nevében már megítélhető: a gonoszság és önzés az egyesben van. Vasvári tehát erkölcsi alapon ítéli meg a történelem szereplőit, ezen az alapon állítja fel a történelmi személyiség három típusát:

Az első típusba sorolja azokat a "nagy férfiakat", akiket az emberiség boldogítása vezet, a céljuk a világszabadság, világboldogítás, de kétségekkel küszködnek a végrehajtást illetően. A "világot szolgáló" emberrel állítja szembe a "kózmopolitát", mint annak szöges ellentétét, aki "nagy férfinak" képzeli magát, de nem tartozik a történelmi személyiség egyik osztályába sem. Világpolgárnak, az emberiség aposztrofálásának nevezte magát, erőnek-erejével akarja boldogítani a világot, de honáról elfelejtkezik. A második típus a "hazafi", aki nemzetének akar használni és ezzel közvetve az egész emberiségnek használ. Ezek többen vannak, mint az előbbieken, mert "az egész világnak igen kevés ember szolgálhat: honának mindegyik."/35/ A harmadik típus, akinek hajlama van a szépre, de életcél hiányában nem fejlesztette ki magában. Megvan az ereje a cselekvésre, de tetteinek nem tud irányt adni. Ezért tevékenysége ösztönös és természeti jellegű, ő a természet neveletlen fia.

Nem az a történelmi nagyság tehát, aki a legnagyobb csatákat vívja, se nem az, akit milliók ismernek el és vetik alá magukat akaratainak, hanem az, aki történelmileg szükségszerű célt tud adni életének és cselekedni is tud irányában./36/

Szabadság és szükségszerűség, szabad akarat, szabad válasz-

tás, szabad cselekvés, de történelmi szükségszerűség, tehát az adott korban, a kitűzhető legmagasabb cél felé - ezek Vasvári elvei a személyiség megítélésében.

Az életrajzi történetírás feladata ezekből az elvekből következik. Zách Felicián, Bánk bán, Csák Máté, Székely György, Rákóczi Ferenc, Zrínyi Miklós - egy-egy szereplője Vasvári történeti munkáinak - megítélése, tehát csak a korba visszahelyezve lehetséges, a korszellem ismerete szükséges életük helyes leírásához. Enélkül a történetíró csak egy hajóst mutat meg a történelem tengerétől elszakítva. Pedig a hajós sorsa a történelmi viharoktól, mullámharcoktól függ. A jellemek esetleg a jelen korban elveszítik nagyszerűségüket, minthogy alapjuk, a korszellem már nem azonos a jelenkor szellemével. De saját korukban eleget tettek a kor követelményeinek és előkészítették az utat az utókornak. Búskeség volna a jelenkor elveit, mint csálhatatlanokat és legjobbakat a múlt elé állítani példának, mert a jövő majd túlhaladhatja, és megmutathatja ezek jelenhez kötődő voltát./37/

4. Vasvári nézetei a vallásról és az egyházzól

A vallásról alkotott elvei, a felvilágosodás valláskritikájának szellemében a történetiséget fogalmazzák meg: az istenhit nem öröktől fogva adott, hanem keletkezett.

A vallás eredetéről szóló írása így írja le megszületését. Az ősember megmagyarázhatatlan természeti jelenségekkel találja magát szembe. Mozgásokat, változásokat lát, de nem látja ezek okát. Csak a művet látja, de nem látja a mestert. A természet "hagragjával" találja magát szembe - az ember fél és térdre esik. "Az ember viszonyba hozák magukat a természetben működő láthatatlan hatalommal, s ehhez csatolák önsorsukat, ettől vártak áldást és kárhozatot."/38/ Így fogamzik meg a vallás eszméje: az ember fél^{ek}lelmének bálványt állít, és imádkozik hozzá.

Az őskorban a vallás és műveltség, vallás és művészet szorosan összekapcsolódtak egymással. Ezért fontos az ősi vallások vizsgálata, mert adatokat nyújt az ősi civilizációról.

A hit első képviselői a sámánok és varázslók különleges tudásukkal bámulatba ejtik a tömeget és "aki bámul az nem gondol

kokodik."/39/ Ezt a "kiskorúságot" használja ki az "ikerzsarnokság" a hatalom megalapítására és fenntartására. Egyház és állam összefonódása a vallásban az uralmat és alávetettséget szolgálja. A keresztény ideológia felségsértés az ember természeti jogai ellen: az isten kegyéből uralkodó hatalomnak a nép a keresztény erények jegyében vesse alá magát. Engedelmisség, belenyugvás, önmegtagadás, alázatosság, ezek azok az erények, amelyek biztosítják, hogy az alávetettek türjenek és dolgozzanak.

"A vallás hazug szavaival megszentelik a zsarnokság bilincseit. /40/ - mondja Vasvári.

Ha az ember gondolkodik, és szembetalálja magát a theodiceai ősi kérdésével: igazságos-e az az Isten, aki a többség szenvedését kívánja? aki eltűri az igazságtalanságot?, az egyház rögtön kész a válasszal: a bűnbeesés Isten minden cselekedetét igazságossá teszi. És ez az egyház fő bűne: mert ezzel az akaratot és a személyiséget gyilkolja meg. Az ember cselekvési ereje csirájában elhal, gondolatait eretneknek nyilvánítják, belenyugszik sorsába és huzza tovább az ígát. "A világi zsarnokság csak a testet gyilkolhatja meg - a vallási zsarnokság meggyilkolja a szellemet is, s az embert élő géppé alacsonyítja."/41/

Vasvári azért értékelte pozitívan Csák Mátét, mert saját kora problémáit: az egyház alóli felszabadulást vetette vissza Csák korába. Ő az a "nagy férfiú", akinek szellememeghaladja százada szellemét, megtagadja a pápai adó fizetését, az egyházi befolyás ellen harcol. A "nemzeti szabadság védszobrának", a "lélekfüggetlenség félistenének" halálát fél ország gyászolja./42/

Felcsendes volna vitába szállni Vasvári értékelésével, mert Csák Máté csak ürügy, csak eszköz annak kifejezésére, hogy saját kora egyik nagy feladata az állam és egyház szétválasztása.

Ki kell venni a vallás kezéből a nevelést, mert a népfordalmaknak két feltétele van: a zsarnokság és a felvilágosultság. A hatalom türhetetlensége előidézi, a személyiség emancipációja eredményessé teszi a fordalmat. Ezért szükséges az egyházat megfosztani nevelési jogaitól és nagykorúsítani a népet: szellemi egyenjogúsítása lehetővé teszi anyagi erőinek kifejtését. Anyagi

erő és szellemi hatalom - ez az a két tényező, amely biztosítja a nemzeti előrehaladást, "mert az ész gyenge erő nélkül, s az erő iránytalan ész nélkül."/43/

Fel kell tehát világosítani a népet és mozgalmával kifordítja a világot sarkaiból./44/

- . -

Vasvári Pál filozófiai elvei távolról sem alkotnak egységes rendszert. Átveszi a hegeli dialektika nagy vívmányát a fejlődés-gondolatot, de ugyanakkor a megszüntetve-megőrzést, mint a haladás fő jellemzőjét elveti. A világszellem abszolút függetlenségével szemben áll az egyéniszellem, amely korlátozza függetlenségét: mint rosszakarát minden bűn okozója, a Szellem tiszta kifejlődésének meggátolója.

Történelemszemléletének alapvető idealizmusa ellenére társadalmi, gazdasági tényezőkről beszél. A történetíró kötelességévé teszi a korhű szemléletet, Csák Máté korán mégis saját korának problémáit kéri számon. Hirdeti, hogy egy évszázad csak olyan eszméknek hódolhat, amelyeket időszzerűvé tett szelleme, mégis megkísértik az utópiák. Tisztában van szabadság és szükségyszerűség összefüggésével az egyén cselekedeteiben, mégis az emberek mozgatóerejévé az erkölcsi meggyőződést teszi meg. Következetes forradalmi cselekvést hirdet, de számára a történelmi tett etikai kérdés.

Miben rejlik mégis Vasvári írásainak ereje? Szigorú erkölcsisége, őridői meggyőzői készsége, forradalmisága, amely minden gondolatát áthatja, és nem utolsó sorban kissé patetikus, de szép irodalmi stílusa, - ezek azok a jellemzők, amelyek irodalmi élményt nyújtanak Vasvári olvasása közben, és hajlamossá teszik még a kritikus szemű olvasót is filozófiájára és történelemszemlélete ellentmondásainak elfelejtésére.

Végül egy esetleges félreértést szeretnék elkerülni. A dolgozat témájánál fogva egyoldalúan mutatja be Vasvári személyiségét. Filozófiájának ellentmondásaiból nem következik, hogy személyiségében is ellentmondásos lett volna. Elsősorban aktív forradalmár volt, cselekedeteiben következetesen vitte végig azt a célt, amit

kitűzött maga elé. Az egyetemi ifjúság vezetésétől egyenes ut vezet a Rákóczi-szabads csapat vezetéséig a gyalui havasokba, ahol 23 éves korában elesett.

- . -

Jegyzetek

- /1/ Kb. 1844-től 1849-ig, haláláig irt. Írásainak jórésze odave tett megjegyzésekből, széljegyzetekből, aforizmákból áll. Kéziratait az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Egyetlen könyve: "Vasvári Pál: Történeti Névtár. Élet és jellemrajzok. I-ső füzet. Pest, 1848.-Magyar Mihalý". Irt egy befejezetlen cikksorozatot "Írányeszmék" címen az Életképek 1848.7.,10.,13.,14.,16.,17.számaiban. Nagyobb írásai közé tartozik még a "Zrínyi Miklós, a költő" c. életrajz, amelyet a Kisfaludy Társaság 1847-ben meghirdetett pályázatára irt, és amelyet 15 arannyal jutalmaztak. Ezen kívül irt még cikkeket, és csak a feldolgozás számára alkalmas, megnevezhetetlen műfajú írásokat.
- /2/ Horváth Mihály történeti elvei a nemzeti történelem organikus felfogásán alapszanak: a történelem tárgyalásában az idegen kormány és a nemzet állandó ellentétét állítja középpontba. A történelem előrehaladása, mint a nemzeti függetlenségért vívott harc jelenik meg. /L. erről bővebben: Fenyő István: Haza és tudomány, A demokrácia történetirója: Horváth Mihály reformkori történetírásáról. Bp. 1969., 101-112.o., 115.o./
- /3/ Hegel: A szellem fenomenológiája. Bp. 1961., 103.o.
- /4/ Thallóczy Lajos: Vasvári Pál, s a pesti egyetemi ifjúság. Bp. 1882. 11.o.
- /5/ Vasvári Pál válogatott politikai írásai, Bp. 1948. 110.o./továbbiakban: v.p.i./
- /6/ "Az ember szabadnak született, és mégis láncokat hord." Rousseau: Du contrat social, Paris, 1882. 16.o.
- /7/ v.p.i. 125.o.
- /8/ Vasvári Pál válogatott írásai, Bp. 1956. 207.o./továbbiakban: v.p.i./
- /9/ v.p.i. 110-112.o.
- /10/ Az öntudatra ébredés gondolata analóg Hegelnek A szellem feno-

menológijában Az öntudat önállósága és önállótlanága; uralom és szolgaság cím alatti gondolatokkal. Itt arról beszél Hegel, hogy az ur-szolga viszony az egyének öntudatának szabad vagy nem-szabad voltával magyarázható. Ha a szolga öntudatra ébred, vagyis kiszabadítja öntudatát önállótlanágából, megszűnik szolga lenni.

- /11/ Pándi Pál:Kisértetjárás Magyarországon /Bp.1972./ c. könyvében idézi ezt a kiadatlan jegyzetet, 3o8.o.
- /12/ L.erről bővebben: Heller Ágnes tanulmányát: "A polgári társadalom racionalista utópiája", megjelent: Hobbes: Leviatán c. könyvben,Bp.197o.
- /13/ v.i.189.o.
- /14/ "A történeti események kifejlődési folyamata", "A vezéreszmék célja", "Irányszémek", "Életünk és a történet", "Az emberiség földi célja és a világsszellem fejlődése".
- /15/ Hegel: Előadások a világtörténelem filozófiájáról,Bp.1966. 51.o.
- /16/ Uo.13.o.
- /17/ Vasvári életében megjelent Michelet művek, amelyeket feltehetően ismert: "Des Jésuites",1843., "La pretre, la femme et la famille",1845., "Le peuple",1846., "A francia forradalom története",1847.
- /18/ Életképek,1847. évi 19.,2o.sz.
- /19/ Pándi Pál: Kisértetjárás Magyarországon, 3o3.o.
- /2o/ v.i.289.o.
- /21/ Hegel: Előadások a világtörténelem filozófiájáról,2o.o.
- /22/ v.i.151.o.
- /23/ v.p.i.124.o.
- /24/ v.p.i.23.o.
- /25/ v.i.211.o.
- /26/ v.p.i.52.o.
- /27/ v.i.19o.o.
- /28/ v.p.i.62.o.
- /29/ v.p.i.62.o.
- /3o/ v.p.i.61.o.
- /31/v.p.i.19.o.

- /32/ v.p.i.116-117.o.
- /33/ v.i.199.o.
- /34/ v.p.i.22.o.
- /35/ v.p.i.42.o.
- /36/ v.p.i.45.o.
- /37/ v.p.i.46-48.o.
- /38/ v.i.221.o.
- /39/ v.i.225.o.
- /40/ v.i.229.o.
- /41/ uo.
- /42/ v.i.237-242.o.
- /43/ v.i.187.o.
- /44/ v.i.212.o.

- . -

A jegyzetekben nem szereplő irodalomjegyzék

- Vasvári Pál: Történeti Névtár. A hazánkban szerepelt nevezetes férfiak és hölgyek élet- és jellemrajzai. Pest, 1848.
- Vasvári Pál: Az emberi műveltség vázlata, Pesti Divatlap, 1848. 16. 17.sz.
- Vasvári Pál /cim nélkül: Jelacic visszavonulásával kapcsolatos cikk/ Márczius Tizenötödike, 1848. okt. 20.sz.
- Vasvári Pál: Irjunk memoire-okat, Pesti Hirlap, 1849. jun. 12.sz.
- J.J.Rousseau: Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, Amsterdam, 1755.
- H.Michelet: A francia forradalom története, Kolozsvár 1884-1886.
- É.Cabet: Voyage en Icarie, Paris, 1842.
- Oroszhegyi Józsa: Vasvári Pál életrajzához és emlékéhez, Hazánk s a Külföld, 1867. 49.sz.
- J.L.: Egy pár adat Vasváriról
- V.P.: Emlékezés három pesti szónókatáról a márcziusi napokban/ Hazánk s a Külföld, 1868. 22-23.sz.
- Vasvári Pál személyleírása, 1849. január 29., Abauj Kassai Közlöny, 1878. 46.sz.
- Vasvári Pál életéből, Függetlenség, 1886. 77.sz.
- Tamás Ernő: Vasvári Pál - a közíró és történelembölcse, Literatura, 1938.

- Horváth Mihály: 25 év Magyarország történetéből 1823-48., Genf, 1864.
- Fekete Sándor: Vasvári Pál 1826-1849., Bp. 1951.
- Fekete Sándor: A márciusi fiatalok, Bp. 1950.
- Kardos László-Fekete Sándor: Vasvári Pál Akadémiái, Bp. 1947.
- Rubin Péter: Vasvári Pál, Bp. 1947.
- Prohászka Ottokár: Emlékezés Vasvári Pálról, Bp. 1927.
- Pándi Pál: Utópista szocialista eszmék a reformkori Magyarországon, Bp. 1965.
- Pándi Pál: Új eszmék a láthatáron./Adalékok a francia szocializmus-kommunisztikus eszmék terjedéséhez a reformkori Magyarországon/Bp. 1970.
- Petőfi és kora./szerk: Lukácsy S.-Varga J./, Bp. 1970.
- Lukácsy Sándor: A márciusi ifjak, Valóság, 1964. 12. sz.
- Lukácsy Sándor: Petőfi és Cabet, Bp. 1966.
- Jordáky Lajos: A márciusi ifjúság, Kolozsvár, 1945.
- Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1755-1848., Bp. 1963.
- Várkonyi Ágnes: A pozitívista történeteszmélet, Bp. 1970.

- . -

a történelemoktatás kérdései

DONÁTH PÉTER

Kísérlet a marxizmus-oktatás új módszerére a harmadik osztályos középiskolai történelemtanításban /Vázlat/

"Egy új kultúra megteremtése nemcsak azt jelenti, hogy egyénileg "eredeti" felfedezéseket teszünk, hanem azt is, és kiváltképpen azt, hogy a már felfedezett igazságokat kritikailag terjesztjük, mondhatni "társadalmasítjuk", s ezzel az élő cselekvések alapjává, a koordináció s a szellemi és erkölcsi rend elemévé változtatjuk. Ha sok-sok embert rávezetünk arra, hogy koherensen és egységesen gondolják el a jelen valóságot, akkor ez fontosabb és "eredetibb" filozófiai tett, mint ha egy filozófiai "lángelme" felfedez egy új igazságot, amely kis értelmiségi csoportok birtoka marad."

/Antonio Gramsci/

Minden történelmi korszakot, témát sokféleképpen lehet tanítani. Áll ez az "Ipari forradalom és hatása a társadalomra", valamint "A marxizmus három forrása és három alkotórésze" témákra is. Az általam választott alternatíva megkívánta, hogy többé-kevésbé el-

térjek a gimnáziumi tankönyv beosztásától, ill. bizonyos részeket részletesebben tárgyaljak. Nem mindig áll a szólás: "a kevesebb több". Ha a probléma kicsit részletesebb leírása, "körüljárása" a megértést sikerrel előmozdítja, könnyebbé teszi, nem jelent túlterhelést az anyag kibővítése. Különösen nem, ha - mint ezt az összefoglaló kérdések bizonyítják - a számonkérésben ez a többlet alig jelentkezik.

Fokozott figyelmet követel ez az anyagrész abból a szempontból, hogy itt az elméleti problémák, a történelmi folyamat történeti-logikai elemzése kerül előtérbe. Nem szabad, hogy fejtegetéseink megragadjanak az absztrakció szintjén, állandóan reflektálnunk kell a valóságos történelmi folyamatra, eseményekre, ily módon igyekezhvén elkerülni azt a veszélyt, hogy a gyerekekben ezek az általános összefüggések a történelemtől alkotott korábbi képzetektől elszakítva, mintegy "amellett" jelenjenek meg.

A középiskolai történelemoktatási folyamat egészét szem előtt tartva kell beágyaznunk ezt a marxista világnézet kialakítása szempontjából olyannyira fontos anyagrészt a megismerési folyamat egészébe. Támaszkodnunk kell a tanulók korábbi ismereteire, fel kell idéznünk, megszerezniük kell az általuk már korábban "tanult" fogalmakat /pl. osztályok, osztályharc, forradalom, merkantilizmus stb./, valamint törekedniük kell azok további "gazdagítására" is. Az új fogalmak fokozatos, az anyagban való előrehaladásnak megfelelő bevezetése, tartalmuk egyre mélyebb elemzése, felmutatása, sokat segíthet a gyerekek - ösztönös - tulzott egyszerűségekre való törekvése, "skatulyázgatása", mecha-

nikus /nemegyszer értetlenséggel párosuló/ fogalomhasználatát elleni harcunkban. /Gondoljunk pl. a "bérmunka-tőke ellentéte, harca" fogalom gazdagodására: Míg "az ipari forradalom és hatása a társadalomra" témánál - mintegy megmaradva a ricardoi szinten - csak a bérharcban /az elosztási szférában/ felmutatható munkás-tőkés-ellentét alapján tárgyaljuk a kezdeti munkásmegmozdulásokat, addig a **marxi** politikai gazdaságtan "kialakításakor" megmutatjuk a kizsákmányolás forrását, a többletmunkát./ A tanítás ilyen folyamata természetesen csak az egész anyagrészt - az ily módon "jól formált", "teljes" fogalmak alkalmazása révén történő - összefoglalásával zárulhat le.

A "tét", amelyért munkálkodunk jelentős: siker esetén ez az egy hónapos munka jó elméleti alapot adhat a klasszikus kapitalizmus, az imperializmus, a proletárforradalmak történetének tanulmányozásához, sőt nagy mértékben ~~megkönnyítheti~~ a "Világnézet" c. tantárgy oktatását is.

Az alábbiakban leírt vázlat elképzelésem szerint a tanári magyarázat egy lehetséges fonalát igyekszik megadni, s így természetesen bővebb anyagot tartalmaz, mint amennyit a diákoknak ismerniük kell. Az összefoglaló kérdések pedig a tanulókkal szemben támasztott követelmények ~~hivatottak~~ bemutatni.

Mindez nem pusztán egy teoretikus ~~kísérlet~~ eredménye: 1972 novemberében az itt leírtaknak megfelelően tanítottam az anyagrészt az Apáczai Csere János Gimnázium III./b. és III./d. osztályaiban. Nem feledve, hogy a belvárosi gimnázium két osztályának reagálásából lehetetlen általánosítanunk, elmondható, hogy a diákok többsége

számára az anyag érthető, követhető volt. Utólag kikért véleményük szerint nem érezték túlterhelésnek az így kibővített anyagot, annak ellenére sem, hogy a tankönyvtől való eltérés bizonyos nehézséget jelentett számukra a felkészülésben.

AZ IPARI FORRADALOM ÉS HATÁSA A TÁRSADALOMRA

/1.-3. óra/

1.óra/ I. Ismétlés: a gyarmatosítás hatása Európára./Spanyolország, Portugália, - Námetsalföld, Anglia/
A tőkés társadalom kialakulási folyamata: eredeti tőkefelhalmozás, bekerítések, törekvés a feudális korlátok megszüntetésére. /Konkrét utalás e korlátokra./
Az angol és francia polgári forradalmak. Különbségeik.
A tőkés termelés általános feltételei, kialakulásuk folyamata.

II. A céhes és manufakturabeli termelés azonos és alapvetően különböző vonásai, összefüggésük a piaci viszonyokkal.
A manufaktura-termelésre történő átmenet konkrét történeti formái.

A manufaktura mint a tőkés termelés modellje - a termelőeszközök és a termelési folyamat állandó forradalmasítása szükségszerű a tőkés szempontjából.

/Táblai rajzok. Itt: 1.sz. melléklet A, B rajzai/

Az "ipari forradalom" fogalom kettős jelentése:

a./ a gyáripari termelés kialakulása mint az emberiség története új korszakának kezdete; elvileg korlátlan termelékenység-növekedés.

b./ adott történeti korszak: a manufaktura termeléstől a gyáripar kialakulásáig terjedő időszak.

Angliában kb.: 1760-1840-ig.

/Táblarajz. Itt: 1.sz. melléklet C rajza/

III. Az ipari forradalom technikai ujitásai: először a könnyűiparban. Miért ott? /korlátlan piac, ~~kis~~ befektetés, rövid termelési ciklus /

Ujitások: szövés, fonás fejlesztése, /Kay, Hargreaves, Arkwright, Roberts, Cartwright, Jacquard stb./

Erőgép-igény. A nehézipar fejlődése, a közlekedés s a szállítás forradalmasítása: Watt, Fulton, Stephenson, Mac Adam, Morse, Derby-család, Maudslay stb.

/Képek bemutatása a találmányokról, s fogadtatásukról - gunyrajzok./

A csucs: a gépet is géppel gyártják, a gépipar kialakulása Tömegtermelés. Az egységes világpiac kialakulása.

"áruinak olcsó ára az a nehéztüzérség, mely ledönt minden kínai falat..."

A gyarmatnak mint nyersanyag és munkaerőforrásnak valamint piacnak a jelentősége nő.

/Adatok az Indiába és Dél-Amerikába irányuló angol pamutszövet export növekedéséről./

2.óra/ I.A társadalom két osztályra szakadása: burzsoázia és proletáriátus.

Az osztály lenini meghatározása.

/1851-ben Angliában 4,8 millió bérmunkás./

Az angol polgári forradalmat lezáró "Dicsőséges Forradalom" kompromisszuma az ipari forradalom előfeltétele.

Az ipari forradalom hatása: a megerősödött ipari burzsoázia harca a polgári átalakulás végigviteléért, a "laissez.." elv általánossá tételéért, a politikai hatalomért.

/toryk-whigek harca, 1832: parlamenti reform, 1846: a gabonavámok eltörlése/

II.A mezőgazdaság bizonyos fejlettségi szintje az ipari forr. előfeltétele./tömegek felszabadulása a mezőgazdasági munka alól/

Városok fejlődése. Demográfiai robbanás.

A sajátos történelmi szituáció "örök természettörvénnyé"
tétele: Malthus. Orvossága: születésszabályozás, háború.
Kritikája. /A politikus Indira Gandhi és a teoretikus
Malthus születésszabályozási javaslatának összehasonlítása/
Az ipari forradalom következménye: mezőgazdasági gépgyártás.
Összefoglalás: a polgári átalakulás és az ipari forr. kap-
csolata.

a mezőgazdasági fejlődés és az ipari forr.
kapcsolata.

a gyarmatok és az ipari forradalom.

3. óra/ I. A "szabadversenyes kapitalista társadalom" további jellem-
zése, alapellentmondásainak néhány megfogalmazása:

munka - tőke

proletáriátus - burzsoázia

társadalmi termelés - egyéni elsajátítás

/A burzsoá - proletár ellentét itt még csak általános meg-
ragadása; a tőkés érdeke az olcsó munkaerő. A kizsákmá-
nyolás bizonyítása csak később./

II. A tőkés termelés célja: a nyereség, a profit - a pénz.

A tőkés számára közömbös, hogy milyen konkrét munkába fekte-
ti tőkéjét.

Az "absztrakt" és "konkrét" munka fogalma. /rajz/

Tőkeátcsoportosítás. A piac szabályozó szerepe. Válságok le-
hetősége. Az első gazdasági "világválság": 1825.

III.a./ A proletáriátus kialakulása. Kettős "felszabadításuk".

Helyzetük változása: parasztból gyári munkás, céh-mester-
ből gyári munkás, tömeges együttlakás, embertelen munka-
és létkörülmények, női- és gyermekmunka, hosszú munkaidő..

/Képek bemutatása, idézet a Tőkéből./

A munkaerő-piac kialakulása.

Érdekeik kezdeti félreismerése: a másik munkás ill. a gép
mint konkurrencia. Luddisták.

Ösztönös megmozdulások, felkelések. /Lyon, Szilézia takácsai/

A felkelés és forradalom különbsége.

b./A munkásszervezkedések megindulása, érdekeik lassu, fokoza-
tos felismerése: műhelyen belüli, gyáron belüli, szakmai
szervezkedések /trade-unionok/ elsősorban szociális körül-
mények megjavításáért.

Osztályközösségük lassu felismerése: "Nagy Nemzeti Egyesi-
tett Szakszervezeti Szövetség" megalaku-
lása.

c./Politikai szervezkedésük kezdetei: a chartizmus.

A kapitalista társadalom keretein belül, a parlamentbe
jutva akarják céljaikat, helyzetük radikális változását
elérni.

Követeléseiket Chartákba foglalták.

/ Az első Charta részleteinek felolvasása./

"Alázatos kérés" - fenyegetés, ingadozás.

/ 1848-ról később, a forradalmakkal együtt szólnak./

d./Gyári törvények: 1842, 1844, 1847...stb.

A női és gyermekmunka korlátozása.

Munkaidő: 10 óra.

- . -

A MARXIZMUS HÁROM FORRÁSA ÉS HÁROM ALKOTÓRÉSZE

/4.-14.óra/

A gimnáziumi történelemanyag tanítása során talán soha sem adó-
dik jobb alkalom arra, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődéssel
párhuzamosan szemlélíthessük a tudomány fejlődését, bemutathassuk,
érzékelthessük, hogy a "tudomány kérdései" mennyire a kor, a tör-
téneti valóság "kérdésekké általánosított" problémái, s azt, hogy
ezek a kérdések, s a rájuk adott "válaszok" /Lukács/ hogyan váltak

érettebbekké, teljesebbekké a valóságos történelmi helyzet alakulásának "megfelelően". Ragyogó lehetőséget nyújt ez az anyag részük között arra is, hogy bemutathassuk: miért képtelen az adott történelmi kor tudománya, a maga osztályálláspontjáról, ill. az ebből adódó metodológiai előfeltevések alapján megválaszolni a kor alapkérdéseit, s hogy Ricardo után a polgári közgazdaságtan hogyan, miért válik az apológia fegyverévé.

Lehetetlen nélkül az elmélet-történeti áttekintés nélkül helyesen értékelnünk azt a forradalmi fordulatot, amit Marx és Engels eredményei jelentettek a társadalomtudományok területén. A marxizmus filozófiát, politikai és gazdaságtant megelőző elméletek, valamint a klasszikusok nézetei fejlődésének legalább vázlatos bemutatása nélkül Marx és Engels alakja nem kisebb csodaként tűnhet fel a gyerekek szemében, mint a Zeusz agyából teljes fegyverzetében kipattant Pallas Athene figurája. Ne áltassuk magunkat: azzal, hogy megjegyezzük - mint ez gyakorlat -, hogy Smith és Ricardo már Marx előtt kidolgozták a munkaértékelméletet, semmivel sem válik áthatóbbá az így teremtett misztikus köd. Ez annyit ér kb. - visszavetve az előbbi hasonlathoz - mintha Athenét az istenek királya és neje természetes módon született gyermekeként fogná fel, míg magát Zeuszt továbbra is csoda szülőjének tekintenénk...

Tudjuk, hogy az ilyen misztikus, érthetetlenül zseniális, "ember-feletti ember" teremtése az oktatásban legalapvetőbb céljainknak mond ellent, annál is inkább, mert egy "történelem feletti" történelmi személy módszerének és tanításának magyarázata sem lehet más, mint dogmatika.

E veszély elkerülését kíséreltem meg - lehet, vitatható módon - a tankönyvtől való eltéréssel az utópikus szocializmus, a polgári közgazdaságtan /nemzetgazdaságtan/, a klasszikus német filozófia, valamint a marxi történelemfelfogás tanításakor. Az "eltérés" helyénvalósága mellett szólt az is, hogy pl. az érték-felfogásnak, vagy egyéb fogalmak fokozatos "gazdagodásának", "formálódásának", "rugalmasságának" bemutatása jó alapot nyújthat a marxista ismeretelmélet foglmainak tisztázásához is, legalábbis ami a megismerési folyamat történeti felfogását illeti.

- . -

1.óra/ A "három forrás" kifejezés magyarázata. E "források" közös vonása: ugyanazon korszaknak, a tőkés társadalmi rend kialakulása, valamint a francia forradalmat követő periódusnak visszatükröződése valamennyi, sajátos tudományos területének megfelelő módon.
A gondolkodók megítélésének lehetséges szempontjai.

I. Az utópikus szocializmus

A "szocializmus" fogalom magyarázata.

Utópiák a korábbi anyagban: Platon, Campanella, Morus stb.

Az utópia lényege.

/ Célszerű a tanulók figyelmébe ajánlani Engels: "A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig" c. munkáját./

Babeuf /1760-1797/:

Előzmény, ugyanakkor alapvetően különbözik az alábbiaktól:

1796.

"a javak és a munka"közössé tételének gondolata

A "mindenkinek egyenlően" elv meghirdetése. /Összehasonlítás a "mindenkinek munkája szerint" és a "mindenkinek szükségletei szerint" elvekkel./ Eszköze: az összeesküvés.

Saint-Simon /1760-1825/:

Élete. Gróf.

"Hegel mellett a legegyetemesebb koponya..."

/Művei felsorolása./

Rendszerének célja: "a legnagyobb létszámú osztály
felemelése".

Eszköze: a filozófia, mely a társadalmat megszervezi.

Történetfelfogása: "organikus" és "kritikai" korszakok váltakozása. / Dialektikus gondolat! /

Feladatunk - írja - az új organikus korszak megszervezése.

A társadalom Saint-Simon szerint az "iparosok" és a "henyélők" osztályaira tagozódik. /Parabólájának felolvasása, értelmezése a restauráció-korabeli Franciaország viszonyaira./

Kritikai elemek Saint-Simon tanításában.

A társadalom vezetői a "legnagyobb iparosok" kell, hogy legyenek.

Elképzeléseinek megvalósítását kérése meghallgatásától várja: "Támogassanak engem Uraim!"

Saint-Simon osztályfelfogásának bírálata.

2.óra/

Fourier /1772-1837/:

Kereskedő. Autodidakta.

Főműve: "Az általános egység elmélete"

A világot az ember végett teremtték - felfogása szerint. Az ember célja: a boldogság, ami nem más, mint gazdagság és egészség. / Az egészség: a lélek hajlamainak kellő aránya. /

Eddig: "a szegénység magából a bőségből fakadt".

A rossz hajlamok uralkodnak az embereken.

A termelés anarchiája és a kereskedők élősdisége minden baj forrása.

Felleléssel új történelmi korszak kezdődött - feltételezte Fourier - a "garantizmus" korszaka, amelyben

a "harmónia", a falanszterek világának lehetősége teremtetődött meg.

E világ kialakításának alapja: "a hajlamok vonzástörvénye".

Falanszter-elképzelésének jellemző vonásai:

- tervszerű termelés, önellátás.
- a munka és az erkölcs kiemelt szerepe.
- a magántulajdon megmarad.
- a tiszta jövedelem elosztási arányai:

5/12, 4/12, 3/12.

Földhözragadt, részletekbe menő leírás, szabályozás.

/Részletek felolvasása./

A megvalósítás elképzelt eszköze: a fogadóóra...

Owen /1771-1858/:

A gyakorlat embere, iparos, majd gyáros.

1. "filantróp" korszaka: New Lanarck

A "jóléti társadalom" sikeres anticipálása.

Szociális intézkedések, iskoláztatás stb. a profit csökkenése nélkül.

2. fourierista-kommunistikus kísérlete: "Új Harmónia"

A telepen "teljes egyenlőségen és önkormányzaton nyugvó alkotmány". /Részletek felolvasása./

Jelentősége: illusztrálja /nem bizonyítja/ a fourierista elképzelések szükségszerű csődjét.

3. Kapcsolódása a kezdeti munkásmozgalmakhoz:

Felismeri - mert korábban ez már lehetséges - a munkásmozgalomban rejlő erőt a proletáriókus helyzetének megjavítására. /szövetkezetek mozgalom, munka-cserebank, Országos Trade-Union Szövetség stb.../

Mindez természetesen a tőkés társadalom keretein belül.

A Tankönyv és a Szöveggyűjtemény elolvasása után önállóan megválaszolandó kérdések:

-Miért utópikusak az utopista szocialisták?

/ld. a Tankönyv Marx-idézetét/

-Melyek az előremutató gondolatok náluk?

-Miben különböznek Babeuftól? /Eszközeik és céljaik tekintetében/

- . -

II. A polgári közgazdaságtan /nemzetgazdaságtan/

3.óra/ A polgári közgazdaságtan kialakulása: a tőkefelhalmozódás, a nagyarányú és rendszeres kereskedelem, a tőkés típusú termelés kialakulásával, majd általánossá válásával a gazdasági tevékenység a társadalom figyelmé középpontjába került. Az árutermelés a társadalom "céljává" válik /az öncél értelmében/, s fokozatosan strukturáját is meghatározza. A gazdaság, a piac megismerése létszükségletté válik.

A burzsoázia haladó szerepe a korszakban - igaz törekvés a társadalmi valóság megismerésére.

A tőkés társadalom s ezzel a polgári közgazdaságtan "alapkérdései":

A./ Miből, honnan származik a gazdagság? /Mi a tiszta haszon, a profit, az értéktöbblet forrása?/

B./ Mi szabja meg egy áru értékét?

C./ Ki miként részesedik a termelt javakból, a társadalom által termelt összértékből?

Az áru kettős jellege s e kettős jelleg összefüggése az "absztrakt" ill. a "konkrét" munka fogalmával. / Az érték meghatározása itt még csak általánosan: az a valami ami az árukban rejlik, ami által a különböző használatú értékkel bíró áruk összehasonlíthatóak a piacon./

I. Az eredeti tőkefelhalmozás korszaka- merkantilizmus

Pénztőke csak a kereskedelemben van. A gazdaságot a kereskedelem oldaláról vizsgálják /tehát a forgalom szférája szempontjából/.

A gazdagságot is a kereskedelemből, a külkereskedelemből származtatják.

Felfogásukban az arany az érték egyetlen megjelenési formája.

II. A pénztőke behatol a termelésbe. A manufaktura korszak közgazdasági nézetei:

Az ipari tőke térhódítása. A bér munka kialakulása a mezőgazdaságban.

Fiziokraták:

A felvilágosítók élcsapata

A "laisser.." hívei.

A./A gazdagság forrása: a termelés, a mezőgazdasági termelés. A tiszta többlet a természet műve, könnyen számbavehető, hiszen az azonos használati értékek mennyiségei /pl. buza/ összehasonlíthatóak.

B./Az érték - felfogásukban - a termelési költséggel azonos.

C./Kizsákmányolás nincs; a "természet ajándéka" a tulajdonosé.
Turgot, Mirabeau stb..

W. Petty /1623-1687/:

A./A gazdagság forrása a termelés, a munka, de új értéket közvetlenül csak a nemesfőmet előállító, kitermelő munka hoz létre.

B./Az áru értéke: a benne megtestesült, az előállítására fordított munka, melynek mértéke az ezen munka elvégzésére kifizetett munkabérért kapható élelemmennyiség.

C./Munkabért a lehető legkevesebbet kell adni: "ha kétszeresét adnátok, feleannyit dolgozna, mint amennyire képes lenne..." /A munkabért a létfenntartási minimumra kívánja redukálni./

Közös vonásuk: valamennyien a munka valamilyen konkrét formáját jelölik meg a gazdagság, az új érték forrásaként, nem a termelő munkát általában. / Ez utóbbi általánosításhoz még további fejlődésre, az árutermelés további általánossá válására volt szükség./

4.óra/

Adam Smith /1723-1790/: filozófus, közgazdász. A fiziokraták kortársa.

Főműve: "A nemzetek gazdagsága, e gazdagság természetének és okainak vizsgálata." 1776.

A./ "A világon minden gazdagságot elsősorban munkával szereztek meg...." / A "minden érték forrása a munka" tétel ösformája. / A termelt össztermékmennyiséget a termelékenység és a munka mennyisége határozza meg.

Munkamegosztás - nagyobb termelékenység.

Az elkülönült termelőket az "önzés" hajtja a piacra. /idealista elképzelés/

" mindenki önzése mindenki boldogsága " /Bentham/

A piacon ahol minden egyes cs ak keresni, haszonnal eladni, gazdagodni akar, a "láthatatlan kéz" teremti összhangot, teremti meg a "harmóniát". /Az emberek akaratától független társadalmi "természettörvények" megsejtése, idealista megfogalmazása: a "kéz"./

B./ Smith nemegyszer "ár"-nak nevezi azt, amit mi értéknek hívunk.

"Minden áru csereértékének igazi mértéke a munka"..írja

Az érték kétféle smithi meghatározása:

a./ "Minden dolog valóságos ára, vagyis amibe annak kerül, aki meg akarja szerezni, a megszerzésével járó fáradság, erőfeszítés....." /Az "absztrakt munka" kiváló meghatározása./

b./ "birtokosának - aki azt el akarja cserélni - minden áru annyit ér, amennyi munkát érte kaphat..."

/ Ricardo kritikája: ez a meghatározás helytelen. Smith

itt bekapcsolja a munka-piacot, s ezáltal a forgalmi szférát általában./

- C./ A tőkés gazdaságban a "gazdagság"-ból mindenki "tulajdona" után részesül:- az "eleven munka" tulajdon után: munkabér.
- a "holt munka" tulajdon után: profit.
- igazságtalan, "munka nélkül" szerzett jövedelem: a földjáradék. /Smith az ipari burzsoázia ideológusa./

Tőkés és munkás viszonya a termelésben igazságos, hiszen nem történik más, mint "élő munka" cseréje "holt munkára". Kizsákmányolás tehát nincs...

Bár tudja, hogy a tőkés társadalom történelmi termék, de esetleges meghaladásának lehetősége fel sem merül nála.

/ Ami érthető is ebben a periódusban./

III. Az ipari forradalom korszakának legnagyobb polgári közgazdászai:

D. Ricardo /1772-1823/:

Harc az ipari burzsoázia és a földbirtokos arisztokrácia között a parlamenti reform és a gabonavámok kérdésében. Ricardo - aki fiatal éveiben maga is tőzseügynök - az első "pártos közgazdász": a whigek híve, érdekeik tudatos képviselője.

Főműve: "A közgazdaság és adózás alapelvei" 1817.

Kapcsolódik Smith-hez, bírálja is.

Történelmietlen szemléletét jellemezve Marx így ír róla: "... az őshalász és ősvadász munkaszerszámai számbavételéhez is a londoni tőzsde 1817-ben érvényes törlesztési szabályai irányadóak a számára."

A közgazdaságtan feladata Ricardo szerint az, hogy "meghatározza azokat a törvényeket, amelyek a megosztást /vagyis az elosztást/ szabályozzák..." /Gondoljunk a tory-whig harcra, e gondolatok "hátterére"!/

- A./ Egyetért Smith-szel: a gazdagság, az érték forrása a munka.
ka.

B./A munkaértékelmélet alapjára helyezkedik.

"Nevén nevezi a gyereket": ő használja először következetesen az "érték" kifejezést.

Az érték - írja - "valami közös, az összehasonlítás alapja".
Bírálja Smith általunk "b"-vel jelzett meghatározását az értékre vonatkozóan.

Belátja: "a hasznosság nem mértéke a csereértéknek, habár nélkülözhetetlen előfeltétele..."

Nem ismeri az ár és az érték különbségét, csak az értékről beszél, s ez az ún. "ritka áruk" esetében vakvágányra vezeti. Azt állítja, hogy ezeknek az áruknak az értéke ritkaságuk arányában nő.

Az érték - mondja - a ráfordított élő és holt munka összege.

Honnan az értéktöbblet? - erre nem tud választ adni.

C./A társadalmi osztályok közötti harc gyökereit az elosztási szférában igyekszik megragadni: a társadalom által termelt értéktöbblet minden történeti "pillanatban" adott mennyiség tehát a különböző társadalmi osztályok csak egymás rovására növelhetik jövedelmeiket. /munkabér, profit, földjáradék/
A fejlődés általa javasolt útja: a profit növelése révén az ipari beruházások növelése - tömegtermelés - olcsóbb áruk - az egész társadalom jóléte fellendül. /Ricardo ugyanis felismeri, hogy a termelékenység növekedésével az egyes áruk értéke csökken./

Összefoglalás: a Marx előtti polgári közgazdaságtan közös vonásai

1. A "laissez..." elvét vallják, harcolnak minden feudális kötöttség, akadály ellen.
2. Fel sem vetik a tőkés társadalom történetiségének /esetleges meghaladása lehetőségének/ problémáját.
3. Nem a tulajdonviszonyokból magyarázzák a gazdaságot, vagy ha igen, tévesen teszik. /pl. Smith/
4. Nem fedték fel az értéktöbblet, a "gazdagság" igazi forrását, s így ismeretlen maradt előttük a kizsákmányolás ténye is.

Ugyanazon történeti kor kérdéseire keres választ, mint a másik két "forrás" a filozófia eszközeivel és szempontjából.

Létrejövésére ható tényezők:

1./ A francia forradalom:

- a történetiség tudatának általánossá válása.
- a társadalom ellentmondásainak, a különböző osztályok, rétegek harcainak szembeötlő példázata.
- a forradalom eredménye az lett, amit senki sem akart /terror; Napóleon; restauráció, ahogy történt; a tökéletes társadalom kialakulása a maga ellentmondásaival/
- a felvilágosodás filozófiájának csődje.

Felvetődött kérdések:

- egységes folyamat-e a történelem?
- van-e fejlődés, haladás a történelemben, ha igen mi által?
- mi az emberiség és az individuum szerepe a történelemben?
- ha nem az ember, ki vagy mi uralkodik a történelemben?

2./ A természettudományok fejlődése.

3./ A kor Németországának viszonyai: széttagoltság, a polgári forradalom nem ment végbe s nem is volt rá lehetőség. /jobbágyfelszabadítás Poroszországban:

1811./

Azt a forradalmat, amit a franciák a történelemben,

"a németek a filozófiában harcolták végig." /Marx/

idealisták: Kant, Fichte, Schelling, Hegel.

materialista: Feuerbach.

1755: "Az ég általános természetrajza és története" című munkájában megalkotja a "Kant-Laplace-féle" hipotézis néven számontartott elméletet.

A világ keletkezett, történeti termék!

6.óra/

HEGEL /1770-1831/

Élete.

"Kora egyik legegységesebb koponyája..." /Marx/

Politikai nézetei: a francia forradalom híve.... az alkotmányos monarchia bálványozója. /A francia forradalomhoz való kapcsolódását érzékeltetendő egy hosszabb részlet felolvasása a "Fenomenológiából"./

A filozófiáról és annak feladatáról:

"Ami az egyént illeti, mindenik korának gyermeke; így a filozófia is saját kora gondolatokban megragadva..."

/Senki sem ugorhatja át saját korát - az utópisták ellen/

A filozófia feladata: ".... az időlegesnek és mulónak látszatából felismerjük a szubsztanciát amely immanens..."

"A történelem filozófiája nem más, mint a történelem gondolkodó szemlélete..."

A világtörténelem:

" az ész képe és tette..."

" a haladás szabadság tudatában, olyan haladás, amelyet szükségszerűségében kell megismernünk..."

"a világ célja: a szellem tudata a mag szabadságáról és épp ezzel szabadságának valósága általában..."

/ a felvilágosodás hatásai/

abszolút szellem, népszellem, szubjektív szellem

Egyén és a történelem:

"Az egyéneket az eszközök kategóriája alatt szemléljük..."

"semmi nagyot a világban nem vittek véghez szenvedély nélkül..."

"A különösből és meghatározottból, valamint ennek negációjából adódik az általános..."

Más jön ki - "az ész csele": "a szenvedélyeket küldi harcba maga helyett..."

A "nagy emberekről": "az idő épp annyira teremtette ezeket az embereket, mint ő általuk teremtetett..."

"Az ember valója tette, tetteinek sora, az, amivé tette magát..."

Dialektika, történeti szemlélet:

"Minden dolog az önmaga történetével..."

"Egy dolog meghatározása - a dolog kifejtése..."

Dialektika: a természetet, a társadalmat a maga keletkezésében, fejlődésében, elmúlásában, ellentmondásaiban, ellentmondásai harcában vizsgálja.

De: a módszer és rendszer ellentétben áll Hegelnél - a szellem csak kibontja önmagát, azt ami eleve meg volt benne.

A filozófia haszna, felhasználhatósága:

"kibékít a valósággal" /a gondolat pozitív és más vonatkozásban negatív tartalmának kibontása/

"igazolni akarja a megvetett valóságot..."

"adott körülmények között..... a monarchikus alkotmány a leghasznosabb..."

A történelemmel kapcsolatos művei: Előadások a világtörténet
filozófiájáról
A szellem filozófiája
A jogfilozófia alapvonalai

" Hegel abszolút szelleme semmi egyéb, mint az elvont, önmagától elkülönített um. véges szellem..."

" Csak a térben és időben való létezés- létezés."

"A hegeli filozófia a teológia utolsó menedékhelye, utolsó racionális támasza."

"A gondolkodás a létből van, de a lét nem a gondolkodásból.

A lét önmagából és önmaga által van."

Művei: Hegel filozófiájának bírálata

A kereszténység lényege

A jövő filozófiájának alapelvei

- . -

A marxizmus "... három alkotórésze"

7.óra/ Marx és Engels élete. /A gyerekek ismertetik/

Korszaki forradalmárok: életük az elmélet és gyakorlat egységének példázata. /Marx, a forradalmár lapszerkesztő Kölnben 1848-ban - a British Museum törzsvendége - az Internacionálé Főtanácsának tagja./

I. Marx nézeteinek fokozatos elhatárolódása a hegeli filozófiától, Feuerbach materializmusának egyoldalúságaitól, a dialektikus módszer "talpra állítása". /A mellékelt Feuerbach-tézisek és a dialektikáról szóló marxi-engelsi idézetek elemzése alapján./

Marx az "egyetlen tudományról". A marxista filozófia egyetlen előfeltétele: eleven emberi egyének létezése. A történelem "szubsztanciája": az ember termelő tevékenysége. A természet humanizálása az emberi "anyagcsere" során. Az ember, saját világa, s éppen ezáltal onmaga "alkotója". Az ember természeti s ugyanakkor társadalmi lény.

A történelem egymást váltó termelési módok sora. / A Német

ideológia a Szöveggyűjteményben található részeinek elemzése./
A termelés meghatározott módja, szervezete meghatározza a társadalom, az állam felépítését, ideológiáját.

Az emberi tevékenység objektivációs folyamat. Az egyes nemzedékek "egymás vállára állva" követik egymást.

Maguk csinálják a történelmet, de nem a maguk választotta körülmények között.

/Szerzői s egyben szereplői a nagy történelmi drámának./

Az egyén szerepét a társadalomban a termelőeszközök tulajdonához való viszonya, valamint a társadalmi munka-megosztásban elfoglalt helye szabja meg.

Osztály, osztályok, érdekeik tudatosodása - ideológiák.

A "felépítmény" relatív önállósága.

A "termelőerők" és "termelési viszonyok" fogalmai, egymásba hatásuk - egységük: a társadalom totalitása.

8.óra/ Az emberi megismerés az emberi praxis része, elválaszthatatlan a mindenkori emberi gyakorlattól.

Mint az emberi munkatevékenység, az emberi gyakorlat úgy a megismerés is állandóan fejlődik. /Analogia: végtelen "kulcskeresési folyamat" egy állandóan változó, s mégis azonos zárba./
Igy jelenlegi tudásunk is véges, történelmileg determinált, szükségszerűen korlátolt.

II. Marx érték-meghatározása.

A kizsákmányolás bizonyítása, a "gazdagság" az értéktöbblet forrásának felmutatása: a többlet munkaidő.

A szükséges és többletmunkaidő fogalma.

A munkaerő-áru fogalma.

Értéktöbblet - profit.

Az áruk árának és értékének megkülönböztetése.

9.óra/

III. Marx és Engels következtetése: forradalomelméletük.

A Kommunista Kiáltvány elemzése./Forrásfeldolgozó óra./

-.-

AZ ÖSSZEFOGLALÓ ÉS SZÁMONKÉRŐ ÓRÁK KÉRDÉSEI
/ 2 óra /

Az ismétlődő /összefoglaló, számonkérő/ kérdések sorrendje szándékosan tér el attól, ahogy a tanítási folyamatban követték egymást az egyes anyagrészek. Jó, ha a tanulók az összefoglaló órákon megismerik az anyagnak egy más fajta logikai felépítését is. Az "x"-el jelölt kérdések képviselik az "általánosan kötelező", a minimális szintet. Az e kérdésekre adandó válaszoknak /azaz a válaszoknak megfelelő anyagnak/ ha nem is precíz ismerete - úgy vélem - minden tanulótlól elvárható.

A jelületlen kérdések az értelmesebb, a történelem iránt érdeklődő tanulók színvonalának, míg az "o"-val jelöltek a legkiválóbbaknak szólnak, elképzelésem szerint. A kérdések differenciálásával talán elérhető lenne, hogy a diákok valamennyien képességeiknek megfelelő feladatot kapjanak, ami valószínűleg serkentőleg hatna további munkájukra is.

I. Az ipari forradalom hatása a társadalomra
A szabadversenyessé váló kapitalizmus kialakulása

- 1.x Melyek a tőkés termelés általános feltételei?
- 2.x Mi az ipari forradalom és meddig tartott Angliában? /Kettős jelentés, forradalmi jellegének magyarázata./
- 3.x Miért szükséges a termelési eszközök állandó forradalmasítása a tőkés számára? /cél, tőkés manufaktúra, gyár/
4. Technikai fejlődés a könnyűiparban./ Miért ott, szövés-fonás, a feltalálók nevei nem szükségesek./
5. A könnyűipar hatása a nehézipar és a közlekedés fejlődésére.
/technikai újítások, a feltalálók nevei/

6. Mi a polgári forradalom és az ipari forradalom kapcsolata az angol fejlődésben? /előfeltétel - következmény, parlamenti reform, gabonavámok/
7. Az angol és francia polgári forradalom eredményeinek különbsége.
8. A mezőgazdasági fejlődés és az ipari forradalom kapcsolata. / előfeltétel: a tömegek felszabadulása a mezőgazdasági munka alól; következmény: a mezőgazdaság gépesítése/
9. A gyarmatok és a tőkés fejlődés kapcsolata./előfeltétel -
következmény/
- 10.x Az ipari forradalom hatása a társadalomra. / városiasodás, demográfiai robbanás, Malthus elmélete, kritikája/
- 11.x Az ipari forradalom hatása a társadalom osztályszerkezetének alakulására. A tőkés társadalom alapvető ellentmondásai. Az osztály fogalma. /munka-tőke, proletariátus-tőkés osztály, társadalmi termelés-egyéni elsajátítás/
- 12.x A tőkés termelési és értékesítési rendszer ellentmondásai. / termelésben szervezettség - a piacon anarchia, tőkeátcsoportosítások - ciklikus válságok veszélye, az első világ-válság./
13. Mi az "általános /absztrakt/" és a "különös /konkrét/" munka fogalmak jelentése?
14. A munkások helyzetének változása, első ösztönös megmozdulásaik. /géprombolás, felkelések/
15. A munkások szerveződésének folyamata. /Érdekeik félre - majd felismerése./
- 16.x A chartista mozgalom céljai, jellege: alapvető eltérése a Kommunista Kiáltványban vázolt mozgalomtól.
/gyárak törvények/
- 17.x Mi a felkelés és a forradalom különbsége?
- 18.x Marx bizonyítása a munkások kizsákmányolására vonatkozóan.
/az értéktöbblet forrása: a többlet munkaidő/

II. " A marxizmus három forrása és három alkotórésze"

- 19.x Mit nevezünk a marxizmus három forrásának? /összefüggésük, azonosságuk/
20. Melyek egy gondolkodó megítélésének szempontjai?
- 21.x Miért voltak szükségszerűen utópisták az utópikus szocialisták? /a felvilágosodás hatása rájuk, Marx elemzése/
22. a./ Saint-Simon rendszerének célja, felfogása a társadalom osztálytagozódásáról. /Ennek összefüggése a restaurációkorabeli Franciaország viszonyaival./
- b./ Saint-Simon történetfelfogása - ennek dialektikus vonásai.
23. a./ Fourier a világ célja - az emberi boldogság -, megvalósulásának akadályairól a korabeli társadalomban. /kritikai momentumok/
- b./ Fourier orvossága: a falanszter. /mit küszöböl ki, tulajdon a falanszterben, a megvalósítás útja....?/
24. Owen három korszaka s e korszakok jelentősége.
25. x A polgári közgazdaságtan korszakbeosztása, kikkel, milyen irányzatokkal foglalkoztunk az egyes korszakokon belül? /Mivel függ össze a korszakolás, miért?/
- 26.x A tőkés társadalom, s ezzel a polgári közgazdaságtan alapkérdései.
- 27.x Az árú kettős jellege.
- 28.o A polgári közgazdaságtani elméletek a gazdagság, az érték-többlet forrásáról.
- 29.x Marx az értéktöbblet /a profit/forrásáról.
- 30.o A polgári közgazdaságtan elképzelései az áru értékéről, s az azt meghatározó tényezőkről.
- 31.x Marx értékmeghatározása. Az érték és az ár különbsége.
- 32.o Smith és Ricardo nézetei a társadalom által termelt tiszta többlet /az értéktöbblet/ elosztására vonatkozóan. /osztályok, ellentétek, nézeteik forrása/
- 33.x Marx a társ.-i viszonyokat meghatározó alaptényezőkről.

- 34.o A klasszikus német filozófia kialakulására ható tényezők,
Kant hipotézise.
- 35.o Hegel a filozófia s ezen belül a történelem filozófiája fe-
ladatáról.
- 36.o Mi a történelem Hegel szerint?
- 37.x A történeti szemlélet és a dialektikus módszer Hegel fi-
lozófiájában. Mit jelent a dialektikus módszer a történe-
lemben?
- 38.x Feuerbach a lét és tudat viszonyáról. /o Hegel-kritikája/
- 39.x A dialektikus és történelmi materializmus. /Az egyetlen
tudomány.../
- 40.x Marx és Engels a gazdaság meghatározó szerepéről a társada-
lomban. A termelőerők és termelési viszonyok kapcsolata
egymással.
- 41.x Minden eddigi társadalom története...
- 42.x A Kommunista Kiáltvány a proletariátus történelmi hivatásá-
ról.
- 43.x A Kommunista Kiáltvány a proletár internacionalizmusról,
a kommunisták és proletárok viszonyáról.
- 44.x A marxizmus három alkotórésze.../egységük/
- 45.x A marxista filozófia az emberi megismerés folyamatáról.

Irodalom: Lenin: A marxizmus három forrása és három alkotórésze
Marx-Engels: A Kommunista Kiáltvány /ld. Olvasókönyv/
Marx-Engels: A német ideológia /ld. Tankönyv, -"/
2.sz. melléklet
Tankönyv

/Kivánatos a kérdéseket jóval az összefoglaló órákat megelőzően
a tanulók kezébe adni./

.-.

Befejezésül néhány szót. Az anyag ilyen - vázlatosságában is részletes - leírásában az a szándék vezetett, hogy egy másik "húsvér" alternatívát próbáljak állítani a tankönyvi mellé. A fentiekben ismertetett gondolatmenet és a tanítás során szerzett - igaz nagyon szűkös - tapasztalatok alapján úgy gondolom, hogy e két anyagrész tárgyalására legalább 13-15 órát kell fordítani.

Az elmondottakból következően célszerűnek tartom a III. osztályos Történelmi Olvasókönyv - ezen anyagrészhez kapcsolódó részének - kibővítését a 2. sz. mellékletben foglalt marxi szövegekkel, valamint kívánatosnak látom a Tankönyv megfelelő fejezeteinek átdolgozását is.

Nem mond ellent ez az elképzelés a tananyagcsökkentés törekvésének sem, hiszen az éves anyag megfelelő sulyozásával megoldható, hogy ezen - a marxista történelemoktatás számára oly alapvető - anyagrészeket megfelelő mélységben tanithassuk.

Ugyanakkor valószínűnek látszik, hogy a gyerekek többségében az itt vázoltak szerinti oktatás eredményeként sem marad meg több - legalábbis, ami az adatokat és tényeket illeti - mint a hagyományos tanítási mód mellett. De megmarad bennük - s ez azt hiszem felbecsülhetetlen - , hogy meggyőző, logikus, a valóságos történelmi folyamat vizsgálatából absztrakciók útján nyert összefüggésekről esett itt szó.

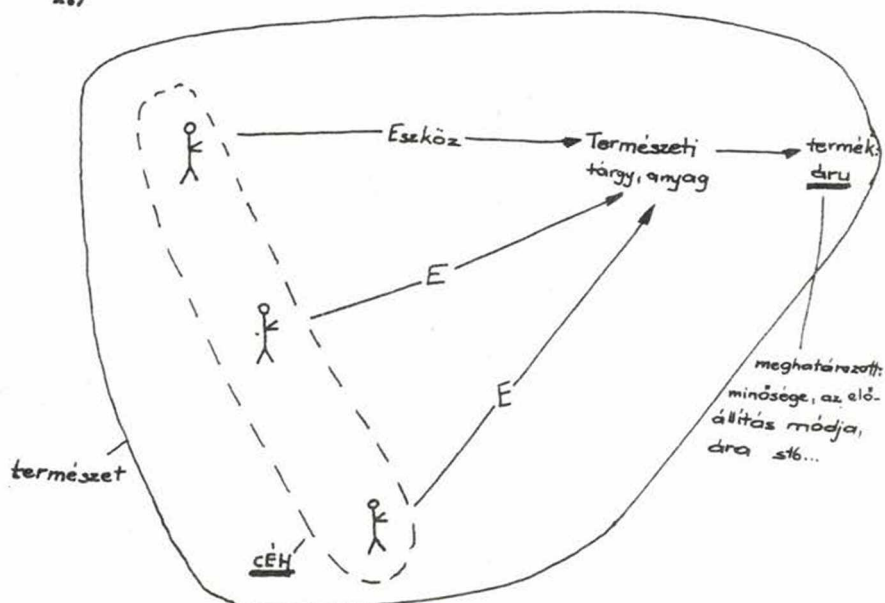
Elevenebb, realisabb képet kaphatnak egy ilyen megoldás esetén a tanulók a klasszikusokat megelőző gondolkodókról is: koruk - a történelmi fejlődés által szükségszerűen meghaladott - óriásairól hallottak, kiknek munkássága előfeltétele volt a Marx és Engels által véghezvitt forradalmi fordulatnak.

Kevés szó esett az eddigiekben a felhasznált eszközökről, az anyag átadásánál alkalmazott eljárásokról, óratispusokról, stb. Ez nem véletlen. Meggyőződése, hogy minden eljárás, minden eszköz felhasználható, alkalmazható, feltéve, hogy szerencsés megválasztásával a tárgyalt történeti problémák érthetőbbé, vonzóbbá, érdekeltőbbé válnak a diákok mindenkor "éppen ilyen" voltában adott közössége számára.

- . -

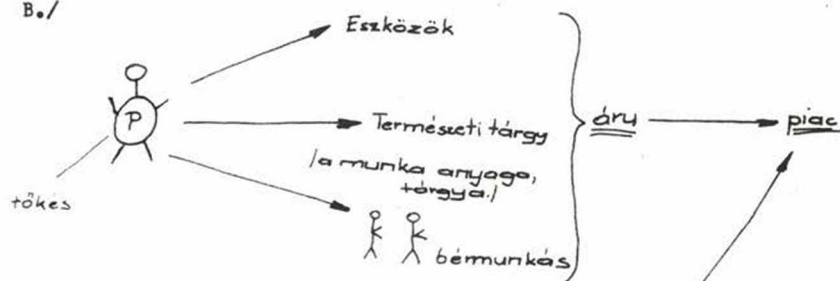
1. sz. melléklet

A./



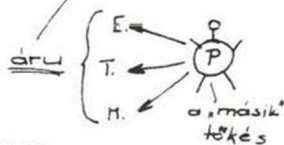
A piac korlátozott. Érdekvédelem.

B./

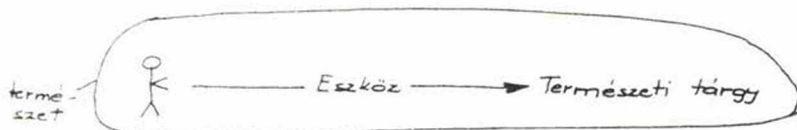


A piac "korlátlan" – a tőkes
termelés modellje

C./



Az eddigiekben a történelemben: céh, manufaktúra stb.



Az ember az energiaforrás.

Korlát: a fizikai teljesítő-képessége.

kézművesség

Az ipari forradalom következménye:

Az ipari
forr.
Angliában:
1760-1840



Elvileg korlátlan fejlődés, termelékenység-növekedés.

A 2. sz. mellékletben foglalt Marx és Engels szövegeket terjedelmi okokból itt nem közöljük.

A marxi "helyek": Tézisek Feuerbachról /MEM. 3. kötet 7-10 old./

Részlet a Német ideológiából /MEM. 3. k. 20-21. old./

A tőke I. Utószó a második kiadáshoz

/Bp. 1961. 23. old./

Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása

/MEM. 21. kötet 281 old./

- . -

FELHASZNÁLT IRODALOM

Tanterv és Utasítás a gimnáziumok számára. Történelem.

Tankönyvkiadó /Szerk.: Bencédy József/

Történelem a gimnáziumok III. osztálya számára. /hatodik kiadás/

Tankönyvkiadó /Irta: Unger Mátyás/

Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára /ötödik kiadás/

Tankönyvkiadó /Irta: Balogh Endre/

Történelmi Olvasókönyv III. Forrásszemelvények...

Tankönyvkiadó /Unger Mátyás és Sinkovics István munkája/

Marx: Tézisek Feuerbachról MEM. 3. kötet Bp. 1960.

Marx-Engels: A német ideológia MEM. 3. kötet Bp. 1960.

Marx-Engels: A Kommunista Párt Kiáltványa MEM. 4. kötet Bp. 1959.

Marx: A tőke I. Bp. 1961.

Engels: Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége

MEM. 21. kötet Bp. 1970.

Lenin: Karl Marx /Rövid életrajzi tanulmány a marxizmus ismertetésével/
Válogatott Művei I. Bp. 1967.

Lenin: Friedrich Engels

A marxizmus három forrása és három alkotórésze

Válogatott Művei I. Bp. 1967.

Hobsbawm: A forradalmak kora Bp. 1964.

Nyugat-Európa és Amerika. 1789-1918. Új-és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény I/1. köt. /Szerk.: Urbán A./ Bp. 1970.

Randé Jenő: A gépek forradalma. Az ipari forradalom története /Képes történelem/ Bp. 1968.

Saint-Simon: Válogatott írásai Bp. 1963.

Bebel: Fourier élete és eszméi Bp. 1962.

Owen: Válogatott írásai Bp. 1965.

Mátyás A.: A polgári közgazdaságtan története. Bp. 1963.

Smith: A nemzetek ~~gazdagsága~~, a gazdagság természetének és okainak vizsgálata Bp. 1959.

Ricardo: A közgazdaság és adózás alapelvei Bp. 1891.

Mihalik-Szigeti: Fejezetek a marxista-leninista közgazdaságtan történetéből Bp. 1970.

Hegel: A szellem fenomenológiája Bp. 1961.

Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról Bp. 1966.

Ovszjannyikov: Hegel Bp. 1963.

Szigeti J.: Hegel /jegyzet/

Feuerbach: Előzetes tézisek a filozófia reformjához
Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény II. Bp. 1960.

Sándor P.: A filozófia története I. Bp. 1965.

- . -



dolgozatokról röviden

CSORBA CSILLA

A reformkori Győr, Petőfi vidéki bázisa 1847-ben

1847 januárjában Petőfi vidékre, Győr város lapjába küldi el költeményeit. Ez az önmagában is érdekes tény indított el arra, hogy először szemináriumi dolgozat, majd az OTDK Petőfi-pályázatára írt dolgozat keretében foglalkozzam a reformkori Győr gazdasági, társadalmi, politikai életével, a polgárosodó város reformküzdelmével.

Győr a XIX.sz. elején viszonylag fejlett iparos-kereskedő város. A város kedvező, Duna menti fekvése lehetőséget nyújt a gabonakereskedőknek, hogy az európai piac árait figyelve hatalmas készletükkel spekulálhassanak, tőkéjüket újabb vállalkozásokba fektessék. A gabona- és állatkereskedelem döntő a város fejlődésében. Győr gabonaforgalma 1830-40 között a pestinek négyszerese. A polgárság döntő súlyát érzékelteti, hogy az 1040 polgárjoggal rendelkező családfő 41%-a iparos, 15%-a kereskedő.

Győr megyében a nemesség a lakosság 11,6%-át alkotja, ez a szám erősen az országos átlag felett áll. Többnyire közép- és kisbirtokosokról van szó, akik az értelmiséggéválás útját választják. Győr esetében tehát a nemességből kiinduló polgárosodási folyamatnak lehetünk tanui, melynek következményei sajátos vonást

kölcsönöznek a nemesség reformkori követeléseinek, ellenzékiességük a polgári haladás gondolatával kapcsolódik össze. A nemesi liberalizmus mellett polgári demokratizmus jellemzi a győri nemesi ellenzékét, amely a forradalom és szabadságharc egy-egy órájában radikális értelmet nyert. A 30-as évek közepéig sem Győr megye, sem Győr városa nem játszott különösebb szerepet a reformtörekvésekben.

A liberális mozgalom az 1840-es évek közepétől teszi magáévá igazán az országgyűlési ellenzék álláspontját. Az egyre radikálisabbá váló mozgalom vezetői a Győri Tizek, gr. Zichy Ottó, Széchenyi István mostohafia vezetésével. A Tizek minden hasonló csoportosulásánál, így a Pesti Tizeknél is hamarabb alakulnak meg. Politikai tevékenységük színhelyül nem a városi, hanem a megyei gyűléseket választják, mivel itt nemességük révén nyitva állt előttük az érvényesülés felé vezető út.

Még a győri kiváltságos polgársághoz inkább Széchenyi "fontolva haladó" politikája áll közelebb, addig a polgárság és értelmiség nem kis része lelkesedett Petőfi és táborá eszméiért.

A győri ellenzék léte az 1840-es évek közepén már nem titok az országgyűlés előtt. A Konzervatív Budapesti Híradó 1846 okt. 22.-én így számol be a megyében lezajló mozgólódásról: "Moson megyének politikai jelenállását megzavarni célul tűzé ki gr. Zichy Ottó némely győri s némely ott csak tartozkodó ügyvédek-ből maga mellé vett elvbarátsaival." A liberálisok, radikális ellenzékiek megélénkülésének számtalan tanúbizonyságát nyújtja a város a 30-as évek végén és a 40-es évek folyamán. Olvasótársaság alakul, nemzetőrséget szerveznek, a Védegyleti mozgalom támogatására sikeres iparműkiállítás rendeznek.

A gazdasági élet fejlődése, a társadalom magya-

rosodása, forradalmasodása, az új eszmék elterjedése idején Győrnek nem volt magyar nyelvű ujsága. Az 1843 januárjától kiadott német nyelvű Vaterland nem tudott lépést tartani a rohanó, változó korral, cikkei a Védegyeletet kivéve konzervatív szelleműek. Egy a reformkori eszméért harcoló magyar lap iránti igény pedig egyre erősödött.

1847 január 1-től a Vaterland magyar nyelven Hazánk címmel jelenik meg. "Lapunk kereskedelmi és szépirodalmi lap, erősek vagyunk akarattal a kereskedést és szépirodalmat fejleszteni, szilárdítani." - olvashatjuk a lap első számában. Az ujság további fejlődésére nagy hatással van Kovács Pál szerkesztői kinevezése.

Kovács célja: bekapcsolni a vidéket az ország vérkeringésébe, terjeszteni a magyar nyelvet, növelni a magyar irodalom olvasótáborát, megszerettetni a magyar nyelvű színházat. Az új szerkesztő országos, pesti kapcsolatokkal teli fórumot helyez kilátásba. Lapjában kapcsolatot keres a magyar irodalommal, a politikai hatalás oldalán állókat hívja meg: Degré Alajost, Csanády Ottót, Vas Gerebent, Gyulai Pált, Tompát, Aranyt stb., többnyire Petőfi baráti köre áll előttünk. A Hazánk Petőfi szemében is alkalmas terepnek látszik egy radikálizálódó költészet meghirdetésére. Az irodalomkritikusok hol Kovács Pál, hol pedig Petőfi jelentőségét emelik ki a kapcsolat megteremtésében. Tény az, hogy Petőfi részéről ez az utkeresés nem fogható fel kompromisszumként.

Kovács Pál jelentőségét abban láthatjuk, hogy félreérthetetlenül Petőfi mellett foglal állást ebben a "politikai háttérű irodalmi légkörben", kiadva a költő ellene indított támadásokra irt verseit, helyet biztosítva Petőfit dicsérő olvasók megállapításainak. Számos példát idézhetnénk erre a Hazánk számaiból. Petőfi ösztönzi Kovácsot kapcsolat teremtésére az általa megjelölt költőkkel, irányítja a liberális gondol-

kodásu szerkesztőt. A Győri Hazánkat Petőfi művei tesz az egyik legjelentősebb országos lappá, bizonyítja ezt az is, hogy Petőfi elmaradása után a lap is fokozatosan elszürkül, majd 1848 augusztusában meg is szűnik.

Petőfi a Tizek feloszlása után elsősorban e lap köré igyekszik tömöríteni író társait. Tudatos választásának azonban nem a szerkesztő ismeretsége, ügyessége, a cenzor engedékenysége volt az oka. Miért választotta tehát mégis a Hazánkat versei kiadójául? E rövid ismertetés első részében is próbáltam megvilágítani a város /reformkori Magyarország viszonylatai között/ fejlett gazdasági, társadalmi helyzetét. Petőfi személyes kapcsolatait, hírlapok, divatlapok közlései alapján ismerhette Győr helyzetét; mivel nála a vidéki erők bevonása, a kevészámu polgárság megnyerése kezdettől, mint fontos probléma szerepelt, Győr e szerepre alkalmasnak bizonyult. Pesten szerzett számos negatív tapasztalata után elkeseredettségében egyenesen úgy ítélte, hogy Győr előbbre tart a politikai fejlődésben, mint Pest. Ezért költőtársait egyre jobban ösztönzi, hogy írásaikat küldjék a Hazánkhoz: "Pálffy és Jókayt egyre sarkalom, hogy írjanak a Hazánknek, s fognak is írni, Tompának is írtam már ez ügyben, s üzentem Kerényinek. Mindnyájától várhat ön." Talán a költő szatmári, erdélyi útja is azt a célt szolgálta, hogy a vidéket bevonja az országos hálózatba? Versei, az Egy gondolat bánt engemet, A XIX. sz. költői, Csalogányok és pacsirták, Kutyakaparó stb., mellett az Uti levelek is a Hazánkban jelennek meg először.

Petőfi tehát ebben a fejlődő-forrongó városban megtalálta azt a fórumot, amelyet keresett. A fejlett polgárság, a Győri Tizek aktív tevékenysége, talán Győr kedvező fekvése /Pozsonyhoz, az országgyűlés színhelyéhez közel van/ és nem utolsó sorban Kovács Pál ismeretsége is szerepet játszhatott ebben. En a

lap mottóit olvasva és értelmezve nagyobb szerepet tulajdonítok Kovács Pál szerkesztői érdemeinek, mint Martinkó András. A Hazánk, mely az ellenzéken belüli köznemesi liberális eszmék terjesztését tűzte ki célul, Petőfi művei által radikális színezetet kap.

Elsőként Vörösmarty sorait olvashatjuk:

"Hazádnak rendületlenül légy hive ó magyar!"

1847 július 1-től Kölcsey idézete nyitja a lapot:

"Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak

Hagyd örököül, ha kihunysz, A Haza minden előtt."

Egyfajta fokozatosságot érzek e két idézet között, mely a harmadikban csucsosodik ki: 1848 január 1-től Garay két sora olvasható a fejlécen:

"A cselekvésnek kora tünt nekünk fel;
tenni a jelszó, szeretett barátaim".

Kovács Pál zseniális megérzését tükrözi a választás a beköszöntő 1848-as év eseményeinek, a forradalmak hullámának megérzése.

A Hazánk gazdasági-kereskedelmi cikkeinek elemzésével e szűk keretben foglalkozni nem kívánok. A lap a tőkés fejlődés útját biztosító belső reformokért harcolva az ellenzék álláspontját képviselte, ezenbelül közvetlenül szállt sikra a győri polgárok érdekeiért is.

Nagyon érdekes és tanulságos feladatot jelentett számomra Győr / amely a 48-as forradalomban és szabadságharcban tanúsított helytállásáért kiérdemli a magyar Marseille elnevezést / történetének ezen korszakát, valamint Petőfi tevékenységét a helyi lap és a város életében áttekinteni.

TERJEDELEM: 25 oldal

RING ÉVA

A lengyel reformmozgalom és a varsói értelmiség kapcsolata
1788-1794-ig

A dolgozat azt tűzte ki célul, hogy ismertesse a lengyel értelmiség kapcsolatát a társadalmi mozgalmakkal és ugyanakkor rámutasson azokra a módszertani problémákra, melyek a téma tárgyalásakor felmerültek. Mintán a XVIII. század végén Magyarországon hasonló társadalmi folyamatok játszódtak le, úgy vélem, a lengyel események ismerete sokban hozzásegíthet bennünket a közös problémák tisztázásához.

A lengyel társadalom a magyarnál is kórosabb elváltozásokat tükröz ebben az időszakban. Lengyelországban a nemesség százalékban kifejezett aránya kb. 8-10 %, azaz gyakorlatilag elérte a polgárságét. Még Nagy-Lengyelországban is, ahol ez a jelenség a legkevésbé tapasztalható, arányuk 3 %. / Adatok: Bojuszlaw Lesniederski: Polska Wpoco Otwiccenia Warszawa 1971. 106. l. / Összehasonlításként : a forradalom előtti Franciaországban a nemesség 1,5 %-ot tett ki; Magyarországon pedig 5 %-ot. / Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy demográfiailag is a nemesség fejlődött Lengyelországban a leggyorsabban.

Lengyelországban a XVIII. század végén a reformereknek két csoportja működött. Az elsőhöz Czatoryski és köre, amágánások ; a másodikhoz a köznemések tartoztak. Lényegében a felvi-

lágosodás eszméit hirdették, de azokat eltérően értelmezték. A második irányzat valamivel következetesebb volt, támogatta a polgárság egyenjogusítását és a jobbágyság terheinek csökkentését, de nem ismerte fel, hogy radikális változtatások nélkül Lengyelország menthetetlen.

St. August mecénási tevékenysége és Varsó növekvő szükségletei következményeként a XVIII. század végén a lengyel értelmiség jelentős része a fővárosban koncentrálódik. Minimálisan a lakosság le 1/3-a tekinthető olyannak, aki szellemi foglalkozásból tartotta fenn magát. /B. Lesnodorski: Polscy jakobini Warszawa 1960. 121-122. l. Andrzej Zahorsky: Warszawa w powstaniu Kosciuszki Warszawa 1967. 26. l./ Ez az értelmiség azonban származásilag, vagyoniilag és nézeteit tekintve erősen differenciált. A megélénkülő szellemi életre utal, a sajtó- és röpiratirodalem fellendülése Varsóban. Hat hivatales nyomda működött, de nagy számban terjesztettek kézzel másolt anonim brossurákat is.

1789-ben Hugo Kollataj herceg, a litván főreferendárius barátai segítségével létrehozta a Kritikai Társaságot. A Társaság minden problémával foglalkozott, Kollataj háza a polgárság számára is nyitva állt, így hamarosan körülötte gyülekeztek a politikai élet mélyrehatóbb változásait igénylő értelmiségiek. 1790-ben a Társaság felvette a Kovácsműhely/Kuznica/ nevet. Tizenkét tagját Kollataj apostolainak nevezték. Mindannyian értelmiségi funkciót töltöttek be, de nemesi származásuk voltak, sőt néhányan még birtokkal is rendelkeztek. A Kuznica programját Kollataj alakította ki. Ebben az időszakban azonban a Kör nem minden tagja folytatott aktív szellemi tevékenységet. Sokan csak mint agitátorok népszerűsítették a Kör, eszméit, ők azonban később, a Kosciuszko felkelés alatt játszottak nagyobb szerepet a Jakobinusok Klubjában. Nézeteik alapját az Emberi Jogok Kiáltványa határozta meg, racionalisták voltak, eszméjük a "mérésékelt forradalom" volt. Követelték a polgárság tulajdonjogának elismerését, a jobbágyság ügyében a szabadköltözést és a kötelező szerződés kötést.

1792-ben az orosz-lengyel háború idején a Kuznica tagjainak többsége emigrált, és csak 1794-ben a Kosciuszko felkelés kitörése után tértek vissza. Ekkor azonban felbomlott, a Kör korábbi

egysége és az április 21-én megnyílt Jakobinus Klubban az eddig háttérbe szorult polgári származású értelmiségiek veszik át az irányítást, bár Kollataj még egy ideig megőrzi közöttük a befolyását. A városi lakosság követeléseinek nyomására a Klub egyre inkább balra tolódott, elfogadta a forradalmi terror eszközének alkalmazását, előkészítette és siettette a június 28-i népitételt.

A lengyel jakobinusok azonban csak módszereiket tekintve hasonlíthatók a francia jakobinusokhoz. Ők maguk nem is használták ezt a nevet. Gyakorlati programjuk mérsékelt volt, Kosciuszko paraszttörvényeinek a megvalósítását, az árulók kivégzését, progresszív vagyonadót és a polgárság egyenjogusítását követelték. A felkelés veresége előtt már földet ígértek a harcoló jobbágyoknak, de ez túl késő intézkedés volt. A jakobinusok törekvései főként a polgárság és a parasztság felvilágosítására irányultak. Minden nemzet egyenlőségét, a zsidók emancipációját követelték kiáltványaikban. Jó kapcsolatokat építettek ki a kézművesek és munkások klubjával. Erről tanuskodnak azok az anonim rölapok is, amelyek az árak maximálását, az árulók vagyonának felosztását, részleges szexuális elválasztást követelnek.

A dolgozat megkísérelte körülhatárolni, hogy a XVIII. század végén kik tekinthetők az értelmiséghez tartozónak, mert módszertanilag ez a legfontosabb kérdés az adott korszakban. Véleményem szerint a Kunica-tól a Jakobinus Klubig tartó fejlődés csak úgy érthető meg, ha elfogadjuk, hogy az értelmiség nézeteit tekintve nem homogén, mint ahogyan származását tekintve sem az. Különböző társadalmi osztályok programját képviseli, ez azonban nem zárja ki, hogy közeledés jöjjön létre az értelmiség egyes csoportjai között, éppen a különböző osztályokból való kiszakadás és önálló réteggé formálódás alapján. A feudalizmus e válságos pillanatában az osztálykötöttség még erős - de egyre fontosabbá válik a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt tényleges hely, az élet-körülmények szerepe - és lehetővé teszi, hogy az értelmiség olyan álláspontot foglalhasson el amely tulmutat a konkrét osztályérdekeken.

Az 1788-1792 közötti időszakban az értelmiség nemesi prog-

ramet képviselő, általában nemesi származású, esetleg birtokkal is rendelkező tagjai álltak előtérben. Ez a réteg készítette elő az alkotmány kikiáltását 1791. május 3-án. 1794. áprilisában a varsói felkelés győzelme után azonban korábbi hegemoniájuk megszűnt. Ezt természetessé tette az a tény, hogy Varsó felszabadítását, az orosz megszállók kiűzését a város lakosságának tevékeny közreműködése tette lehetővé. A felkelés katonai vezetőségében a köznemesi befolyás maradt a döntő, Kosciuszko Krakkó és Varsó között, a városok falain kívül rekedve nem támaszkodhatott a két város erős polgárságára, így nem is érthette meg radikális követeléseiket. Ezért mondhatta Lelewel, az ismert lengyel történész, hogy: "Két felkelés volt, egy nemesi és egy polgári, amelyek állandóan közeltek egymáshoz, de végül nem találkoztak."

Varsó nagyszámú lakossága /115.000 fő/, erősen iparosodott jellege tette érthetővé a jakobinusok fellépését, a künica polgári származású tagjainak aktivizálódását. Természetesen a nemesi származású értelmiség egy része közel állt a polgári érdekekért harcoló és a harmadik rendből kiszakadt értelmiséghez - minél kevésbé kötötte birtoka vagy megélhetése a feudalizmushoz, annál inkább radikalizálódott, és támogatta a kispolgári és bér munkás rétegek által is követelt baloldali programot.

TERJEDELEM: 33 oldal

Dózsa történeti képe

"Dózsa György személyének és mozgalmának különleges jelentőségét nemcsak az adja meg, hogy a középkori Magyarországon a legnagyobb méretű antifeudális megmozdulás volt, s mint ilyen, kiemelkedő helyet foglal el haladó nemzeti hagyományaink között, hanem az is, hogy Dózsa személye túlnőtt a mozgalmon, alakja az elnyomottak lázadásának mindenkori jelképévé vált."

Az egyes történészek a különböző korszakokban más és más szempontok és értékrendszerek alapján határozták meg - vagy igyekeztek meghatározni - Dózsa történelmi szerepét, jelentőségét és alakját. A dolgozatiró ezt az utat, a Dózsa-ábrázolásnak, ezt a fejlődését kísérfi végig a dualizmus korától napjainkig - a történeti és részben irodalmi elemzés segítségével, alkalmazásával kutatásait két alapvető aspektusnak rendeli alá:

1/ hogyan ítélték meg az egyes történészek magát a paraszt-háborút, és ezen belül Dózsa szerepét;

2/ vonatkoztatták -e és hogyan vonatkoztatták saját korszakukra, amelyben éltek - hiszen egy történelmi jelenség lényegét, mivoltát nemcsak az világítja meg, amely közvetlen funkciójában megmutatkozik, hanem utóélete és más történelmi talajra, más osztályviszonyok közt s új célokért folyó történelmi tevékenységre gyakorolt hatása is.

X Az 1971-es Történész Napok Dózsa - pályázatán I. díjat nyert dolgozat.

A dualista korszak történetírását Horváth Mihály, Márki Sándor, Acsády Ignác és Marczali Henrik munkásságának elemzésével mutatja be a szerző. A polgárosulni vágyó középnemesei ellenzék ideológiáját Horváth Mihály dolgozta ki. A multból, történetírásában azokat a kérdéseket emelte ki, amelyek a nemzeti függetlenség és a polgári haladás megvalósításának szempontjából tanulságosak lehetnek. 1841-ben megjelent tanulmányában a jobbágyszabadítás híveinek szolgáltatott érveket, a felkelést jogos harcnak mutatta be, de nemesei korlátait nem tudta levetkőzni Dózsa személyének megítélésében, akiben csak nagyravágyást, hatalomvágyat látott. A magyar történetírásban a Dózsa-mozgalommal, valamint előzményeivel és következményeivel legbehatóbban Márki Sándor foglalkozott- történeti munkásságát a marxista kritika is így tartja számon. Dózsa György és forradalom című könyvében az első szembeötlő vonás : a parasztháború előremutató, a fejlődés irányában ható antifeudális vonásainak kiemelése. Ebből a szempontból kerül Dózsa Kossuth mellé, mintha egyazon harcnak két különböző fázisát képviselnék, amelynek végső célja a jobbágyszabadítás. Helyesen ítélte meg, hogy a jobbágyság lefegyverzése, a szabad költözködés megtiltása a magyar társadalom alapvető és legszámottevőbb erejét bénította meg - mindezek egyenes és elháríthatatlan következménye volt Mohács. Sok tekintetben Márkihoz hasonló álláspontot foglal el Acsády Ignác; szintén felismerte az 1514-es felkelés és későbbi történelmünk lényeges, szükségszerű összefüggéseit, az 1514-es évi jobbágytörvényeket nem a gazdasági fejlődés következményeinek, hanem a leverés véletlenségének tartotta, de kiegyenlítő - liberális álláspontja megakadályozza abban, hogy a társadalmi problémákat fegyverekkel megoldani akaró Dózsát vállalni tudja. Marczalinál ezért kap kisebb szerepet a paradztvezér, mert elsődleges célja az ellentétek tompítása - a társadalmi hgladást liberális polgári álláspontjáról csak reformok útján, a forradalmi ut kikerülésével tudja elképzelni.

A két világháború közötti időszak egyik leghatásosabb és legdivatosabb eszmei, ideológiai irányzata a szellemtörténet volt. A magyar szellemtörténet Dózsa-koncepcióját Szekfü Gyula dolgozta ki a Magyar Történet című többkötetes munkában. Állásfoglalása alatta marad a dualista kor történetészeinél, konklúziója a következő: kerülni kellett volna azokat az intézkedéseket, amelyek az osztályharc

éleződéséhez vezettek, másrészt a paraszt is elégedjen meg helyzetével. - Szekfő álláspontját láthatóan az osztálybéke illuzórikus alapjából építette ki. Dózsa személyét teljesen elszűrkitette, de annál többet ír Werbőczyről, s a dolgozatíró szerint, mindez az ellentétek tompítása érdekében történt.

1945 után a magyar társadalom és történettudomány a minőségileg új, magasabbrendű marxista történettudomány fejlődésének korszakát nyitotta meg. Kibontakozó történetírásunk magától értetődő érdeklődéssel fordult a magyar történelem ujjaértékelése során a paraszti osztályharc különböző korszakokban megnyilvánuló formáinak megajzolásához. A magyar társadalom középkori történetének marxista újraértékelése ezért is fontos feladat volt, mert a polgári történettudomány is előszeretettel foglalkozott a középkorral, a paraszti osztályharcot torzított eredményekkel értékelte, ez még az osztályharc tényének tagadásához vagy helytelen magyarázatához is vezethetett. Elekes Lajos és Székely György munkásságán keresztül mutatja be, kiemelve az eddig elért eredményeket, és megmutatva azokat a problémákat, amelyeket még kidolgozatlanak érez.

A dolgozat külön fejezetét és lényegében önálló részét képezi az irodalmi Dózsa-ábrázolás kialakulásának fejlődésének vizsgálata. Az elemzés középpontjában Dózsa szimbólummá válásának problematikája található meg, a probléma kutatása felöleli irodalmunk vonulatát, Illyés Gyuláig. A dolgozatíró hangsúlyozza az irodalmi ábrázolások szerepét és jelentőségét a történeti elemzésekben - jelen esetben a Dózsa-szimbólum és a történeti Dózsa-kép viszonyában.

"Az irodalom a maga koncentrált művészi eszközeivel tömörebben képes beszélni, mindig közvetlenebbül és mélyebben tud hatni a tömegekre, ennél fogva a történelmi tudat formálásában determináns szerepet játszik. Elsősorban az irodalom alakította ki azt a Dózsa portrét, amely a köztudatban el ma is: az elnyomottak és a haladásért küzdők Dózsját."

VARGYÁS PÉTER

Az értelmiség társadalmi szerepe az ókori keleten

Az ókori társadalmak tagozódásának vizsgálata igen nehéz feladat. A forrásanyag sok esetben csak közvetett módon használható fel, s a belőle levont következtetésekkel nagyon óvatosan kell bánni. A társadalmi struktúra fő vonásai természetesen jól megragadhatók, de az egyes rétegek tényleges helye, sulya, számaránya, s így társadalmi szerepe is nem egyszer nehezen dönthető el egyértelműen.

A dolgozat az ókori keleti értelmiség társadalmi szerepének vizsgálatával foglalkozik, az ókori keleten Egyiptom, Szíria - Palesztina, Kisázsia és Mezopotámia történetét értve, az i.e. 3. évezred második felétől a perzsa hódítás koráig. A térben és időben rendkívül kiterjedt forrásanyag vizsgálata többféle problémát vet fel. Ezek egy része annak tudható be, hogy a tárgyalt területek politikai egysége a fenti időhatárokon belül csak a korszak legvégén, az ujasszir korban jött létre, s ez az egységes tárgyalást megnehezíti. A forrásanyag nagyon egyenlőtlen megoszlása pedig bizonytalanná tesz bármiféle összehasonlítást is. Igen nagy nehézséget jelent továbbá az ókori szemlélet maga is, ugyanis nincs a mi "értelmiség" fogalmunknak megfelelő szavuk, ezt a kategóriát egységesen mindenütt az "irnok"-kal jelölték, noha nem kétséges, hogy ez az elnevezés több réteget takar. Az említett módszertani nehézségek is magyarázzák, hogy a nemzetközi és magyar szakirodalomban nem találkozzunk az értelmiség kategóriájával, holott nézetünk szerint, az irnokok egy később részletesen tárgyalt csoportjában a szó mai értelmében vett értelmében vett értelmiségi funkciókat ellátó réteg elég jól elkülöníthető.

Az ókori keleten rengeteg az irnoki hivatást disszerű szöveg, s mint ahogy ez az egyiptomi sírfeliratokból és a sumer közmondásokból is jól kitűnik, az írás ismerete egyfajta választóvonal a társadalom különböző rétegei között. Az írás az egész ókori keleten elég széles

körben elterjedt volt, de az ezt létrehozó és használó irnok-hivatalnok réteg létszámát, de még a társadalom egészéhez való relatív viszonyulását sem ismerjük, s csak becslésekre vagyunk utalva. Ez a réteg általában a társadalom legelőkelőbb koreiből toborzódott, kivéve persze néhány kivételes időszakot, mint például az egyiptomi "amarna" kort. Érthető, hogy az irnok hivatás nagy becsben állt, s az egyiptomi kopersó szövegektől a sumer királyi titulaturáig megtaláljuk ennek kifejeződését. / a halott király Háthor, Ré, Atum, Osiris irnoka, vagy a sumereknél Surgi király címében megtaláljuk Niszaba nagy irnoka jelzőt./

Ez az előkelő irnok - hivatalnok réteg magában foglalt egy elég jelentős csoportot, mely nem a gazdasági élet irányításában és ellenőrzésében tevékenykedett, s nem a kancellária ügyeit intézte.

Ezek tanárok, tudósok, s feladatuk elsősorban az oktatás, kezdeti fokon az írásktatás volt, hiszen mind az ékirás, mind a hieroglif-hieratikus írás nagyon bonyolult volt, s hosszantartó, állandó gyakorlást kívánt. S írni jól meg is tanultak, amit a ráánkmaradt táblák kevés íráshibája is bizonyít. Az írás elsajátítása lehetett az az alapfoku követelmény, amely bizonyos állások betöltéséhez kellett. Ezt a sumereknél a "tábla házában" lehetett megtanulni, ahol az írás mellett olvasást és számolást is tanítottak. A "bölcsesség Házában" a tanulók magasfoku irodalmi képzést nyertek s itt a tudományos kutatásba is bevezették a hallgatókat. A felsőfoku oktatás tehát humán jellegű volt, nem a gyakorlati életre készítette fel a diákokat, nem üzleti levelezést, kereskedelmi ismereteket tanítottak, hanem az ismeretek akkori fokán álló általános műveltséget adott, s ennek milyensége nagyrészt a mester által összegyűjtött jó tábláktól /könyvtártól/ függött.

Az eddig előkerült sumer iskolai táblákról főleg mitoszok, epikus alkotások, mesék, közmondásgyűjtemények kerültek elő sok-sok másolatban. Ez amellett, hogy az oktatás humán jellegét bizonyítja, rámutat arra is, milyen nagy szerepet játszott az iskola, illetve az azt vezető tanári-tudós réteg a sumer irodalmi hagyomány kialakításában, kanonizálásában és írásba foglalásában. A szövegeknek ez a rögzítése a sumer nyelv kihálásával egyidőben a második évezred legelején ment végbe, s nem csak a sumer irodalmat, hanem magát a nyelvet is az iskolák tartották fenn, s így vált holt nyelvként az ókori Mezopotámia latinjává. Az

írásbafoglalás persze kiválogatást is jelentett, s a mi izlésünknek, vagy a megváltozott vallási elképzeléseknek nem felelt már meg, azt kiiktatták, így örökre elveszett.

Egyiptomban a helyzet hasonló. Az iskolákban szinte kizárólag irodalmi alkotásokon tanulták az írást, s így a kedvelt alkotások sok példányban maradtak fenn, míg a többi elveszett. Ennek következtében ma csak azt ismerjük az egyiptomi irodalomból, amit az iskolákban másoltak évszázadokon keresztül. Az ujbirodalomban már főleg klasszikus szerzőket másoltak, s e szövegek nyelvét már nem is mindig értették, hiszen a nyelv már nagy változásokon ment keresztül. Már nem olyan mértékben mint a sumer Mezopotámiában, de a klasszikus egyiptomi is azt a szerepet töltötte be, mint a latin a középkori Európában.

Lássuk most, milyen helyet foglaltak el a társadalmi hierarchiában ezek az írástudók. Egy sumer himnusz tartalmaz közvetett utalást a tanároknak a társadalomban elfoglalt helyére. Mivel a felsorolásban kovácsok, asztalosok és fémművesek között szerepelnek, szociális helyzetük ezekéhez lehetett hasonló. Az egyiptomi oktatási rendszer felépítése miatt a tanárok társadalmi helyzetét hivatali állásuk szabta meg. A művészekről általában keveset tudunk, még aránylag Egyiptomból van a legtöbb anyagunk. A sírábrázolásokon gyakran az áldozatvivők között látjuk a művészt, nem a szolgálkkal együtt, hanem a legelőbb helyen, bőséges áldozatokkal, a sirtulajdonos közelében. A szigorúan kötött ábrázolásmódnál ez nagy jelentőséggel bír. Ez egyenesen következhet a munkamegbizással járó személyes, néha egészen családtagi kapcsolatból. Egyes ábrázolásokon a vadászaton, vagy étkezéseknél is együtt láthatjuk a sirtulajdonossal, ami még az illető legmagasabb rangú hivatalnokainak sem jut ki, kivéve az orvosokat. Ugyancsak a művészek jó társadalmi helyzetére mutatnak a művész sírok mellékletei is.

TERJEDELEM: 25 oldal.

bemutatjuk:

A KARI TÖRTÉNESZ TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRÖKET

Feudáliskori Egyetemestörténeti TDK - Középkori szekció

A H. Balázs Éva tanárnő vezetése alatt álló, hagyományosan egyik legrégibb történész diákkör középkori szekciója jelenlegi formájában kb. két éve kezdett el működni. Jelenlegi tagjai: Ádám Péter, Draskóczy Péter, Entz Géza, Fitz Péter, Klaniczay Gábor, Szász Éva, Vámos Éva, Wessely Anna, Zsurka Ágnes; titkár: Klaniczay Gábor.

Két évi tevékenységünkben két fontosabb területtel foglalkoztunk: először a középkori várostörténet leglényegesebb problémáival, majd idén először a középkori művelődéstörténet egyes területeivel. TDK-munkánk módszerében nem elsősorban pályamunkák megírására és megvitatására alapult, hanem, megpróbálva az érdeklődők szélesebb körét is bevonni az egyes témák megvitatásába, keretet akartunk adni arra, hogy a középkori témával foglalkozók számot adjanak folyamatos munkájuk eredményeiről, vagy egy probléma legújabb nemzetközi szakirodalmát osztottuk fel egymás között és azt vitattuk meg.

Ebben az évben először folytattuk a múlt évben elkezdett várostörténeti sorozatunkat, annak művelődéstörténeti vonatkozásait helyezve előtérbe; két előadást vitattunk meg: Zsurka Ágnes a franciaországi város-egyház kapcsolatról beszélt, Klaniczay Gábor pedig a XII-XIV. századi firenzei városi kulturáról. Ide kapcsolódott az az ülés is, melyen Entz Géza ismertette forráskutatásait: a XVI. századi kolozsvári városi számadáskönyvek alapján képet kaptunk a kor városi életéről.

A kifejezetten művelődéstörténeti témák közül három került megvitatásra. Szász Éva előadása bemutatta az ir szerzetesek szerepét a koraközépkori művelődésben. Ádám Péter elemzése a trubadurköltészet és a dél franciaországi nemesség kapcsolatáról jó példát adott irodalmi témák művelődéstörténeti megközelítéséről. A későfeudális szekció tagjainak a bevonásával rendeztük meg az ez évi zárülésünket, egy

két részletben megtartott szümpozíont a középkori egyetemekről, amely hét kiselőadásban foglalkozott a francia és a közép-európai egyetemekkel.

Köszönettel tartozunk Sz. Jónás Ilona tanárnőnek és Fügedi Eriknek, akik tanácsaikkal és részvételükkel komoly segítséget nyújtottak munkánkban.

A Feudáliskori Egyetemestörténeti TDK Későfeudális szekciója

A Későfeudális szekció már hosszabb múltra tekinthet vissza, H. Balázs Éva tanárnő irányítása alatt. A régebben végzett hallgatók is gyakran részt vesznek a szekció munkájában. Ez nagyon lényeges pontja tevékenységünknek, mivel így biztosítva van a nagyobb lélegzetű munkák eshetősége is. A szekció jelenlegi tagjai: Árvay Péter, Déri Erzsébet, Hont István, Markó László, Á. Ring Éva, Sudár Kornélia. Ebben az évben a szekcióülésen két nagyobb előadást vitattunk meg. Az első Sudár Kornélia tartotta Joseph von Sonnenfels-ről /munkáját az országos TDK-konferencia különdíjjal jutalmazta/; a másodikat Ring Éva a lengyel jakobinus mozgalomról. Mindkét alkalommal élénk eszmecsere bontakozott ki, melyet a külső érdeklődők részvétele szerencsésen továbbvitt az előadások szűk keretein. Jövő évi terveink három nagyobb témakört ölelnek fel: az értelmiség, mint társadalmi réteg értelmezése; az olasz felvilágosodás; a felvilágosult abszolutizmus oktatási reformjai Kelet-Európában. Ezen kívül egy nagyobb és átfogóbb munkaterv keretén belül szeretnénk foglalkozni a XVIII. századi egyetemek történetével. Elgondolásaink főbb vonatkozásai beilleszkednek a karunkon folyó értelmiségtörténeti kutatásokba. A munka nagysága és komplexitása miatt hosszabb életű értelmiségkutató alkotókört szeretnénk kialakítani, ahol a végzett hallgatók is folytatólagosan dolgoznának. Reméljük, hogy az alsóbb évfolyamok hallgatói is bekapcsolódnak majd munkánkba.

Az érdeklődők Ring Éva IV. éves történelem-levéltár szakos hallgatóhoz forduljanak.

Középkori magyar történeti TDK

Diákkörünk G. Bolla Ilona tanárnő vezetése alatt működik.

A magyar középkor vitatott kérdései mellett főleg a korai település-történettel foglalkozunk. Először dolgozatos módszert alkalmaztunk, majd az elmúlt évben rövid bevezető referátumok után vitattuk meg, részletes irodalomjegyzék alapján az egyes témaköröket. A régebbi kutatás eredményei mellett különösen a legújabb elméletek /téli-nyári szállások, királyi szolgáltatónépek, stb./ keltettek érdeklődést. Célunk az volt, hogy a honfoglalás, a korai feudalizmus korának vizsgálata mellett a rokontudományok és a külföldi szakirodalom eredményeit is figyelemmel kísérjük.

Dolgozatainkkal mindeddig jól szerepeltünk a kari TDK-konferenciákon, az 1972-es, egyetemünkön rendezett, és az idei nyíregyházi országos konferencián két-két dolgozattal vettünk részt, elég sikeresen.

Március óta új formát választott tagságunk: előzetes felkészülés után az egyes szakterületek, rokontudományok képviselőit hívjuk meg üléseinkre, s egyrészt rövid beszámolókra kérjük fel őket, másrészt kérdések alapján egy-egy témáról beszélgetünk el velük. Így nemcsak személyesen ismerkedünk a hazai településtörténeti kutatás legjelentősebb szakemberáival, de képet kapunk az egyes problémák kutatásának mai állásáról, sőt a kutatás módszeréről is.

A vitatott kérdések - pl. a feudális falu kialakulása -, új módszerek -pl. térképek felhasználásának lehetőségei - mellett igen fontosnak tartjuk a régészet, a néprajz, helytörténet eredményeinek megismerését. Kidolgozott programunk során eddig Maksay Ferencet, az Országos Levéltár munkatársát, "A magyar falu középkori településrendje" c. munka szerzőjét, valamint László Gyula régészprofesszort, a felgyői honfoglaláskori falu ásátásának vezetőjét hívtuk meg. Különösen az utóbbi ülésünk volt igen eredményes: részletes tájékoztatást kaptunk a régészet településtörténeti kutatásban betöltött szerepéről, lehetőségeiről, korlátairól is. A következő időben ezt a programot kívánja folytatni, terveink között szerepel pl. a néprajz segítsége a kutatásnak, nemzetség és település kapcsolata, stb. Igen fontosnak tartjuk új tagok toborzását, minden érdeklődőt szívesen látunk. Titkár: Feld I.

A XIX. századi magyar történeti TDK

Az április közepén megalakult XIX. századi magyar történeti TDK irányítását és a szakmai tanácsadást Szabad György professzor ur vállalta el.

A diákkör a politikai-, gazdasági-, tudományos életben nagy szerepet játszó személyiségek, egyesületek, folyóiratok, hírlapok, intézmények történetének vizsgálatával, helytörténeti kutatással, igyekszik közelebb jutni a polgári átalakulás bonyolult folyamatának megismeréséhez.

Örömmel vettük tudomásul, hogy sok másodéves és egy-két elsőéves hallgató is csatlakozott a harmadévesek kezdeményezéséhez. Mindenképpen pozitívnak tartjuk, hogy aki már kialakult érdeklődéssel került az egyetemre, kezdettől fogva szakszerűen dolgozhasson.

A TDK megalakításának gondolata a márciusban megtartott Országos Tudományos Diákköri Konferencián érlelődött meg bennük, ahol a debreceni és szegedi egyetemisták számos XIX. századi témájú, érdekes problémákat felvető dolgozattal vettek részt, nem utolsósorban azért, mert jól működő TDK-jukon lehetőség nyílt tudományos tevékenység folytatására. Szeretnénk felvenni a kapcsolatot a debreceniekkel, a szegediekkel, bekapcsolódni a most alakulóbanlévő TDK-újság munkájában dolgozótainkkal részt venni a jövő évben megrendezésre kerülő Ötvös Napokban.

A diákkör elég szokatlan időben, a félév végén alakult. A következő félévi üléseinken azok tartanak majd beszámolókat, akik a nyáron már kutatómunkát végeztek. Terveinkben szerepel még a Nemzeti Múzeum e korra vonatkozó kiállításának megtekintése, szakemberek meghívása. Ezekre az ülésekre az érdeklődőket szeretettel várjuk.

Akik a TDK munkájába szeretnének bekapcsolódni, azok Csorba Csilla III. éves történelem-francia szakos hallgatónál jelentkezhetnek.

szakdolgozat- szemle

Árvay Péter:

A félgvármati függés problematikájához: Portugália
és Anglia viszonya a XVIII. században

A dolgozat első része rövid összefoglalást nyújt a portugál társadalomról, tekintettel arra a szempontra, hogy lehetőleg csak azokat a jegyeket emelje ki, amelyek megkülönböztetik ezt a társadalmát más elmaradott feudális országok társadalmától. Ehhez kapcsolódik a portugál-angol kereskedelmet tárgyaló rész, amely elemzi, hogy ez a kapcsolat miért jelentett gazdasági alárendeltséget Portugália számára, s milyen hatással volt a portugál társadalom fejlődésére, illetve mennyiben járult hozzá annak stagnálásához. Ezt követően Pombal márkival foglalkozom, akinek személyében a reformpolitikus és a diktátor vonásai ötvöződtek egybe. Megpróbálva kimutatni azokat az eszmei hatásokat, elsősorban a Colbert-i merkantilizmust, amelyek politikájának mozgatórugói voltak, kimutatható, hogy a felvilágosodás eszméire nem vezethető vissza, Pombal politikai tevékenysége és ezért nem lehet őt a felvilágosult abszolutista államférfiak soraiba iktatni.

Baracs Ágnes:

Az oroszországi szabadkőművesség a XVIII. században és
a XIX. század küszöbén

A szakdolgozat a XVIII. századi orosz társadalom és művelődéstörténet néhány kérdését tárgyalja, a szabadkőműves páholyok történetén keresztül.

A XVIII. században igen jelentős a szabadkőműves páholyok szerepe Európában, kiváltképp a fejlődésben elmaradott országokban, így Magyarországon és Oroszországban is. Oroszországban például nemcsak a reformtörekvések indultak ki a páholyokból, de itt gyűlekezett az értelmiség is. A dolgozat végigkíséri az oroszországi szabadkőművesek történetét kezdetétől, vagyis az 1730-as évektől a dekabrista felkelésig. Kutatja az angol, a francia, a svéd, valamint a német szabadkőművesség hatását az oroszországi páholyok eszméire és "szimboliztikájára".

Az 1760-as éveket azért kell külön kiemelni, mert a szabadkőműves páholyok bekapcsolódnak II. Katalin reformmunkálataiba. Mi több: Novikov és köre is előmozdítja az orosz kultúra fejlesztését, még akkor is, amikor a cári abszolutizmus már szembefordult a felvilágosodás eszméivel. Novikov és az erdélyi származású Schwartz körül a moszkvai egyetemen bontakozott ki a szellemi élet központja: nemcsak ujságokat, könyveket adtak ki, de említésre méltó pedagógiai tevékenységük is. A Baráti Kör és a Könyvnyomtató Társaság munkájába az orosz felvilágosodás kiemelkedő alakjai, Ragyiscsev és a fiatal Karamzin is bekapcsolódtak. Az ő érdemük, hogy Shakespeare, Lessing, Rousseau, Mably, Voltaire és az enciklopédisták művei megjelentek oroszul.

Az orosz szabadkőművességnek azonban vannak magyar vonatkozásai is. Fessler Ignác Aurél és Balugyánszky Mihály, midőn a császári reakció elől, jakobinus tevékenységük miatt, menekülni kényszerültek, I. Sándor még reformista politikája idején Oroszországban találtak menedéket; itt azután folytatták tudományos tevékenység -

güket is.

A napóleoni háborúk után, az Európát járt orosz tisztek, ráeszmélve Oroszország elmaradottságára, titkos klubokat és azabadkőműves páholyokat szerveztek, amelyek a dekabrista mozgalom közvetlen előkészítőivé lettek.

Deme Péter:

Hajdu Gyula és a pécsi munkásmozgalom, 1905-1914

A dolgozat adalék a korszak pécsi munkásmozgalmának és egy forradalmár egyéniségének történetéhez.

A téma jogosultságát az indokolja, hogy igen kevés számban található hazánkban olyan történeti munka, mely a munkásmozgalom helytörténeti, illetve a helytörténet munkásmozgalmi vonatkozásaival foglalkozik /különösen az első világháború előtti korszakban/.

Elsősorban a korabeli helyi szociáldemokrata lap, a "Munkás" anyagaira, valamint Hajdu Gyula visszaemlékezéseire /Harcban elnyomók és megcsallók ellen/ és az MSZDP kongresszusi jegyzőkönyveire támaszkodik, és természetesen igénybe veszi a korszakkal foglalkozó szakirodalom segítségét is.

A fent említett forrásból kiderül, hogy az MSZDP vidéki szervezetei többnyire a központi vezetéstől balra álltak, támadták annak esetenkénti akcióképtelenségét, bírálták a polgári ellenzéki pártokkal kötött elvtelen szövetséget, és saját területükön /Nemegyszer a központ intenciói ellenére/ élére álltak a munkások radikálisabb akcióinak /sztrájkok, tüntetések, népgyűlések/. Ennek fő oka a vidéki, helyi vezetők és a mozgalom közvetlen kapcsolata. Foglalkozik a dolgozat az MSZDP ellenzéki erőinek kérdésével, és arra a következtetésre jut, hogy az ellenzék erőtlensége és szétforgácsolttsága elsősorban két tényezőnek tulajdonítható. 1. Az ellenzékiek jelentős részére a marxista /egyes esetekben az általános/ műveltség hiánya volt a jellemző, így nem tudtak meggyőző programot összeállítani a pártvezetés elképzeléseivel, taktikájával, csak annak bírálatáig jutottak el. 2. Azok az ellenzékiek viszont,

akik rendelkeztek marxista műveltséggel /elsősorban Alpári Gyula és Szabó Ervin/ vagy elfogadhatatlan /esetleg szélsőséges/ nézeteket propagáltak, vagy nem tudtak megfelelő nyilvánossághoz jutni a párton belül.

A dolgozat az adatok fényében igyekszik bemutatni a pécsi munkásmozgalom harcait, fejlődését, s ezen belül Hajdu Gyula szerepét. Megállapítja végül, hogy az MSZDP pécsi szervezete igen jelentős sikereket ért el a klerikális reakció, a keresztényszocialista szervezetek és a munkáltatók ellen vívott harcokban, és komoly tekintélyt vívott ki a város haladó polgári köreiben is.

Kálmán Béla:

Kogalniceanu és Magyarország

A dolgozat célja Mihail Kogalniceanu /1817-1891/ román történész, szónok és államférfi 1834-60 közötti magyar kapcsolatainak bemutatása, és ezeknek a korabeli román viszonyok, valamint az akkori külpolitikai horizont alapján történő értelmezése.

Mivel a korszak román társadalmának a nemzeti önrendelkezés kivívásán kívül a román jobbágycső megoldása a legnagyobb feladata, s az ehhez való viszony határozza meg a belpolitikai erők mozgását, és a különböző pártok formálódását, a dolgozat végigköveti ezt a folyamatot 1864-ben történő megoldásáig, amely Kogalniceanu nevéhez fűződik. Az ezt megelőző parlamenti harcokban jelentős magyar vonatkozású elemek kapnak helyet Kogalniceanu érvrendszerében, amelyek a későbbi Magyarországgal kapcsolatos állásfoglalásának egyik előzményeként értékelhetők.

A dolgozat külön fejezetben érinti a Kossuth-emigráció viszonyát a korabeli Romániában zajló eseményekhez, és kimutatja, hogy tagjai objektíve az agrárkérdés körüli küzdelemben egymással szembenálló erők pozitív oldalán foglalnak helyet.

A dolgozat kiadott és kiadatlan, elsősorban román, azonkívül magyar és francia nyelvű anyag alapján készült; a magyar emigrációra vonatkozó rész többnyire eddig ismeretlen levéltári anyag felhasználásával.

nálásával készült.

Major Zoltán:

Tisza Kálmán és az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája

Tisza Kálmán a dualizmus korának egyik legellentmondásosabb magyar államférfia. A történeti irodalomban nem szerepelt a központi politikai személyiségek körében. Egyáltalán nem rokonszenves alakja már a kortársak nagyrésztében gyűlöletet ébresztett. A polgári történészek is kiemelve a másfél évtizedes "konszolidációs" időszak megteremtésében betöltött nagy szerepét, kénytelenek elismerni, hogy "inkább kirurgus volt, mint orvos", hogy "nem hatolt a bajok gyökeréig". A dolgozat a kül- és belpolitika közti összefüggések figyelembevételével próbálja vázolni Tisza szerepét és állásfogalásait külpolitikai jellegű kérdésekben. Nahézséget jelentett a kutatásban a megfelelő autentikus források hiányos volta. A parlamenti és delegációs naplók viszont nem tükrözik Tisza Kálmán személyes véleményét. A dolgozat két fő súlyponti része a francia–porosz háború és a keleti válság /1875–78/. A keleti válság idején Tisza álláspontjálényegében csak taktikai kérdésekben különbözött Andrássytól, Andrassy politikáját viszont Magyarországon belül antidemokratikus módon képviselte a közvéleménnyel szemben. Tisza Kálmán határozott oroszellenességében belpolitikai okok, elsősorban a nemzetiségek önállósulási törekvéseitől való félelem játszott nagy szerepet.

Németh Mária:

A paraszti terhek alakulása a XV. század második felében Franciaország északi részén

A száz éves háború utáni ujjaépítés fél évszázados munkája határhozza a paraszti terhek, a népesség, a francia falusi társadalom rétegződése, általában a földesuri és paraszti gazdálkodás történetében. A Magyarországon fellelhető francia történeti munkák egész sora egyetért abban, hogy ez a kor volt az, amikor az elpusztult, elvadult vidékek újbóli /jórészt tudatos, a földesurak által is szervezett/ benépesítése előmozdította azt a folyamatot, amely már a XI-XII. század nagy erdőirtásaikor elkezdődött; a francia jobbágy szabadabb körülmények közé került, a servage eltörlése, vagy megváltása, a robot további jelentős visszaszorulása, a pénzbeni földesuri terhek /cens, rente/ enyhítése következett be. Ezzel ellentétes irányban hatott a XV. század második felében erőteljesen kiépülő királyi központi hatalom, amely a paraszti közterhek jelentős növekedésével járt együtt. A szakdolgozat egyes fejezetei a pusztulás méreteivel, a paraszti gazdágok ujjaéledésével, a paraszti terhek alakulásával foglalkozik /a cens és a rente-járadékok, a földesuri jogok: a robot, az önkényes taille, a droiture-ök, a tauxement-ok, a különböző földesuri vámok, haszonvételek /banalitás/, a közterhek: a taille, az aide és a gabelle nagyságával/.

Az utolsó fejezet a paraszti társadalom képéről szól: a paraszti differenciálódás rendkívüli mértékben előrehaladt ebben a korban: gazdagparasztok egész földesuri uradalmakat /réserves/ vettek bérbe, bér munkát alkalmazva, míg a falusi társadalom legszegényebb rétege /1-1/2 arpent-os parcellával rendelkezve/ egy-egy falu lakosságának legalább 50 %-át tette ki.

A szakdolgozat felhasználta a Magyarországon megtalálható francia és magyar nyelvű történeti /különösen az Ile-de-France területére vonatkozó/ munkák eredményeit, számításait, a korabeli krónikások /Commines/ és utazók leírásait, a különböző forráskiadványokat /Comptes du domaine de la ville de Paris, Monuments historiques:

Cartons des rois/, valamint az egyes összefoglaló munkák függelékében közölt okleveleket, bérleti szerződéseket, apátsági számadásokat.

Pók Attila:

A "Huszadik Század" című folyóirat polgári radikális társadalomszemléletének kialakulása /1900-1906/

A dolgozat a folyóirat társadalomszemléletének alakulását kívánja bemutatni a kezdeti társadalomszemléleti eklekticizmustól a nagyjából egységes radikalizmusig. A korszakhatárt elsősorban a Társadalomtudományi Társaság konzervatív-reakciós és radikális irányzatai között 1906 nyarán lezajlott végleges szakítás indokolja: ettől az időponttól kezdve változik szembetűnően a "Huszadik Század" arculata. Egyre nagyobb mértékben kerülnek előtérbe az aktuális társadalmi problémák, a szociológia elméleti művelése háttérbe szorul. A tárgyalt időszakot két fő szakaszra osztja a dolgozat: a választóvonal 1903, amikor a szerkesztőségen belül az első komoly vita alakult ki a politikai témák tárgyalásának szükséges terjedelméről és módjáról a "Huszadik Század"-ban. A vita Gratz Gusztáv és a szerkesztőbizottság radikális tagjai /Jászi, Somló, Szabó, Wildner/ között többször felújult egészen 1906-ig, amikor Gratz teljesen kiszorult a folyóirat irányításából. Gratzot és Jásziékat azonban nem a magyar problémák tárgyalása vagy elhanyagolása választotta el, hanem a tárgyalás módja. Gratz tulajdonképpen nyitott kapukat döngött, amikor az időszerű magyar problémák elhanyagolásával vádolta a szerkesztő bizottságot, hiszen a radikálizálódó "Huszadik Század" addig is közölt aktuális problémával foglalkozó cikkeket. A radikálisok azonban soha sem kívántak részt venni a napi politika csatározásaiban. Nem mérsékelt reformokat tűztek ki célul az alapvető gazdasági-társadalmi viszonyok fenntartásával, mint Gratz, hanem a - Gratz által is felvetett - társadalmi kérdéseket alapvetően új társadalmi viszonyok között szerették volna megoldani. Természetesen a radikálisok nem voltak forradalmárok - irtóztak az erőszakos

átalakulásoktól - reformizmusuk azonban nem a fennálló viszonyok tökéletesítését, hanem az új társadalomba való fokozatos átmenetet kívánta szolgálni.

Soós Gabriella:

A servitori birtokigazgatás a XVI-XVIII. századi Magyarországon

Dolgozatomban a magyar történelem egyik kulcskérdését, a hazai fejlődésnek a nyugat-európaiktól való elkanyarodását vizsgálja a kialakuló új birtokigazgatás szempontjából. Az volt a célom, hogy bemutassam a megerősödő nagybirtokok felső vezetését, a három legfontosabb tisztségviselő, a prefektus, a provisor és a rationista szerepét és tevékenységét akkor, amikor a paraszti és földesuri áru-termelés harcából ez utóbbi került ki győztesen, hosszú időre eltorlaszolva a tőkés kibontakozás lehetőségét Magyarországon.

Az első fejezetben a XVI. századi servitori rendszer kialakulását foglaltam össze, röviden vázolván azt a folyamatot, mely a korábban katonai jellegű szolgálattól a birtokok igazgatásáig vezetett. A dolgozat gerincét a második fejezet alkotta, melyben az egyes effi-ciálisok /jósággormányzó, udvarbíró és számtartó/ feladatkörét külön-külön vizsgáltam meg. A szerteágazó feladatokon belül részleteztem az allódiummal, a járadékok behajtásával, a kereskedelemmel, a kisebb haszonvételi jogokkal, az igazságszolgáltatással, a számadással, a birtokok népességével és a kisebb tisztviselőkkel kapcsolatos köteleességeket.

A földesuri alkalmazottak feladatainak tisztázása után javadalmazásukkal, a készpénz, termény- és természetbeli szolgáltatások mennyiségének és arányának változásával, valamint esetleges felemelkedési lehetőségeikkel foglalkoztam.

Az utolsó fejezet a földesur - servitor - jobbágy kapcsolatát mutatja be, ezen belül is a feljebbvalóval és az alárendeltekkel szemben elkövetett visszaélések, tulkapások vizsgálata kapta a döntő szerepet.

A szakdolgozathoz elsősorban a magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 12

évfolyamának /1894-1905/ földesuri, prefektusi utasításait használ-
tam fel, a Batthyányak körmendi uradalmára vonatkozó levéltári a-
nyaggal, a témával kapcsolatos törvényekkel, megyei rendeletekkel,
a Domanovszky sorozattal és egyéb tanulmányokkal kiegészítve.

Szőke Béla:

Nagy Moravia "városai"

A dolgozat a Morva-medence koraközépkori, súlyponttal IX. századi
gazdaság- és társadalomtörténetének tisztázásához próbál hozzájá-
rulni. Célja az un. vársáncok/hradiste-k/, a morva fejedelemség
központjainak településtörténeti elemzése. Forrásanyagul a II.
világháború óta igen intenzív régészeti ásatások leletanyaga szol-
gált.

Eredmények: 1. Szerkezetileg nem a Nyugat-Európában általános és
a szlávok körében is elterjedt vár-váralatti település sémát mu-
tatják /civitas-burgus/, hanem a dél-oroszországi sztyeppe VIII-
IX. századi un. feudális ur székhelyeihez leginkább hasonló köz-
ponti erőd-több megerősített nemesi udvar, illetve nyílt település-
konglomerátumának képletét. 2. E szerkezetnek értelmet ad a morva
fejedelemség sajátos felépítése /nomád "testőr"-állam/: a fővár kö-
rül: kis - néhol erődített - települések nem mások, mint egy-egy
magasabb rangú vazallus "testőr" szálláshelyei, a telepobjektumok-
ban kimutatható kézműipari, földműves tevékenység pedig nem egy ki-
lakuló városi polgárság, hanem a "testőrök" háznépének udvaronként
ismétlődő, mindennapi munkája. 3. A warsáncok tehát sem a városokra,
sem a locatios jogú városok /W.Hensel/ kategóriájába nem tartoznak.
Nem városokra, mert a várhoz tartozó "suburbium nem kézművesek és
kereskedők települése, hanem kisebb nemesek egymástól palánkfallal
vagy nagyobb üres térrel elválasztott székhelyei; klasszikus civi-
tas-burgus dualizmusról itt tehát még csirájában sem beszélhetünk.
Másképp locatios jogú város sem, mert a "suburbium" erődítése sem az
alakuló városi polgárság védelmére szolgál, hanem a "testőrök" ud-
varait védő nagy körsánc /innen a "suburbiumok" feltűnő nagy terü-

lete/ és hiányzik a jogi különállás is. 4. Központi jellegüknél fogva, mintegy a tehetetlenségi erőnek engedve mégis voltak a városoknak "városi" funkciói: a helyi cserekereskedelem természetes központjai /mintegy 20 km-es körzetben/ s a vezető réteg luxusi-
gényeit ellátó távolsági kereskedelem /via Bohemica, a Morva folyó/
állomásai. Ez alapján a legalkalmasabbnak a faluváros /Stadtdorf/
terminológiát tartom. 5. E faluvárosok elhalásának /10.század/ oka:
szervezetükből adódó, megújulásra képtelenségük.

E számunk munkatársai:

Árvay Péter	V.	történelem-angol
Bakcsi Erzsébet	III.	történelem-filozófia
Baracs Ágnes	V.	történelem-francia
Csorba Csilla	III.	történelem-francia
Deme Péter	V.	Történelem-angol
Donáth Péter	V.	történelem-filozófia
Feld István	II.	történelem-régészet
Kálmán Béla	V.	történelem-román
Lőrincz Barnabás	IV.	történelem-régészet
Major Zoltán	V.	történelem-orsz
Majoros Anna		1971-ben végzett
Németh Mária	V.	történelem-francia
Pók Attila	V.	történelem-angol
Ring Éva	IV.	történelem-levéltár
Soós Gabriella	V.	történelem-angol
Sudár Kornélia	V.	történelem-levéltár
Szöke Béla	V.	történelem-régészet
Vargyas Péter	III.	történelem
Zsurka Ágnes	V.	történelem-levéltár

A borító Fülöp Ilona munkája.

A rajzokat Trischler Ferenc készítette.

Technikai munkatársak:

Bakcsi Erzsébet	III.	történelem-filozófia
Bartha Zsuzsanna	II.	történelem-orsz

Copyright: 1973

Bakcsi Erzsébet

Donáth Péter

Lőrincz Barnabás

Sudár Kornélia

Zsurka Ágnes

Készült az ELTE Sokszorosító Üzemében
220 példányban

Felelős kiadó: Nagy István
Felelős vezető: Szántó Endre
ELTE 73201



